

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 1 січень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 1 січень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 05.01.23 р.
Підписано до друку 05.01.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 21.4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0501/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 1 січень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Виговська Н. Г., Полчанов А. Ю., Довгальок В. В.

Бюджетування видатків на розвідку та оцінку запасів корисних копалин 5

Лутковська С. М., Коломієць Т. В., Зеленчук Н. В.

Перспективи розвитку відновлюваної енергетики в контексті євро інтеграційних процесів на шляху до сталого економічного розвитку 11

Жукова Л. М., Шульга М. Д.

Інноваційний розвиток підприємств в умовах соціально-економічної нестабільності 22

Ватаманюк-Зелінська У. З., Куришко Н. В.

Фінансове забезпечення соціальних гарантій для внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану 28

Макаренко А. П., Тринутень О. Ю.

Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати суб'єкта малого підприємництва для підвищення ефективності управління малим бізнесом 36

Близнюк А. С., Дячков О. О.

Сучасні глобальні виклики, загрози та ризики економічній безпеці національної економіки 42

Халатур С. М., Грабчук О. М., Богачов Я. Д.

Удосконалення теоретичних засад управління фінансовими ресурсами комерційного банку 48

Кулініч Т. В., Шевченко М. М., Рейс Т. Т., Борковський А. М.

Зарубіжний досвід формування інвестиційної стратегії у кризовий період 54

Роганова Г. О., Климаш Н. І., Третяк К. В.

Моделювання впливу визначальних факторів на рівень державного боргу України 61

Непокупна Т. А., Шевченко Б. О., Сухорада В. В., Долгов В. А.

Соціально-економічні детермінанти споживання вживаних речей домогосподарствами України 71

Терешко Ю. В., Тардаскіна Т. М., Толкачова Г. В., Банкет Н. В.

Оцінка економічної доцільності розвитку вітчизняної мережі супутникового зв'язку на базі Starlink 79

Алхімова В. В., Дюгованець О. М.

Особливості менеджменту телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової економіки 86

Кельман В. Д.

Режимний інструментарій управління та адміністрування об'єктів мережевого ритейлу 91

Титиш Б. Й.

Теоретична інтерпретація еволюції конкурентних відносин в економіці 96

Державне управління

Герент'єва А. В., Колодка А. В., Колодка Ю. О.

Аналіз сучасних наукових підходів до оцінки антикризового управління інформаційними загрозами під час російсько-української війни та шляхи їх удосконалення 103

Васильєв І. О., Тищенко В. О., Єременко С. А., Прусський А. В., Скоробагатський Т. М.

Дії населення в надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану 107

Дуброва О. М.

Пропозиції щодо вдосконалення механізму формування інтелектуального капіталу на рівні вищої освіти 113

Гринь Д. В.

Теоретичні аспекти захисту честі, гідності та ділової репутації публічних осіб 119

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 1 / 2023

CONTENTS:

Economy

Vyhovska N., Polchanov A., Dovgaliuk V.

BUDGETING EXPENDITURE FOR EXPLORATION AND EVALUATION OF MINERAL RESERVES 5

Lutkovska S., Kolomiiets T., Zelenchuk N.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION
PROCESSES ON THE WAY TO SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT 11

Zhukova L., Shulga N.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC INSTABILITY 22

Vatamanyuk-Zelinska U., Kuryshko N.

FINANCIAL SECURITY OF SOCIAL GUARANTEES FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER
THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL 28

Makarenko A., Tryputen O.

IMPROVEMENT OF THE ACCOUNTING AND AUDIT OF WAGES OF A SMALL BUSINESS ENTITY TO IMPROVE
THE EFFICIENCY OF SMALL BUSINESS MANAGEMENT 36

Bliznyuk A., Dyachkov O.

MODERN GLOBAL CHALLENGES, THREATS AND RISKS TO THE ECONOMIC SECURITY
OF THE NATIONAL ECONOMY 42

Khalatur S., Hrabchuk O., Bohachov Ya.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF A COMMERCIAL BANK IMPROVEMENT 48

Kulinich T., Shevchenko M., Reis T., Borkovskyy A.

FOREIGN EXPERIENCE IN INVESTMENT STRATEGY FORMATION FOR CRISIS PERIOD 54

Rohanova H., Klymash N., Tretiak K.

MODELING THE INFLUENCE OF DETERMINING FACTORS ON THE LEVEL OF THE NATIONAL DEBT
OF UKRAINE 61

Nepokupna T., Shevchenko B., Sukhorada V., Dolhov V.

SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF CONSUMPTION OF USED ITEMS GOODS BY HOUSEHOLDS OF UKRAINE 71

Tereshko Yu., Tardaskina T., Tolkachova H., Banket N.

ESTIMATION OF ECONOMIC EXPEDIENCY OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC SATELLITE
COMMUNICATION NETWORK BASED ON STARLINK 79

Alkhimova V., Diugowanets O.

FEATURES OF MANAGEMENT OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES IN THE DIGITAL ECONOMY 86

Kelman V.

MODE TOOLS FOR MANAGEMENT AND ADMINISTERING THE OBJECTS
OF THE NETWORK RETAIL 91

Tytysh B.

THE THEORETICAL INTERPRETATION OF THE COMPETITIVE RELATIONS' EVOLUTION IN THE ECONOMY 96

Public administration

Terentieva A., Kolodka A., Kolodka Y.

ANALYSIS OF MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO ASSESSMENT CRISIS MANAGEMENT
OF INFORMATION THREAT DURING RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
AND THEIR WAYS IMPROVEMENT 103

Vasyliiev I., Tyshchenko V., Yeremenko S., Pruskyi A., Skorobagatko T.

ACTIONS OF THE POPULATION IN EMERGENCY SITUATIONS IN THE CONDITIONS MARTIAL LAW 107

Dubrova O.

PROPOSALS FOR IMPROVING THE MECHANISM OF FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL
AT THE LEVEL OF HIGHER EDUCATION 113

Gryn D.

THEORETICAL ASPECTS OF PROTECTION OF HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION
OF PUBLIC PERSONS 119

УДК 336

Н. Г. Виговська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів та цифрової економіки,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7129-6169>
А. Ю. Полчанов,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів та цифрової економіки,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6019-9275>
В. В. Довгалюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та цифрової економіки,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2732-8818>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.5

БЮДЖЕТУВАННЯ ВИДАТКІВ НА РОЗВІДКУ ТА ОЦІНКУ ЗАПАСІВ КОРИСНИХ КОПАЛИН

N. Vyhovska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance
and Digital Economy, State University "Zhytomyr Polytechnic"
A. Polchanov,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance
and Digital Economy, State University "Zhytomyr Polytechnic"
V. Dovgaliuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance and Digital Economy, State University "Zhytomyr Polytechnic"

BUDGETING EXPENDITURE FOR EXPLORATION AND EVALUATION OF MINERAL RESERVES

Стаття присвячена дослідженню особливостей запровадження системи бюджетування на підприємствах, що займаються розвідкою та оцінкою запасів корисних копалин, враховуючи галузеву специфіку та специфіку обліку витрат. Обґрунтовано, що бюджетування представляє собою сучасну управлінську технологію та включає систему обліку витрат суб'єкта господарювання; формування одиничних та консолідованого бюджетів; систему мотивації та заохочення виконавців бюджетів; внутрішній фінансовий контроль реалізації бюджетів. Виділено фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, які впливають на формування системи бюджетування, сформульовано вихідні положення (принципи) бюджетування як управлінської технології. До числа таких віднесено: принцип цілепокладання; галузевої належності суб'єкта господарювання; відповідність сформованій обліковій політиці підприємства; забезпечення формування консолідованого балансу як кінцевої результативної форми бюджетування.

Обґрунтовано ознаки видобувних підприємств, що впливають на впровадження системи бюджетування: 1) високий ризик, пов'язаний з видобутком копалин, що пояснюється високим рівнем капітальних витрат; 2) специфічний вид активів (запаси корисних копалин), що вимагають спеціальних облікових методик та застосування особливих правил бухгалтерського обліку; 3) висока трудомісткість підготовчих робіт, що вимагає здійснення великих інвестицій на підготовчо-

му етапі, пов'язаному з розвідувальними роботами; 4) імовірність низької окупності здійснених витрат підготовчого етапу, що обґрунтовується імовірністю недостатності запасів виявленого родовища; 5) високий ступінь фізичного та морального зносу обладнання та устаткування; 6) імовірність виникнення значних фінансових втрат, обумовлених виробничими простоями. Запропоновано напрями розвитку системи бюджетування на видобувних підприємствах.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the budgeting system at enterprises engaged in the exploration and evaluation of mineral reserves, taking into account the specifics of the industry and the specifics of cost accounting. Taking into account the diversity of interpretations of budgeting in the economic literature, it is justified that it represents a modern management technology, which includes a system of accounting for the costs of a business entity; formation of single and consolidated budgets; the system of motivation and encouragement of budget implementers; internal financial control of budget implementation. The factors of the internal and external environment that affect the formation of the budgeting system are identified, the initial provisions (principles) of budgeting as a management technology are formulated. These include: the principle of goal setting; branch affiliation of the business entity; compliance with the formed accounting policy of the enterprise; ensuring the formation of a consolidated balance sheet as the final effective form of budgeting. The characteristics of mining enterprises that influence the implementation of the budgeting system are substantiated: 1) high risk associated with mineral extraction, which is explained by the high level of capital costs; 2) a specific type of assets (mineral reserves) that require special accounting methods and the application of special accounting rules; 3) high labor intensity of preparatory work, which requires large investments at the preparatory stage associated with reconnaissance work; 4) the probability of a low return on the costs of the preparatory stage, which is justified by the probability of insufficient reserves of the discovered deposit; 5) a high degree of physical and moral wear and tear of equipment and facilities; 6) the probability of significant financial losses caused by production downtime. Directions for the development of the budgeting system at mining enterprises are proposed: 1) emphasis on the formation of the investment budget, which will include capital expenditures and income from economic activity; 2) widespread use of scenario planning in the formation of budgets, based on the obtained results of exploration of mineral reserves; 3) taking into account the complexity of the organizational structure of most enterprises in the mining sector, it is appropriate to use appropriate software for the budgeting process and strategic financial planning; 4) the appropriateness of creating flexible individual budgeting models adapted to the specifics of their economic activity.

Ключові слова: бюджетування; бюджет; розвідка та видобуток корисних копалин; інвестиційний бюджет; видобувні підприємства.

Key words: budgeting; budget; mineral exploration and production; investment budget; mining enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією з успішних управлінських технологій у практиці фінансового менеджменту є система бюджетування, значення якого в сучасних умовах зростає. Для підприємств малого бізнесу бюджетування можна розглядати як спрощений варіант фінансового планування на підставі кошторисів, для середнього та великого бізнесу — це складна управлінська технологія, що дозволяє за допомогою сценарного моделювання обирати з альтернативних варіантів розвитку бізнесу найбільш ефективний.

Передумовами застосування бюджетування для сучасних підприємств є такі: 1) необхідність чіткого обліку та контролю витрат суб'єкта господарювання; 2) встановлення відповідальності окремих виконавців

(структурних підрозділів) за виконання поставлених задач та досягнення запланованих показників; 3) потреба формування системи мотивації виконавців у системі стратегічного фінансового планування. Дієва та результативна система бюджетування сприятиме досягненню стратегічних та оперативних цілей підприємства, ефективній координації дій окремих структурних підрозділів, залученості персоналу до системи прийняття управлінських рішень.

Впровадження бюджетування вимагає урахування специфіки підприємства, особливостей його облікової політики, що полягає у ідентифікації переліку витрат суб'єкта господарювання. В залежності від визначених витрат формується система оперативних бюджетів, що в подальшому консолідується у вигляді зведеного (головного) бюджету підприємства. На особливу увагу заслуговує дослідження питань бюджетування на підпри-

мствах, що займаються розвідкою та оцінкою запасів корисних копалин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблемних питань впровадження бюджетування на підприємствах різних галузей займалися вітчизняні та закордонні вчені, зокрема: Данилевська-Жугунісова О. Є. [2] — щодо порядку впровадження бюджетування на підприємствах аграрної сфери; Майорова Т.В. [4] — щодо особливостей складання інвестиційного бюджету; Череп А.Г. [6] — щодо формування системи бюджетів та фінансового планування на залізничному транспорті; Кудря Я.В. [3] — щодо організації бюджетування у системі управління корпораціями в машинобудуванні України, Андрущенко І., Касьян С. [1] — щодо стратегічного фінансового бюджетування й планування та багато інших. Незважаючи на ґрунтовність досліджень в цьому напрямку, є необхідність уточнення особливостей впровадження бюджетування на підприємствах видобувної сфери (які займаються розвідкою та оцінкою запасів корисних копалин), зважаючи на галузеву специфіку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою написання статті є дослідження особливостей запровадження системи бюджетування на підприємствах, що займаються розвідкою та оцінкою запасів корисних копалин, враховуючи галузеву специфіку та специфіку обліку витрат.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливість бюджетування для управління будь-яким підприємством розкривається в таких положеннях: 1) це та інформаційна основа, на підставі якої керівництво підприємства приймає управлінські рішення; 2) бюджет є базою для фінансового аналізу та оцінки результативності всіх видів господарської діяльності; 3) система бюджетування надає можливість підпорядкування інтересів окремих виконавців та структурних підрозділів інтересам вищого керівництва, що сприятиме досягненню стратегічних цілей підприємства; 4) бюджет є своєрідним економічним прогнозом, який дозволяє пов'язати поставлені завдання та бюджетні показники із наявними джерелами фінансових ресурсів суб'єкта господарювання.

Оцінка сучасних наукових джерел надає можливість зробити висновок про відсутність єдиного теоретичного підходу до тлумачення терміну "бюджетування". Його розглядають як складову фінансової стратегії, частину фінансового плану, процес досягнення цілей підприємства, систему заходів, спрямованих на реалізацію фінансової політики тощо.

Незважаючи на різноспрямованість визначення бюджетування, його можна представити як комплекс таких складових частин, як облік, фінанси та менеджмент. Облікова складова призначена для відображення інформації у первинних документах та звітності, тобто відображає так званий "технічний бік" бюджетування. Управлінська складова дозволяє сформувати комплекс управлінських рішень, які приймаються на підставі одер-

жаної інформації. Фінансова складова призначена для виявлення впливу прийнятих управлінських рішень на кінцеві фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання. Так єдність трьох вищезазначених складових дозволяє досягнути поставлених перед підприємством цілей.

У вказаній статті бюджетування будемо ідентифікувати як управлінську технологію. За етимологічним значенням управлінські технології представляють собою сукупність управлінських засобів, способів і методів досягнення цілей підприємства. Традиційно склад управлінської технології включає: 1) методи і засоби збору й обробки інформації; 2) способи впливу на виконавців; 3) принципи та закономірності менеджменту; 4) системи внутрішнього контролю за досягненням цілей підприємства. Виходячи з цього, можна стверджувати, що бюджетування є сучасною управлінською технологією, що включає систему обліку витрат суб'єкта господарювання; формування одиничних та консолідованого бюджетів; систему мотивації та заохочення виконавців бюджетів; внутрішній фінансовий контроль реалізації бюджетів.

На формування системи бюджетування впливають фактори внутрішнього та зовнішнього середовища. До факторів внутрішнього середовища можна віднести: 1) вид економічної діяльності, який обумовлює склад та структуру витрат суб'єкта господарювання та визначає особливості калькулювання собівартості; 2) складність організаційної структури підприємства, що передбачає впровадження ускладнених та більш вартісних моделей бюджетування для вертикально-інтегрованих та горизонтально-інтегрованих структур; 3) особливості фінансової стратегії та політики підприємства, що виражається у формуванні стратегічних цілей діяльності та їх відображенні у бюджетах; 4) бажання та готовність керівництва підприємства впроваджувати систему бюджетування, що також пов'язано з наявністю та достатністю фінансових ресурсів на підприємстві.

До факторів зовнішнього середовища, які впливають на процес впровадження систем бюджетування на підприємствах, можна віднести: 1) економічні (вплив економічної кон'юнктури, інфляції, податкових ставок на окремі бюджетні показники); 2) політичні (наприклад, правові, інституційні фактори); 3) соціальні тощо. Слід зазначити, що на макrorівні в цілому створюються загальні передумови для розвитку галузей національної економіки. Основну роль серед факторів макросередовища належить саме впливу економічних чинників.

До суб'єктів господарювання, які здійснюють розвідку та оцінку корисних копалин, належать підприємства видобувної галузі. Їх господарська діяльність має низку специфічних ознак, що в подальшому впливають на впровадження та розвиток системи бюджетування.

По-перше, це високий ризик, пов'язаний з видобутком копалин, що пояснюється високим рівнем капітальних витрат. До основних факторів ризику для таких підприємств належать: а) обмежувальні фактори, пов'язані з складністю доступу до запасів; б) конкуренція за підтверджені запаси; в) вплив політичних та економічних подій; г) екологічні фактори тощо.

По-друге, специфічний вид активів (запаси корисних копалин), що вимагають спеціальних облікових ме-

тодик та застосування особливих правил бухгалтерського обліку.

По-третє, висока трудомісткість підготовчих робіт, що вимагає здійснення великих інвестицій на підготовчому етапі, пов'язаному з розвідувальними роботами.

По-четверте, імовірність низької окупності здійснених витрат підготовчого етапу, що обґрунтовується імовірністю недостатності запасів виявленого родовища. Як зазначається експертами, ризик збільшується по мірі того, як знижуються ціни на природні ресурси (наприклад, нафта або газ). Водночас часто бурові роботи не призводять до виявлення корисних копалин. Таким чином, щоб досягти прибутковості та бути ефективною, компанія повинна видобути достатню кількість корисних копалин, щоб окупити як здійснені інвестиції у ці родовища, так і свої витрати на сухі свердловини та інші непродуктивні витрати.

По-п'яте, високий ступінь фізичного та морального зносу обладнання та устаткування.

По-шосте, величина постійних витрат до величини доходів знаходиться у співвідношенні 2:1, що перевищує такі співвідношення у підприємств інших галузей. Наслідком цього є значні втрати, обумовлені виробничими простоями. Водночас видобуток часто пов'язаний з отриманням побічних продуктів, реалізація яких призводить до скорочення витрат на виробництво основних.

Виділені ознаки дозволяють зробити висновок про важливість впровадження технології бюджетування саме на видобувних підприємствах, враховуючи їх специфіку. Як показує практика, бюджетування як управлінську технологію вперше було застосовано у нафтогазовому комплексі, що обґрунтовано необхідністю консолідації нафтогазових підприємств для стратегічного розвитку галузі, забезпечивши охоплення фінансовими планами всієї ланки технологічного процесу (від стадії розвідки запасів нафти до стадії переробки нафти та збуту).

В цілому процес впровадження бюджетування на будь-якому підприємстві повинен включати такі елементи:

- 1) види, склад та структуру бюджетів;
- 2) регламенти формування, узгодження та затвердження бюджетів;
- 3) методи та способи контролю за виконанням бюджетних показників;
- 4) організаційне, інформаційне та кадрове забезпечення бюджетування.

Однак на першому етапі необхідно сформувані вихідні положення (принципи) бюджетування як управлінської технології. До числа таких можна віднести:

1) принцип цілепокладання, сутність якого полягає у формуванні системи ієрархічних цілей, які доводяться до виконавців та результати досягнення яких узагальнюються керівництвом. Є достатньо прогресивним використання системи збалансованих показників як методичного прийому для реалізації поставлених цілей;

2) принцип галузевої належності суб'єкта господарювання, виконання якого є особливо актуальним для підприємств, що займаються видобутком корисних копалин, про що зазначено вище. Врахування означеного принципу пов'язано з різною тривалістю кругообороту

капіталу, що впливатиме на кількість етапів бюджетного процесу, види бюджетів, ідентифікацію бюджетних показників;

3) відповідність сформованій обліковій політиці підприємства. Виконання цього принципу пов'язано із етапом формування консолідованого бюджету на підставі узагальнення показників оперативних та фінансових бюджетів. Є необхідним забезпечення тісного взаємозв'язку з обліковими показниками підприємства, оскільки його відсутність призводить до викривлення інформації консолідованого бюджету та недостовірності бюджетної звітності. Деякі науковці вважають, що формати бюджетів повинні наближатись до форм існуючої бухгалтерської звітності, що дозволить формувати звіти про їх виконання. Наприклад, бюджет доходів і витрат є аналогічним формі 2 фінансової звітності, а прогнозний баланс — формі 1.

4) принцип відповідності бюджетування методикам калькулювання собівартості продукції. Полягає в тому, що номенклатура економічних елементів витрат підприємства є основою майбутніх бюджетів та визначає взаємозв'язок бюджетних показників;

5) принцип забезпечення формування консолідованого балансу як кінцевої результативної форми бюджетування.

Застосовуючи бюджетування на видобувних підприємствах, діяльність з пошуку та видобутку корисних копалин умовно поділяють на такі дві складові: інвестиційна і виробнича. Інвестиційна діяльність включає діяльність щодо придбання прав на корисні копалини, на їх пошук і проведення розвідувальних робіт, облаштування родовищ тощо. Виробнича діяльність включає операції з видобутку корисних копалин, використання промислового обладнання тощо. В контексті впровадження бюджетування це визначає важливість складання інвестиційного бюджету, виробничих (операційних) бюджетів в розрізі бізнес-процесів, що пов'язані з виробничою діяльністю, та фінансових бюджетів.

В традиційному розумінні фінансові бюджети містять: бюджет руху грошових коштів, план доходів та витрат та прогнозний баланс. Призначення фінансових бюджетів полягає у забезпеченні платоспроможності суб'єкта господарювання, здійсненні контролю за рухом грошових коштів, одержанні інформації про доходи та витрати підприємства.

Операційні (виробничі) бюджети містять інформацію про витрати та доходи, пов'язані з виробничою (поточною) діяльністю підприємства. Кількість операційних бюджетів зростає при збільшенні масштабів підприємства та ускладненні його виробничої діяльності. Найбільша кількість операційних бюджетів є характерною для суб'єктів господарювання із складною організаційною структурою, наприклад, холдингів. Прикладами операційних бюджетів є бюджет продажу, бюджет виробництва, бюджет адміністративних витрат, бюджет фонду оплати праці тощо.

Як зазначалось вище, для підприємств видобувної сфери важливе значення надається інвестиційному бюджету, який за змістом виступає складовою стратегічного фінансового планування. За своїми ознаками інвестиційні бюджети часто досліджують у складі фінансових бюджетів, однак для нашої предметної області вони

вимагають окремого виділення. Інвестиційний бюджет — це відображення запланованих інвестицій у розвиток бізнесу. Наприклад, це бюджет інвестицій у створення та запуск нових видів продукції, бюджет інвестицій на придбання обладнання тощо. Саме в ньому визначаються терміни здійснення, обсяги, об'єкти реальних інвестицій, оцінюється вплив їх на майбутні фінансові результати діяльності підприємства, відбувається розподіл капітальних витрат за різними структурними підрозділами. На етапі складання інвестиційного бюджету також приймається рішення щодо напрямку фінансування витрат (централізовано або децентралізовано).

Найбільш розповсюдженими формами інвестиційного бюджету є бюджет інвестицій в основні засоби та нематеріальні активи, що містить інформацію про заплановані витрати на придбання активів та розрахунок показників результативності таких витрат. До структури інвестиційного бюджету додатково включають поточні витрати, пов'язані з утриманням активів: суми нарахованої щомісячної амортизації та витрати щодо експлуатації активів.

Для суб'єктів господарювання видобувної сфери згідно з МСФЗ 6 витратна частина інвестиційного плану повинна включати: 1) платежі за користування надрами; 2) витрати на придбання геологічної інформації, що є в розпорядженні інших юридичних осіб; 3) витрати на попередню розвідку родовищ (запасів) корисних копалин (зокрема, проєктні, пошуково-розвідувальні, бурові та гірничі роботи, геофізичні, геохімічні та інші дослідження в межах визначеної ділянки (території); 4) витрати на детальну розвідку родовищ (запасів) (проектування, облаштування родовищ, бурові та гірничо-прохідницькі роботи, геофізичні та інші дослідження); 5) витрати, пов'язані з державною експертизою та проведенням оцінки запасів корисних копалин; 6) витрати на розробку техніко-економічних обґрунтувань, бізнес-планів, угод (контрактів), концесійних договорів на користування надрами тощо; 7) витрати на проектування розробки родовищ (запасів) корисних копалин; 8) витрати на дорозвідку родовищ (запасів) корисних копалин, що здійснюється підприємством після завершення детальної розвідки паралельно з експлуатаційними роботами в межах гірничого відводу і які супроводжуються нарощуванням запасів корисних копалин чи переведенням запасів у більш високі категорії розвіданості (включаючи виконання бурових, гірничо-прохідницьких робіт тощо) [5]. Якщо узагальнити цей перелік, то витрати на розвідку запасів корисних копалин — це витрати, що виникають у зв'язку з розвідкою та визначенням обсягів та якості запасів корисних копалин за відповідний період, після якого визначено технічну можливість та економічну доцільність їх подальшого видобутку.

Поряд із запланованими витратами інвестиційний бюджет повинен мати можливість розрахувати показники інвестиційного аналізу: термін окупності, чисту поточну вартість, внутрішню норму рентабельності, норму рентабельності.

Незважаючи на прогресивність технології бюджетування та обґрунтування її важливості для підприємств видобувної сфери, практика засвідчує наявність впливу факторів, що гальмують його повноцінне впровадження. Перелік таких факторів є таким: 1) нечіткість цілепокладання на підприємствах, тобто відсутність

досвіду постановки стратегічних та оперативних цілей; 2) відсутність або низький рівень функціонування системи управлінського обліку; 3) недостатність фінансових ресурсів для впровадження бюджетування або свідомо економія ресурсів на впровадження системи бюджетування, обумовлена недалекоглядними рішеннями менеджменту підприємства; 4) низька обізнаність персоналу щодо можливості застосування прийомів та способів бюджетування або низька мотивація їх, обумовлена відсутністю зв'язку між виконанням бюджетних показників та винагороди за це; 5) недоцільність застосування універсальних моделей бюджетування на видобувних підприємствах та недостатній рівень розвитку інформаційних технологій, що гальмує автоматизацію процесу фінансового планування та прогнозування.

Водночас вище нами обґрунтовано важливість запровадження бюджетування як управлінської технології саме на підприємствах видобувної галузі зі складним технологічним процесом та зазвичай складною вертикальною або горизонтальною організаційною структурою.

Які напрями розвитку системи бюджетування на видобувних підприємствах в сучасних умовах можна запропонувати?

По-перше, враховуючи складність діяльності таких підприємств та високу трудомісткість підготовчих робіт, що вимагає здійснення великих інвестицій на підготовчому етапі, пов'язаному з розвідувальними роботами, особливу увагу слід приділяти формуванню саме інвестиційного бюджету та його взаємозв'язку з оперативними бюджетними формами.

По-друге, враховуючи високий ризик, закладений у функціонуванні таких суб'єктів господарювання, при бюджетуванні необхідно мати декілька його альтернативних варіантів, застосовуючи сценарне планування, виходячи з результатів розвідки запасів корисних копалин.

По-третє, більшість підприємств видобувної сфери мають складну вертикально-інтегровану організаційну структуру, що вимагає застосування належного програмного забезпечення процесу бюджетування та стратегічного фінансового планування. При цьому вважаємо доцільним налаштовувати існуючі програмні продукти під специфіку галузі.

По-четверте, є складним здійснити стандартизацію бюджетування на видобувних підприємствах, тому для них є більш доцільним створення індивідуальних моделей, адаптованих до особливостей їх планування. Це стосується вибору бюджетних форм, показників бюджетів, а також методичного, організаційного та інформаційного забезпечення бюджетного процесу.

Запропоновані напрями сприятимуть покращенню процесу оперативного та стратегічного фінансового планування й підвищенню ефективності діяльності видобувних підприємств.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, в статті визначено особливості запровадження системи бюджетування на підприємствах, що займаються розвідкою та оцінкою запасів корисних копалин, враховуючи галузеву специфіку та специфіку

обліку витрат. Обґрунтовано, що господарська діяльність підприємств, які здійснюють розвідку та оцінку корисних копалин, має низку специфічних ознак, що в подальшому впливають на впровадження системи бюджетування, а саме: 1) високий ризик, пов'язаний з видобутком копалин, що пояснюється високим рівнем капітальних витрат; 2) специфічний вид активів (запаси корисних копалин), що вимагають спеціальних облікових методик та застосування особливих правил бухгалтерського обліку; 3) висока трудомісткість підготовчих робіт, що вимагає здійснення великих інвестицій на підготовчому етапі, пов'язаному з розвідувальними роботами; 4) імовірність низької окупності здійснених витрат підготовчого етапу, що обґрунтовується імовірністю недостатності запасів виявленого родовища; 5) високий ступінь фізичного та морального зносу обладнання та устаткування; 6) імовірність виникнення значних фінансових витрат, обумовлених виробничими простоями.

Запропоновано такі напрями розвитку системи бюджетування на видобувних підприємствах: 1) акцент на формуванні саме інвестиційного бюджету, що міститиме капітальні затрати та доходи від господарської діяльності; 2) широке використання сценарного планування при формуванні бюджетів, виходячи з одержаних результатів розвідки запасів корисних копалин; 3) враховуючи складність організаційної структури більшості підприємств видобувної сфери є доцільним застосування належного програмного забезпечення процесу бюджетування та стратегічного фінансового планування; 4) є доречним створення гнучких індивідуальних моделей бюджетування, адаптованих до особливостей їх господарської діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі слід пов'язати з дослідженням та ідентифікацією етапів впровадження бюджетування на підприємствах видобувної сфери, а також з оцінкою його методичного, організаційного, кадрового, інформаційного забезпечення.

Література:

1. Андрущенко І., Касьян С. Бюджетування як технологія стратегічного фінансового управління. Ефективна економіка. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3611>
2. Данилевська-Жугунісова О. Є. Аналіз бюджетування в системі фінансового планування аграрних підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2016. Вип. 244. С. 236—242.
3. Кудря Я.В. Бюджетування у системі управління корпораціями в машинобудуванні України та врахування ризиків за ним. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2008. № 1 (1). С. 98—117
4. Майорова Т.В. Особливості бюджетування інвестиційних проектів. Ефективна економіка. 2011. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=661>
5. Міжнародний стандарт фінансової звітності (МСФЗ 6). Розвідка та оцінка запасів корисних копалин. Редакція: від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k52#Text

6. Череп А. Бюджетування як елемент системи фінансового планування на залізничному транспорті. Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія "Економіка і управління". 2012. Вип. 21—22. Ч 1. С. 159—166.

References:

1. Andruschenko, I. and Kas'ian, S. (2014), "Budgeting as a technology of strategic financial management", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://vvv.economy.nayka.tsom.ua/?op=1&z=3611> (Accessed 15 december 2022).
2. Danylevs'ka-Zhuhunisova, O. Ye. (2016), "Analysis of budgeting in the financial planning system of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vol. 244, pp. 236—242.
3. Kudria, Ya.V. (2008), "Budgeting in the management system of corporations in mechanical engineering of Ukraine and taking into account the risks involved", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, vol. 1 (1), pp. 98—117.
4. Majorova, T.V. (2011), "Peculiarities of budgeting of investment projects", *Efektivna ekonomika*, vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=661> (Accessed 12 december 2022).
5. Verkhovna Rada Ukrainy (2012), "International Financial Reporting Standard (IFRS 6). Exploration and assessment of mineral reserves", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k52#Tekht (Accessed 13 December 2022).
6. Cherep, A. (2012), "Budgeting as an element of the financial planning system in railway transport", *Zbirnyk naukovykh prats' DETUT. Serii "Ekonomika i upravlinnia"*, vol. 21—22, pp. 159—166.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 339.976.2:620.9(477)

С. М. Лутковська,

д. е. н., професор, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8350-5519>

Т. В. Коломієць,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки та підприємницької діяльності,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5241-4107>

Н. В. Зеленчук,

аспірант кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7140-1571>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.11

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРО ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

S. Lutkovska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific,
Pedagogical and Educational Work, Vinnytsia National Agrarian University

T. Kolomiets,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics
and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University

N. Zelenchuk,

Postgraduate student of the Department of Administrative Management
and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES ON THE WAY TO SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Стаття присвячена питанням визначенню передумов та пошуку можливостей для розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні в контексті євроінтеграційних процесів на шляху до сталого економічного розвитку. Проведено аналіз тенденцій на міжнародному енергетичному ринку. Окреслено причини енергетичної та потенційної економічної кризи: відсутність диверсифікації пропозиції на енергетичному ринку Європи та надмірна залежність від ненадійного постачальника стала. Встановлено, що світова економіка втратила оберти внаслідок агресивної війни Росії в Україні, що сповільнює зростання та чинить додатковий тиск на зростання інфляції в усьому світі. Визначено, що енергетичні кризи не обов'язково прокладуть шлях до низьковуглецевих енергетичних переходів без відповідних політичних заходів: уряди більше зосереджені на енергетичній безпеці в короткостроковій перспективі, покладаючись на незначні, але ризиковані альтернативи, такі як пошук нових шляхів постачання викопного палива, розширення ядерної ланки або відродження вугілля. Здійснено оцінку потенціалу, основних напрямів та

перспектив розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні в рамках приєднання до Європейського Союзу. Висвітлено основні переваги розвитку технологій відновлюваної енергетики, підкреслено їх важливий внесок у сталу енергетику, оскільки вони загалом сприяють світовій енергетичній безпеці, зменшуючи залежність від ресурсів викопного палива та створюючи можливості для зменшення викидів парникових газів. Доведено, що створення ефективної стратегії сталого енергетичного переходу України вимагає врахування принципів циклічної економіки на етапі проектування і є передумовою подальшого сталого економічного розвитку.

The article is devoted to the issues of determining the prerequisites and finding opportunities for the development of renewable energy sources in Ukraine in the context of European integration processes on the way to sustainable economic development. An analysis of trends in the international energy market was carried out. The causes of the energy and potential economic crisis are outlined: the lack of diversification of supply on the European energy market and excessive dependence on an unreliable steel supplier. The global economy has been found to have lost momentum as a result of Russia's war of aggression in Ukraine, which is slowing growth and putting additional pressure on rising inflation worldwide. It found that energy crises will not necessarily pave the way for low-carbon energy transitions without appropriate policy measures: governments are more focused on energy security in the short term, relying on small but risky alternatives such as finding new ways to supply fossil fuels, expanding nuclear or the revival of coal. An assessment of the potential, main directions and prospects for the development of renewable energy sources in Ukraine within the framework of joining the European Union was carried out. The main advantages of the development of renewable energy technologies are highlighted, their important contribution to sustainable energy is emphasized, as they generally contribute to global energy security, reducing dependence on fossil fuel resources and creating opportunities to reduce greenhouse gas emissions. Renewable energy technologies make an important contribution to sustainable energy as they generally contribute to global energy security by reducing dependence on fossil fuel resources and creating opportunities to reduce greenhouse gas emissions. Thus, sustainable energy contributes to sustainability. Sustainability here is twofold, as it represents self-reliance and the ability to promote sustainable development. Being self-sufficient, the energy source is essentially limitless. Solar energy, wind energy, geothermal energy, hydropower and biomass are self-sufficient. They all have sources that cannot be exhausted. These energy sources allow the preservation of other energy sources, such as trees that were used to produce charcoal. Using these "renewable" energy sources also helps protect the environment that traditional energy sources have helped destroy. It has been proven that the creation of an effective strategy for Ukraine's sustainable energy transition requires consideration of the principles of a cyclical economy at the design stage and is a prerequisite for further sustainable economic development.

Ключові слова: енергетична криза, відновлювані джерела енергії, євроінтеграція, сталий розвиток, енергетичний перехід, інфляція, Європейська зелена угода, Зовнішня енергетична стратегія, REPowerEU, низьковуглецева енергетика.

Key words: energy crisis, renewable energy sources, European integration, sustainable development, energy transition, inflation, European Green Deal, External Energy Strategy, REPowerEU, low-carbon energy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Неспровоковане повномасштабне вторгнення Росії в Україну забрало тисячі людських життів, завдало колосальної нищівної шкоди економіці, інфраструктурі та навколишньому природному середовищу. Разом з цим, війна сколихнула міжнародні енергетичні ринки та геополітику, піднявши ціни на нафту та газ до найвищого рівня майже за десятиліття та змусивши багато країн швидко трансформувати свої системи енергопостачання.

Світ зіткнувся з глобальною енергетичною кризою безпрецедентної глибини та складності. Вона має далекосяжні наслідки для багатьох домогосподарств, підприємств і цілої економіки, спонукаючи низку короткострокових реакцій з боку урядів, а також глибші дебати щодо способів уникнення таких збоїв у майбутньому. У 2021 році оптові ціни на електроенергію в Європейському Союзі різко зросли. Це стало результатом безлічі факторів, зокрема збільшення попиту під час "постпандемічного" економічного відновлення, підвищення цін на природний газ і вугілля та падіння виробництва електроенергії з відновлюваних джерел через низьку швидкість вітру. Підвищення європейських цін

на електроенергію було одним із аспектів глобального дефіциту енергоресурсів, через який ціни на енергоносії зростали в усьому світі. Ця тенденція була ще більше посилена вторгненням Росії в Україну на початку 2022 року. Надзвичайна спека, що підвищила попит на електроенергію в липні, у поєднанні з невизначеністю щодо майбутніх поставок газу призвела до того, що ціни в цьому місяці знову підскочили, а вже в серпні досягли рекордних значень.

Наразі ЄС переживає найгіршу енергетичну кризу з часів нафтового ембарго країнами ОПЕК у 1970-х роках. Тоді, як і зараз, існували сильні геополітичні чинники зростання цін, що призвело до високої інфляції та економічних збитків. Такі кризи виводять на поверхню деякі приховані недоліки та залежності в енергетичній системі. Варто згадати, що попередня криза 70-х спричинила стрімку інфляцію та економічну стагнацію. Відсутність диверсифікації пропозиції на енергетичному ринку Європи, надмірна залежність від ненадійного постачальника стала причиною енергетичної та потенційної економічної кризи. Енергетична система ЄС вже тривалий час переживає трансформацію, однак саме російське вторгнення в Україну стало каталізатором цих процесів. Відмова від російського газу та нафти як основних джерел енергії передбачає необхідність швидкого пошуку інших ресурсів, а також збільшення використання зеленої енергії. Це в свою чергу потребує значних зусиль, починаючи від навчання працівників до скорочення бюрократичних процедур для отримання дозволів на вітрову та сонячну енергію, перепроєктування мереж для роботи з відновлюваними джерелами енергії тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Енергетична безпека є однією з передумов економічного зростання держави. Тепер, коли виявлено низку загроз для подальшого продовження використання традиційних джерел енергії, зростає занепокоєння щодо необхідності пошуку інших, альтернативних джерел. Системи відновлюваної енергетики мають значний потенціал для зменшення ризику перебоїв у постачанні енергії та залежності багатьох країн від імпортного палива. Відновлювані джерела енергії широко поширені і в багатьох місцях можуть забезпечити альтернативний вибір для виробництва електроенергії, виробництва тепла та виробництва палива для транспорту. Крім того, можна отримати суттєве скорочення викидів парникових газів та інші додаткові переваги. Тому питання використання відновлюваних джерел енергії активно піднімаються в наукових колах. Зокрема, економічні аспекти розвитку відновлюваної енергетики, оцінка потенціалу біоенергетики для забезпечення енергетичної безпеки неодноразово висвітлювалися у дослідженнях І. Гончарук, Г. Калетніка, С. Кудрі, Н. Пришляк, Д. Токарчук та інших учених. Дослідженню процесів сталого розвитку присвячені праці таких вчених, як А. Атікссон, В. Антонюк, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, В. Трегобчук та ін. Однак, незважаючи на значну кількість теоретичних та практичних напрацювань, багатовекторність даної проблематики, існує необхідність вивчення перспектив розвитку відновлюваних джерел енергії в сучас-

них умовах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення перспектив розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні в умовах глобальної енергетичної кризи в контексті євроінтеграції на шляху до сталого економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зіткнувшись з проявами енергетичної кризи, країни по всьому світу постраждали від надзвичайно високих і нестабільних цін, особливо на викопне паливо. Ця ситуація стала визначальним для останніх тенденцій на енергетичному ринку. За попередні два роки ринок енергоресурсів зазнав надзвичайної волатильності цін, як, наприклад, під час пандемії, коли попит зменшився, а пропозиція скоротилася; наступний сплеск попиту випередив пропозицію. Війна в Україні ще більше порушила постачання викопного палива та загальний ринок, на якому Російська Федерація є провідним експортером природного газу та другим за величиною експортером нафти. Зростання цін на енергоносії негативно впливає на багатьох країн, що розвиваються, особливо піддаються впливу найбільш вразливі верстви населення. Ця динаміка ускладнюється продовольчою та фінансовою кризами, які також пережили ці країни через війну в Україні та пандемію, які спричинили значний соціальний та фінансовий тиск на країни. Потенційна "боротьба за паливо", до якої зможуть отримати доступ лише ті країни, які платять найвищу ціну, буде руйнівною для багатосторонньої системи, заснованої на довірі та пропорційності [1].

У 2021 році 43,5% імпорту природного газу в ЄС надходило з Росії, але значні обсяги також надходили з Норвегії (23,6%), Алжиру (12,6%) і США (6,6%). Більша частина цього імпорту надходила по трубопроводах, але зростаюча частка надходила в рідкому вигляді, особливо зі США. Енергетичні ресурси становили 62% від загального обсягу імпорту ЄС із Росії, а їх вартість становила 99 мільярдів євро. Хоча це суттєве падіння порівняно з 2011 роком, коли енергетика становила майже 77% імпорту ЄС з Росії (еквівалентно 148 мільярдам євро), ЄС вживає подальших заходів, щоб скоротити свою залежність від імпорту російської енергії.

Як зазначається у звіті ОЕСР, наразі існує значна невизначеність щодо економічних перспектив із значними ризиками зниження. Серед них ймовірність подальшого різкого зростання цін на продовольство та енергію, що може підштовхнути багатьох людей до бідності, а також ймовірність дефіциту газу під час зими в північній півкулі. Зменшення споживання енергії та диверсифікація джерел постачання буде критично важливим для уникнення дефіциту, який підштовхне світові ціни на енергію, зашкодить довірі та, ймовірно, погіршить фінансові умови та вимагатиме тимчасового періоду примусового скорочення споживання газу підприємствами [2] Весь світ перебуває в очікуванні в умовах серйозної енергетичної кризи і основою пріоритетів досліджень більшості розвинених країн є пошук шляхів використання відновлюваних джерел енергії.

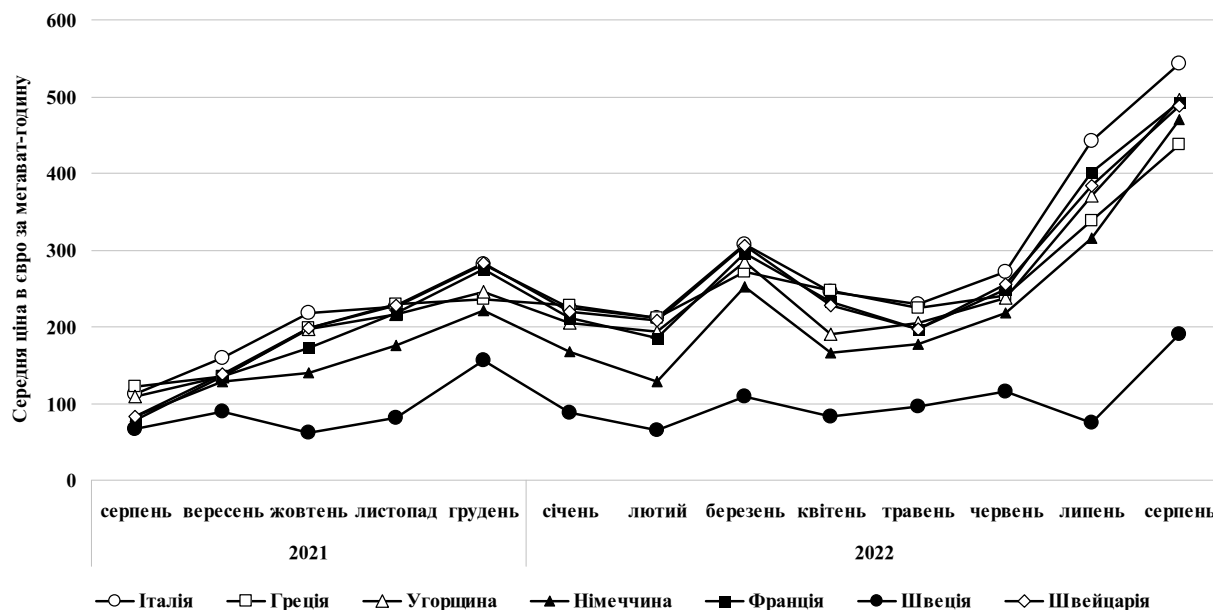

Рис. 1. Середньомісячні оптові ціни на електроенергію в окремих країнах Європейського Союзу (серпень 2021 р. — серпень 2022 р.)

Джерело: сформовано на основі [5].

Проблема відновлюваної енергетики має стратегічне значення для розвитку економіки України, що зумовлено такими об'єктивними факторами, як: забезпечення енергетичної безпеки та зменшення залежності від імпорту енергоносіїв; створення нових робочих місць і збільшення доходів; поліпшення екологічної ситуації [3].

У зв'язку з тим, що підприємства в багатьох економіках стикаються з вищими витратами на енергоносії, транспорт і робочу силу, інфляція досягає рівня, якого не було з 1980-х років, що змушує центральні банки швидко посилювати монетарну політику швидше, ніж очікувалося. Вищі ціни на енергоносії посилюють інфляційний тиск, що призводить до гальмування економічного зростання та ризику "стагфляції". Природний газ має вирішальне значення для опалення будинків і для важливих галузей європейської промисловості, таких як хімічна промисловість і виробництво добрив. Особливо вразливі Німеччина та Італія. У короткостроковій перспективі, навіть без заборони нафти і газу з Росії, не обійтись без максимального використання всіх наявних вітчизняних енергетичних ресурсів.

Наразі глобальна економічна діяльність переживає масштабне та різкіше, ніж очікувалося, уповільнення, а інфляція є вищою, ніж спостерігалось за кілька десятиліть. Експерти Міжнародного валютного фонду прогнозують, що глобальне зростання сповільниться з 6,0 відсотка у 2021 році до 3,2 відсотка у 2022 році та 2,7 відсотка у 2023 році. Це найслабший рівень зростання з 2001 року, за винятком світової фінансової кризи та гострої фази пандемії COVID-19 [4].

Розкручування маховика глобальної інфляції почалося у 2020 році внаслідок пандемії. Згідно з оцінкою Євростату, у вересні цього року інфляція в Єврозоні досягла двозначних цифр і ще одного нового рекордного рівня. Серед основних компонентів інфляції найвищий річний рівень зростання показують ціни на енергоресурси (41,9% у жовтні, порівняно з 40,7% у вересні), за ними йдуть продукти харчування, алкоголь і

тютюн (13,1%, порівняно з 11,8% у вересні), неенергетичні промислові товари (6,0%, порівняно з 5,5% у вересні) та послуги (4,4%, порівняно з 4,3% у вересні). Країни Балтії залишаються найбільш постраждалими з інфляцією на рівні вище 22%. Найнижчий показник спостерігається у Франції.

Оскільки природний газ і вугілля є одними з провідних джерел виробництва електроенергії в ЄС, на них припадає приблизно одна третина виробництва в 2021 році, тарифи на електроенергію сильно залежать від ціни на ці товари. Ціни на природний газ у Європі постійно зростали протягом 2021 року, оскільки запаси досягли тривожно низького рівня в регіоні, а Росія, основне джерело природного газу в Європі, утримувала низький експорт, щоб поповнити власні вичерпані запаси. Невизначеність щодо майбутніх поставок російського газу після вторгнення країни в Україну є одним із головних факторів підвищення цін на газ у 2022 році.

Хоча дефіцит енергопостачання вдарив по Європі в цілому, вплив на ціни електроенергії в кожній країні був різним. У серпні 2022 року Італія зафіксувала найвищий показник у регіоні — понад 543 євро за мегаватт-годину. Країна є провідним нетто-імпортером електроенергії в Європейському Союзі (рис. 1). Тим часом у Швеції, де гідроенергетика та атомна енергетика займають значну частку виробництва електроенергії в країні, спостерігали менш виражене зростання цін у цей період [5].

Високі ціни на енергоносії, які ми спостерігаємо сьогодні, вже прискорюють заходи з енергозбереження. Уряди на всіх рівнях мають і надалі посилювати політичні зусилля, усуваючи такі бар'єри, як надто тривалі та складні процедури отримання дозволів, і підтримувати електрифікацію систем опалення, транспорту та промисловості. Споживачі енергії реагуватимуть на вищі ціни на енергію, якщо вони зможуть собі це дозволити, ізолюючи будинки, встановлюючи теплові насоси або сонячні батареї на дахах, але також потрібна більша державна фінансова підтримка. Уряди повинні активізува-

ти свої зусилля для забезпечення гнучкості енергетичної інфраструктури, необхідної для змінного виробництва електроенергії зі значними частками відновлюваної енергії, і вони повинні більш активно просувати вперед у своїй політиці щодо реагування на попит, включаючи цифровізацію та зберігання. Політика, запропонована в рамках Європейської зеленої угоди, має на меті зробити європейську економіку менш залежною від імпорту енергоносіїв і, отже, більш стійкою. Нинішня криза лише посилює необхідність таких заходів.

Одним з важливих кроків для регулювання енергетичного ринку є запропоновані Єврокомісією виняткові заходи щодо зниження попиту на електроенергію, які допоможуть знизити вартість електроенергії для споживачів. Розглянемо детальніше ці заходи. По-перше, з метою зниження попиту, а відтак — високої ціни на електроенергію, Єврокомісія пропонує зобов'язання зменшити споживання електроенергії принаймні на 5% у вибрані години пік. Держави-члени повинні будуть визначити 10% годин із найвищою очікуваною ціною та зменшити попит у години пік. Комісія також пропонує, щоб держави-члени мали на меті скоротити загальний попит на електроенергію щонайменше на 10% до 31 березня 2023 року. Вони можуть обрати відповідні заходи для досягнення цього скорочення попиту, що може включати фінансову компенсацію. Зменшення попиту в години пік призведе до скорочення споживання газу на 1,2 млрд кубометрів протягом зими. Таке підвищення енергоефективності також є ключовою частиною виконання наших кліматичних зобов'язань у рамках Європейської зеленої угоди. Крім того, Єврокомісія також пропонує тимчасове обмеження доходів для "інфрамаржинальних" виробників електроенергії, а саме технологій з нижчою вартістю, таких як відновлювані джерела енергії, ядерна енергія та буре вугілля, які постачають електроенергію в мережу за ціною, нижчою від рівня цін, встановленого більш дорогими маргінальними виробниками. Пропонується встановити межу надграничного доходу на рівні 180 євро/МВт-год. Це дозволить виробникам покрити свої інвестиції та експлуатаційні витрати без шкоди для інвестицій у нові потужності відповідно до енергетичних і кліматичних цілей на 2030 і 2050 роки. Доходи, що перевищують обмеження, збиратимуться урядами держав-членів і використовуватимуться для того, щоб допомогти споживачам енергії зменшити свої рахунки. По-друге, Єврокомісія також пропонує тимчасовий солідарний внесок на надприбутки, отримані від діяльності в нафтовому, газовому, вугільному та нафтопереробному секторах, на які не поширюється межа граничного доходу. Цей обмежений у часі внесок підтримуватиме інвестиційні стимули для зеленого переходу. Він збиратиметься державами-членами з прибутку 2022 року, який перевищує середній прибуток за попередні три роки на 20%. Доходи збиратимуться державами-членами та перенаправлятимуться споживачам енергії, зокрема вразливим домогосподарствам, постраждалим компаніям та енергоємним галузям. Держави-члени також можуть фінансувати трансграничні проекти відповідно до цілей REPowerEU або використовувати частину доходів для спільного фінансування заходів із захисту зайнятості або сприяння інвестиціям у відновлювані джерела енергії та енергоефек-

тивність [6].

У березні Єврокомісія опублікувала свій план REPowerEU, в якому окреслено заходи щодо різкого скорочення імпорту російського газу з рівня 2021 року в 155 млрд кубометрів до кінця цього року — і досягнення повної незалежності від російського викопного палива задовго до кінця десятиліття. Ключовими елементами цього плану є диверсифікація поставок, зменшення попиту та нарощування виробництва зеленої енергії в ЄС.

Реалізація плану REPowerEU передбачає, що до 2030 року мають бути досягнуті такі цілі:

- збільшення цільового показника енергоефективності з 9% до 13%;
- збільшення цілі щодо частки відновлювальних джерел енергії в енергосистемі ЄС з 40% до 45%;
- прискорення процедур сертифікації відновлювальних джерел енергії і пов'язаної з ними інфраструктури;
- обов'язкове встановлення сонячних панелей на дахах нових комерційних і громадських будівель до 2025 року, і на дахах нових житлових будівель — до 2029 року;
- створення платформи для спільної закупівлі енергоресурсів (газу, нафти, СПГ та водню), що забезпечить імпорт енергії без конкуренції між країнами-членами ЄС [7].

У травні Європейська Комісія опублікувала нову Зовнішню енергетичну стратегію ЄС. Вона визначає основну роль Європейського Співтовариства в просуванні амбітної енергетичної та кліматичної політики та ринкових реформ. Стратегія є частиною плану REPowerEU. Стратегія визнає роль Європейського Співтовариства у підтримці України, включаючи закупівлю невідкладних товарів через Фонд енергетичної підтримки України та підтримку реформ для майбутньої повної інтеграції енергетичного ринку України з ЄС. Іншими словами, зовнішня енергетична стратегія ЄС спрямована на формування майбутньої енергетичної дипломатії ЄС і зовнішнього виміру Зеленої угоди ЄС. "Європейська зелена угода" є довгостроковим планом ЄС зі зростання, який має на меті зробити Європу кліматично нейтральною до 2050 року. Ця мета закріплена у Європейському кліматичному законі, а також у юридично обов'язкових зобов'язаннях скоротити чисті обсяги викидів парникових газів принаймні на 55% до 2030 року, в порівнянні з рівнями 1990-х років. У липні 2021 року Комісія представила пакет законодавства "Fit for 55" для реалізації даних цілей; ці пропозиції вже знизять споживання газу на 30% до 2030 року, при цьому більш ніж третина таких заощаджень надходить від досягнення мети ЄС з енергоефективності.

Диверсифікація постачання газу може особливо сприяти підвищенню стійкості енергетичної системи ЄС і зміцненню його міжнародних партнерських відносин з ключовими постачальниками газу. Незважаючи на те, що ЄС значно розширює внутрішнє виробництво зеленої енергії, воно все ще не розвивається достатньо швидко, щоб досягти цілей, визначених дорожніми картами Fit for 55 або Європейською зеленою угодою до 2050 року, тому ЄС та його країни-члени аналізують перспективи розвитку енергетики. обмінюватися мере-

Таблиця 1. Річний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії України

Найменування напрямку	Технічно досяжний енергетичний потенціал	
	ТВт*год/рік	Мтне/рік
Вітроенергетика	60	15
Сонячна енергетика, в тому числі:	38,2	4,2
- електрична	5,7	1,4
- теплова	32,5	2,8
Мала гідроенергетика	20,1	4,9
Біоенергетика, в тому числі:	178	21,7
- електрична	27	7,2
- теплова	151	14,5
Геотермальна теплова енергетика	98,6	8,4
Енергія довкілля (теплові насоси)	146,3	12,6

Джерело: сформовано на основі [9].

жами з сусідніми країнами, такими як Марокко. Однак ще однією країною-сусідом із значним потенціалом відновлюваної енергії є Україна. Коли Україна приєднається до Європейського Союзу, вона матиме найбільшу територію серед усіх держав-членів і матиме п'яте місце за чисельністю населення в блоці. Крім того, Україна має найвищий технічний потенціал ВДЕ серед інших країн Південно-Східної Європи. Завдяки високому потенціалу ВДЕ та ефективним механізмам підтримки український сектор відновлюваної енергетики стрімко розвивається, частка ВДЕ у виробництві електроенергії зростає з 1,8% у 2018 році до 8,2% у 2021 році.

На початок 2022 року загальна встановлена потужність ВДЕ (всі приєднані до мережі) досягла 9,5 ГВт (без урахування 0,6 ГВт потужностей ВДЕ, розташованих на тимчасово окупованих Росією територіях до 24 лютого 2022 року) [8].

Річний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії України (табл. 1) становив 68,6 млн тонн нафтового еквівалента (Мтне) на рік. Це еквівалентно 98 мільйонам тонн умовного палива. Цього було б достатньо, щоб компенсувати приблизно половину загального енергоспоживання в Україні сьогодні [9].

Загальний вітровий потенціал України становить від 16 ГВт до 24 ГВт, при цьому 16 ГВт вважається економічно доцільним. Найбільш перспективними є південні та південно-західні регіони, де середньорічна швидкість вітру на висоті 80 метрів перевищує 7,5 метрів за секунду (м/с). Технічно можливий потенціал гідроенергетики становить 21,5 ТВт-год на рік. Річний технічний досяжний потенціал для МГЕС оцінюється в 20,1 ТВт-год. Середньорічна кількість сумарної енергії сонячного опромінення в Україні коливається від 1070 кіловат-годин (кВт-год)/м² у північних регіонах до 1400 кВт-год/м² на півдні та вище на Кримському півострові. Згідно з різними дослідженнями, потенціал сонячної енергії оцінюється близько 4 ГВт [10].

Як видно з рис. 2, найбільшу частку у структурі потенціалу вироблення енергії з відновлюваних джерел займає біоенергетика (31 млн т у.п.) та вітроенергетика

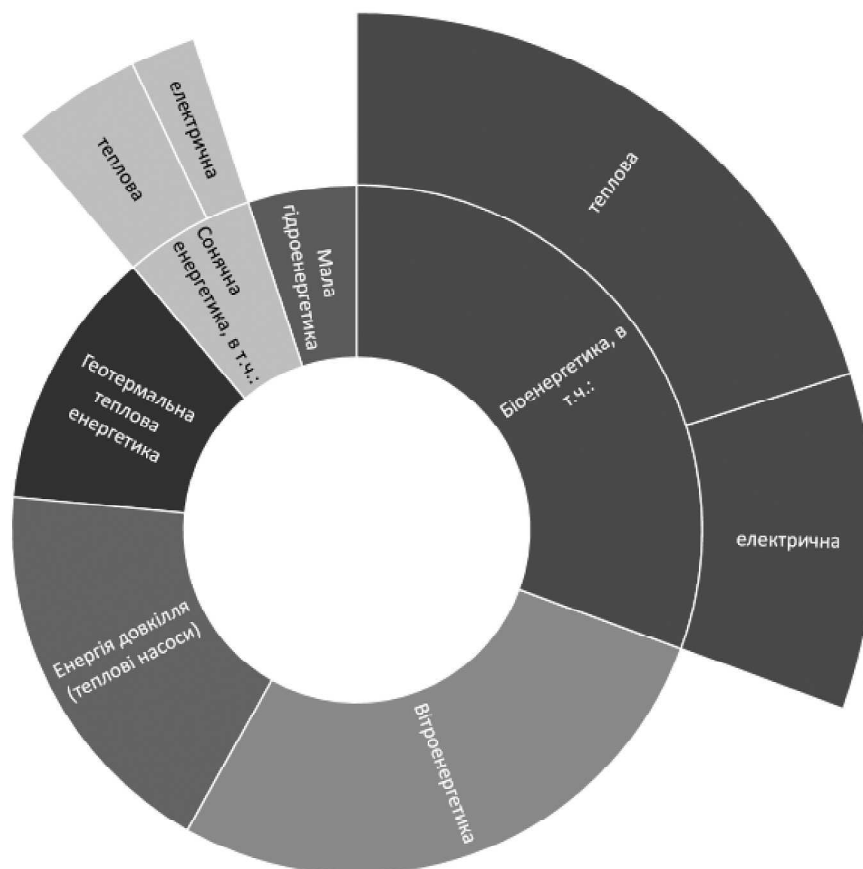

Рис. 2. Структура технічно-досяжного потенціалу вироблення енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива

Джерело: сформовано на основі [11].

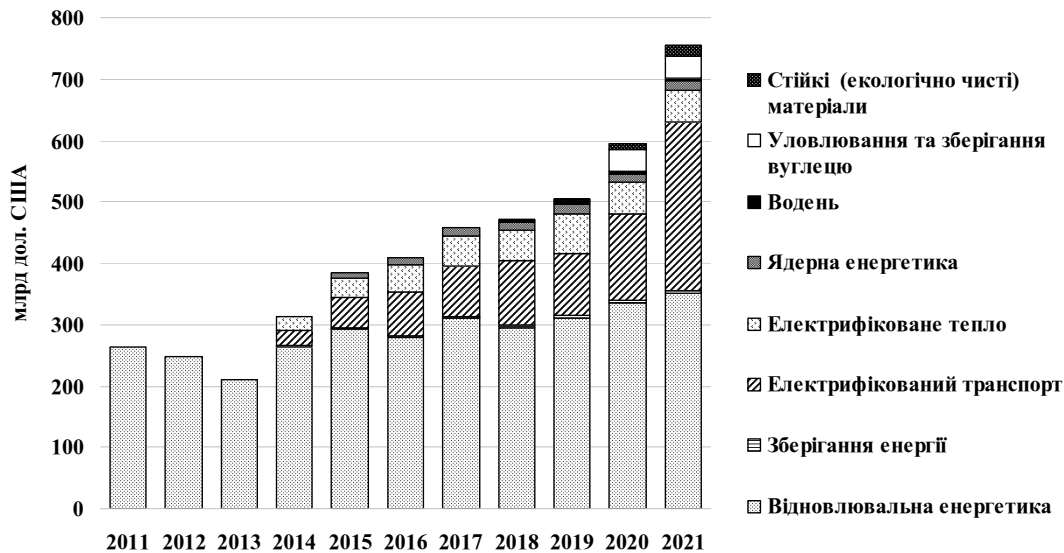

Рис. 3. Обсяг глобальних інвестицій в перехід до низьковуглецевої енергетики

Джерело: сформовано на основі [16].

(28 млн т у. п.). Україна має велику кількість відходів сільського та лісового господарства, що є ключовим ресурсом для розвитку потужностей з виробництва тепла та електроенергії на основі біомаси. За оцінками Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження, економічно обгрунтований біоенергетичний потенціал перевищує 800 ПДж/рік — це еквівалент чверті загального кінцевого споживання енергії. Цей потенціал пропозиції наполовину складається з сільськогосподарських відходів і деревної біомаси, а наполовину — з енергетичних культур і біогазу. Щодо вітроенергетики, то за останніми оцінками Української вітроенергетичної асоціації, 16 ГВт ВЕС — це реальний потенціал вітроенергетичного сектора України. При забезпеченні коефіцієнта використання встановленої потужності не менше 40% річні обсяги генерування електроенергії ВЕС можуть становити 56 млрд кВт·год, що відповідає 29% від загального виробництва електроенергії в Україні [12].

Хоча ще занадто рано бачити повні наслідки війни в Україні для глобального енергетичного ландшафту, чимало дослідників вважають, що це переломний момент для пришвидшення розвитку відновлюваних ресурсів у Європі. Тепер, коли Україні надано статус кандидата, інвестори в ЄС та США будуть більш схильні розглядати інвестиції в Україну як цінний актив [13]. Крім того, не варто недооцінювати значення масштабу землі, яка буде додана до об'єднання. Цю землю можна використовувати для виробництва сонячної енергії, енергії з біомаси та вітру. Незважаючи на те, що Україна споживатиме більше енергії після перебудови, очевидно, що існує величезний потенціал для експорту енергії до держав-членів [14].

В Україні існує чимало передумов, необхідних для "енергетичного переходу", однак важливу роль у розвитку ВДЕ відіграють інвестиції. більшість промислових підприємств в Україні мають низьку норму прибутку та обмежені можливості інвестувати в модернізацію, а високі процентні ставки зменшують доступ до фінансування. Високі капітальні витрати створюють невизначеність

для інвестування, що разом з частими змінами політичних напрямів посилює брак довіри для інвесторів. Протягом 2009-2021 років в сектор ВДЕ України було інвестовано близько 12 млрд дол. США [8]. Для того, щоб збільшити частку відновлюваної енергії до 21,8% в загальному обсязі до 2030 року, обсяг інвестицій повинен бути не меншим 5 мільярдів доларів США на рік [10]. Щодо глобальних тенденцій, то у 2021 році загальносвітовий обсяг інвестиції в перехід до низьковуглецевої енергетики склав 755 мільярдів доларів США, порівняно з 595 мільярдами доларів у 2020 році та лише з 264 мільярдами доларів у 2011 році. Ця цифра включає інвестиції в такі проекти, як відновлювані джерела енергії, зберігання енергії, виробництво водню, атомна енергетика, проекти з переробки, уловлення та зберігання вуглецю, а також придбання кінцевими користувачами енергетичних пристроїв з низьким вмістом вуглецю, таких як невеликі сонячні системи, теплові насоси і транспортні засоби з нульовим рівнем викидів. Найбільшим сектором у 2021 році була відновлювана енергетика, яка залучила 366 мільярдів доларів на нові проекти та невеликі системи (зростання на 6,5% порівняно з 2020 роком), але сектор електрифікованого транспорту зростає найшвидше та досяг 273 мільярдів доларів (зростання на 77%). Наступними найбільшими секторами витрат були електрифіковане тепло — 53 мільярди доларів і атомна енергетика — 31 мільярд доларів.

Відповідно до Індексу привабливості країни з відновлюваної енергетики (RECAI), який об'єднує нові глобальні тенденції, країнами з найбільшими можливостями для інвестицій у відновлювані джерела енергії є Сполучені Штати, Китай та Індія, три великі економіки, які конкурують за ці позиції вже кілька років [15]. У 2021 році інвестиції Китаю в енергетику досягли 266 мільярдів доларів, закріпивши позицію країни-лідера. Цей показник зріс на 60% порівняно з 2020 роком. США знову стали другою за величиною країною-інвестором, досягнувши загальних 114 мільярдів доларів США у 2021 році, що на 17% більше, ніж роком раніше (рис. 3). У 2021 році європейські країни інвестували

219 мільярдів доларів США, з них 154 мільярди доларів — на країни ЄС. Це поставило б ЄС як блок на друге місце після Китаю та попереду США. Інвестиції Німеччини, Великобританії, Франції та Іспанії в низьковуглецеві технології перевищили 10 мільярдів доларів минулого року [16].

Міжнародне енергетичне агентство також прогнозує, що до 2030 року глобальні щорічні інвестиції у відновлювані джерела енергії зростуть майже вдвічі, до 2 трильйонів доларів [17]. Хоча відновлювані джерела енергії є джерелом інновацій та економічного зростання, при цьому попит на "зелену" енергію не перевищує потребу у традиційному викопному паливі. Це пояснюється тим, що енергетичні ринки не створені для сприяння використанню дешевих відновлюваних джерел енергії. Хвилі спеки та низькі температури спричиняють стрибки попиту на енергію, з якими більшість відновлюваних джерел енергії не можуть впоратися. Виробляти електроенергію дешево, але зберігати її дорого. Крім того, оскільки більшість відновлюваних джерел енергії не є на 100% надійними, навіть якщо вони забезпечують 100% енергетичних потреб країни, викопне паливо все одно буде потрібно, щоб "заповнити прогалини".

Принагідно нагадаємо, що Європейська зелена угода вже підтримує розробку нових кліматично нейтральних технологій, таких як екологічно чистий водень, біохімічні речовини або декарбонізовані матеріали. Це суттєво зменшило б залежність від традиційних викопних видів палива, таких як нафта, вугілля чи природний газ, і тому їх слід прискорити. Перші пілотні установки вже вводяться в експлуатацію, але значне розширення цих технологій буде ключовим. Інвестиції в інфраструктуру, наприклад для транспортування електроенергії та водню або транспортування та зберігання вловленого вуглецю, будуть важливими фасилітаторами. Однак ЄС ніколи не буде повністю автономним у сфері енергетики та матеріалів, тому що ланцюги постачання відновлюваних і ядерних енергоресурсів, а також екологічно чистого водню та пов'язаних з ним продуктів неминуче також включатимуть країни, що не входять до ЄС. Європейська зелена угода має бути доповнена торговельною стратегією, зосередженою на диверсифікації основного імпорту, чи то зеленого водню з місць, де його можна виробляти економічно ефективно, чи рідкоземельних металів і дорогоцінних металів, необхідних для електрифікованої економіки.

Група дослідників на чолі з П. Баєвим (Інститут дослідження миру, м. Осло) в рамках проекту "Наслідки вторгнення в Україну для глобального Півдня" [18] представила три сценарії, окреслюючи можливі зміни на ринках нафти та газу в найближчі місяці, приділяючи особливу увагу наслідкам для Глобального Півдня. Розглянемо детальніше ці сценарії для окреслення перспектив інвестицій у проекти відновлюваної енергетики.

Сценарій I: Стабільно високі ціни. Для декарбонізації глобальної економіки стабільно високі ціни на енергоносії створюють три різні стимули. По-перше, високі ціни на нафту і газ забезпечать, особливо в розвинених країнах, стимул для домогосподарств, підприємств і урядів інвестувати в електричне обладнання для опалення і транспорту та використовувати нафту

і газ більш ефективно, щоб скоротити загальне споживання. По-друге, стабільно високі ціни на нафту та газ створюють стимул для збільшення використання вугілля, більш дешевого викопного палива з вищими викидами вуглецю. По-третє, високі ціни на нафту і газ можуть стимулювати інвестиції у виробничі потужності в таких країнах Глобального Півдня, як Ефіопія, Сенегал і Танзанія. Високі або нестабільні ціни на нафту та газ, як правило, стимулюють інвестиції як у декарбонізацію, так і у виробництво більшої кількості викопного палива, включаючи вугілля.

Сценарій II: Постійна нестабільність. Ключове положення цього сценарію полягає в тому, що коливальна траєкторія російсько-української війни з припиненням вогню та спалахами збройних зіткнень збереже високу волатильність на світових енергетичних ринках. Постійна невизначеність перешкоджатиме великим енергетичним корпораціям, включаючи американських виробників сланцю, інвестувати у дорогі проекти, тоді як виробники ОПЕК прагнутимуть отримати вигоду від цінних піків, а не прагнути стабілізувати ринок. Нестабільні ціни на нафту можуть негативно вплинути на інвестиції у відновлювані джерела енергії, що потребує капітальних витрат, які можна окупити лише з часом. Швидкі зміни цін на нафту чи газ ускладнять прогнозування майбутньої конкурентоспроможності проектів відновлюваної енергетики.

Сценарій III: Як завжди. Цей сценарій передбачає, що хоча безпосередній вплив російської агресії проти України на світовий енергетичний ринок був сильним і різким, але протягом 2022 року він суттєво зменшився, тож загальна сума негативних наслідків значно нижча, ніж спочатку прогнозували багато експертів. У майбутньому, можливо, буде більш передбачуване середовище для планування та впровадження необхідної трансформації глобального енергопостачання на відновлювані або низьковуглецеві джерела. Уряди країн Глобального Півдня та їхні партнери на Півночі могли б захочувати інвестиції без необхідності врегулювати одночасні кризи через постійно високі або нестабільні ціни на енергоносії.

Аналізуючи як пандемія COVID-19 і війна Росії проти України вплинули на світову економіку, деякі науковці підкреслюють, що обидві кризи спочатку проявилися як можливості для переходу на енергію з низьким вмістом вуглецю: пандемія, показавши ступінь зміни способу життя та поведінки за короткий проміжок часу та роль науково обгрунтованих політичних порад, і війна, підкресливши необхідність більшої енергетичної диверсифікації та використання локальних відновлюваних джерел енергії. Хоча ці дві події, тобто пандемія та війна, відрізняються за своєю природою, деякі з їхніх впливів на енергетичний сектор були подібними. Наприклад, обидві події виявили вразливість глобальних ланцюгів постачання енергії (збої в торгівлі через пандемію чи санкції після війни) або зв'язки попиту та пропозиції (майже нульові ціни на нафту під час початкових карантинів) і різке зростання цін через невизначеність, викликану війною. Однак наразі дані свідчать про те, що ці дві енергетичні кризи не обов'язково прокладуть шлях до низьковуглецевих енергетичних переходів без відповідних політичних заходів. Уряди більше зосереджені

на енергетичній безпеці в короткостроковій перспективі, покладаючись на незначні, але ризиковані альтернативи, такі як пошук нових шляхів постачання викопного палива, розширення ядерної ланки або активне використання вугілля [19].

Відновлювані джерела енергії можуть задовольнити дві третини загального світового попиту на енергію та зробити свій внесок у основну частину скорочення викидів парникових газів, яке необхідно до 2050 року для обмеження підвищення середньої глобальної температури поверхні нижче 2°C. Однак швидкість енергетичного переходу не співмірна з узгодженими цілями сталого розвитку. Дослідження сценаріїв свідчать про те, що для розвитку відновлюваної енергетики потрібні додаткові зусилля — шестикратне прискорення порівняно зі звичайним бізнесом. Вітер, сонячна фотоелектрична енергія, сучасна біоенергетика та сонячна теплова енергетика можуть сприяти основному зростанню відновлюваних джерел енергії з боку пропозиції. Більша енергоефективність стримує зростання попиту і, отже, сприяє приблизно чверті загального зростання частки відновлюваних джерел енергії в загальному кінцевому споживанні енергії. У той же час 20—44% підвищення енергоемності можна пояснити зростанням відновлюваної енергії. Ці цифри вказують на те, що існує важлива синергія між вищою енергоефективністю та більшою часткою відновлюваної енергії, тому обидва рішення слід шукати спільно [20].

Технології відновлюваної енергетики вносять важливий внесок у сталу енергетику, оскільки вони загалом сприяють світовій енергетичній безпеці, зменшуючи залежність від ресурсів викопного палива та створюючи можливості для зменшення викидів парникових газів. Таким чином, стійка енергетика сприяє стійкості. Стійкість тут подвійна, оскільки вона являє собою самозабезпечення та здатність сприяти сталому розвитку. Будучи самодостатнім, джерело енергії, по суті, безмежне. Сонячна енергія, енергія вітру, геотермальна енергія, гідроенергія та біомаса є самодостатніми. Усі вони мають джерела, які неможливо вичерпати. Ці джерела енергії дозволяють зберегти інші джерела енергії, наприклад дерева, які використовувалися для виробництва деревного вугілля. Використання цих "відновлюваних" джерел енергії також сприяє захисту навколишнього середовища, яке традиційні джерела енергії допомогли знищити. Використання стійкої енергії призведе до збереження навколишнього середовища, що зрештою призведе до розвитку, який відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Іншими словами, стає використання енергії веде до сталого розвитку [21].

Досягнення сталого економічного розвитку в глобальному масштабі вимагатиме розумного використання ресурсів, технологій, відповідних економічних стимулів і стратегічного планування політики на місцевому та національному рівнях. Це також вимагатиме регулярного моніторингу впливу вибраних політик і стратегій, щоб побачити, чи сприяють вони сталому розвитку, чи їх слід скоригувати. Адекватне та доступне енергопостачання було ключовим фактором економічного розвит-

ку та переходу від економіки натурального сільського господарства до сучасних індустріальних та орієнтованих на послуги суспільств. Енергія є центральною для покращення соціального та економічного добробуту та є незамінною для більшості промислових і комерційних організацій. Це ключ до подолання бідності, покращення добробуту людей і підвищення рівня життя. Але якою б важливою для розвитку вона не була, енергія є лише засобом досягнення мети. В підсумку — міцне здоров'я, високий рівень життя, стійка економіка та чисте довкілля.

Однак запровадження нових технологій відновлюваної енергії, споживання та надання їх громадянам вимагає багато часу та витрат. З іншого боку, країни борються за збереження економічного зростання та розвитку. Через кризу COVID-19 ситуація погіршилася. Уряди як країн, що розвиваються, так і розвинених країн мають збалансувати витрати на пом'якшення наслідків зміни клімату та економічне зростання. Крім того, досі існує обмежена інформація щодо всіх передбачуваних критичних факторів переходу до повністю відновлюваних джерел енергії.

Очевидно, що ефективно використання енергії є передумовою економічного розвитку. Оскільки відновлювані джерела енергії не викидають парникових газів або виділяють їх мало, все більше країн намагаються збільшити використання енергії з відновлюваних джерел. У той же час, незалежно від того, розвинені чи ті, що розвиваються, країни мають підтримувати економічне зростання. Дослідження [22] показують, що відновлювана енергетика не перешкоджає економічному зростанню як для країн, що розвиваються, так і для розвинених країн, тоді як споживання відновлюваної енергії є незначним (граничний рівень) на економічне зростання для розвинених країн.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Відсутність диверсифікації пропозиції на енергетичному ринку Європи, надмірна залежність від ненадійного постачальника стала причиною енергетичної та потенційної економічної кризи. Енергетична система ЄС вже тривалий час переживає трансформацію, однак саме російське вторгнення в Україну стало каталізатором цих процесів. Відмова від російського газу та нафти як основних джерел енергії передбачає необхідність швидкого пошуку інших ресурсів, а також збільшення використання зеленої енергії. Вплив війни на продовольчу, енергетичну безпеку, промислові ланцюжки поставок і захист навколишнього середовища слід розглядати, приділяючи належну увагу безпосереднім загрозам і з метою прискорення зароджуваної трансформації стійкості, щоб уникнути загострення майбутніх збоїв. Встановлено, що різні за своєю природою явища — пандемія та війна, мали подібний вплив на енергетичний сектор: виявили вразливість глобальних ланцюгів постачання енергії, зв'язки попиту та пропозиції. Крім того, існує ймовірність, що ці дві енергетичні кризи не обов'язково прокладуть шлях до низьковуглецевих енергетичних переходів без відповідних політичних заходів.

За останні роки енергетичний сектор України досяг значного прогресу у впровадженні та розширенні використання відновлюваних джерел енергії. Загальна встановлена потужність відновлюваних джерел енергії з 2018 по 2021 рік зросла більш, ніж у чотири рази. У 2021 році частка електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел, досягла 8,1%. Однак, високі капітальні витрати створюють невизначеність для інвестування у відновлювані джерела енергії. Це в поєднанні зі зміною напрямів політики щодо відновлюваної енергетики також посилює брак довіри для інвесторів. Тому слід підтримувати передбачувану та стабільну політику протягом тривалого часу, щоб забезпечити безперервність інвестицій у технології відновлюваної енергії.

Зважена політика, координація та співпраця на глобальному рівні (між країнами) та макrorівні (між державним і приватним секторами) має важливе значення для успішного розвитку технологій відновлюваної енергетики для досягнення цілей сталого розвитку та пом'якшення наслідків зміни клімату. Таким чином, створення ефективної стратегії сталого енергетичного переходу в Україні вимагає врахування принципів циклічної економіки на етапі проектування, і є основою для подальших досліджень.

Література:

1. Global Crisis Response Group. Global impact of war in Ukraine: Energy Crisis BRIEF NO.3. August 2022. https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/08/GCRG_3rd-Brief_Aug3_2022_FINAL.pdf
2. OECD (2022), OECD Economic Outlook, Interim Report September 2022: Paying the Price of War, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ae8c39ec-en>
3. Kaletnik G. (2018). Production and use of biofuels: Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia: LLC "Nilan-Ltd", 336 p.
4. World Economic Outlook: Countering the Cost-of-Living Crisis. Washington, DC. October. Errata. October 17, 2022.
5. EU: monthly electricity prices by country 2022. <https://www.statista.com/statistics/1267500/eu-monthly-wholesale-electricity-price-country>
6. Energy prices: Commission proposes emergency market intervention to reduce bills for Europeans. European Commission. Press release. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_5489
7. European Commission (2022). REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131
8. Task Force (2022), "Ukrainian energy sector evaluation and damage assessment — II (as of September 24, 2022)". https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Occasional/2022_09_30_UA_sectoral_evaluation_and_damage_assessment_Version_II.pdf
9. SAEЕ (2015), Personal communication with the SAEЕ. 20 February 2015. SAEЕ, Kiev.
10. IRENA (2015), REmap 2030 Renewable Energy Prospects for Ukraine. IRENA, Abu Dhabi. https://www.irena.org/remap/IRENA_REmap_Ukraine_paper_2015.pdf

11. Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. <https://sae.gov.ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/potentsial>.

12. Дячук О., Чепелєв М., Подолець Р., Трипольська Г., Огаренко Ю., Алієва О. Перехід України на відновлювану енергетику до 2050 року. Пред-во Фонду ім.Г. Бьоля в Україні. Київ: Вид-во ТОВ "АРТ КНИГА", 2017. 88 с.

13. Рєпкін О. Майбутнє "зеленої" генерації в Україні після війни. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/28/689736>.

14. Fraley J. (2022) Renewable Energy in Ukraine: A Solution for European Energy Security and for Shifting the EU GND Eastward. <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/renewable-energy-ukraine-solution-european-energy-security-and-shifting>.

15. RECAI (2020). Renewable Energy Country Attractiveness Index. Available at https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-56-country-index.pdf

16. Energy Transition. Investment Trends 2022. Tracking global investment in the low-carbon energy transition. January 2022. <https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/Energy-Transition-Investment-Trends-Exec-Summary-2022.pdf>

17. IEA (2022), World Energy Outlook 2022, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>, License: CC BY 4.0 (report); CC BY NC SA 4.0 (Annex A)

18. Baev, Pavel K., Nicholas Marsh, Harry Tzimitras (2022) Energy Crisis Amidst the Ukraine War: Three Scenarios, PRIO Policy Brief, 7. Oslo: PRIO.

19. Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L., Gomez Echeverri, L., Pachauri, S., Boza-Kiss, B., Zimm, C., Rogelj, J., et al. (2022). Pandemic, War, and Global Energy Transitions. *Energies*. 15 (17). 6114.

20. Gielen D., Boshell F., Saygin D., Bazilian M.D., Wagner N., Gorini R. The role of renewable energy in the global energy transformation. *Energy Strategy Reviews* 2019;24:38e50.

21. Fatona, Olugbenga & Abiodun, Abiodun & Olumide, Adetayo & Adeola, Adesanwo & Abiodun, Oladunjoye. (2013), Viewing Energy, Poverty and Sustainability in Developing Countries Through a Gender Lens. *New Developments in Renewable Energy, Intech*. Chapter: 4, pp. 83—98.

22. Bhuiyan M.A., Zhang Q., Khare V., Mikhaylov A., Pinter G. and Huang X. (2022). Renewable Energy Consumption and Economic Growth Nexus — A Systematic Literature Review. *Front. Environ. Sci.* 10:878394. doi: 10.3389/fenvs.2022.8783.

References:

1. Global Crisis Response Group (2022), "Global impact of war in Ukraine: Energy Crisis BRIEF NO.3. August 2022", available at: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/08/GCRG_3rd-Brief_Aug3_2022_FINAL.pdf (Accessed 24.11.2022).
2. OECD (2022), OECD Economic Outlook, Interim Report September 2022: Paying the Price of War, OECD Publishing, Paris, France. <https://doi.org/10.1787/ae8c39ec-en>

3. Kaletnik, G. (2018), Production and use of biofuels, Second edition, LLC "Nilan-Ltd", Vinnytsia, Ukraine.

4. World Economic Outlook (2022), Countering the Cost-of-Living Crisis, Errata, Washington, DC.

5. Statista (2022), "EU: monthly electricity prices by country", available at: <https://www.statista.com/statistics/1267500/eu-monthly-wholesale-electricity-price-country> (Accessed 20.11.2022).

6. European Commission (2022), "Energy prices: Commission proposes emergency market intervention to reduce bills for Europeans", Press release, available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_5489, (Accessed 16.11.2022).

7. European Commission (2022), "REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition", available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131, (Accessed 10.11.2022).

8. Task Force (2022), "Ukrainian energy sector evaluation and damage assessment — II (as of September 24, 2022)", available at: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Occasional/2022_09_30_UA_sectoral_evaluation_and_damage_assessment-Version_II.pdf (Accessed 10.11.2022).

9. SAEЕ (2015), Personal communication with the SAEЕ, SAEЕ, Kyiv, Ukraine.

10. IRENA (2015), "REmap 2030 Renewable Energy Prospects for Ukraine. IRENA", Abu Dhabi, available at: https://www.irena.org/remap/IRENA_REmap_Ukraine_paper_2015.pdf (Accessed 13.11.2022).

11. Official website of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2022), available at: <https://sae.gov.ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/potencial> (Accessed 23.10.2022).

12. Dyachuk, O., Chepelev, M., Podolets, R., Trypolska, G., Ogarenko, Yu. and Aliyeva, O. (2017), Perekhid Ukrainy na vidnovliuvanu enerhetyku do 2050 roku [Transition of Ukraine to renewable energy by 2050], Head of the Foundation named after H. Bjollya in Ukraine. Publishing House "ART KNYGA", Kyiv, Ukraine.

13. Repkin, O. (2022), "The future of the "green" generation in Ukraine after the war", Ekonomichna pravda, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/28/689736> (Accessed 23.11.2022).

14. Fraley, J. (2022), "Renewable Energy in Ukraine: A Solution for European Energy Security and for Shifting the EU GND Eastward", available at: <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/renewable-energy-ukraine-solution-european-energy-security-and-shifting> (Accessed 29.11.2022).

15. RECAI (2020), "Renewable Energy Country Attractiveness Index", available at: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/power-and-utilities/ey-recai-56-country-index.pdf (Accessed 09.11.2022).

16. Energy Transition (2022), "Investment Trends 2022. Tracking global investment in the low-carbon energy transition. January 2022", available at: <https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/Energy-Transition-Investment-Trends-Exec-Summary-2022.pdf> (Accessed 12.11.2022).

17. IEA (2022), "World Energy Outlook 2022", IEA, Paris, available at: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022> (Accessed 15.11.2022).

18. Baev, P. K., Marsh, N. and Tzimitras, H. (2022), "Energy Crisis Amidst the Ukraine War: Three Scenarios", PRIO Policy Brief, vol. 7.

19. Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L., Gomez Echeverri, L., Pachauri, S., Boza-Kiss, B., Zimm, C. and Rogelj, J. (2022), "Pandemic, War, and Global Energy Transitions", Energies, vol. 15 (17), pp. 6114.

20. Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M.D., Wagner, N., and Gorini, R. (2019), "The role of renewable energy in the global energy transformation", Energy Strategy Reviews, Vol. 24, pp. 38—50.

21. Fatona, Olugbenga Abiodun, Abiodun Olumide, Adetayo Adeola, Adesanwo and Abiodun, Oladunjoye. (2013), Viewing Energy, Poverty and Sustainability in Developing Countries Through a Gender Lens. New Developments in Renewable Energy, Intech, vol. 4, pp.83—98.

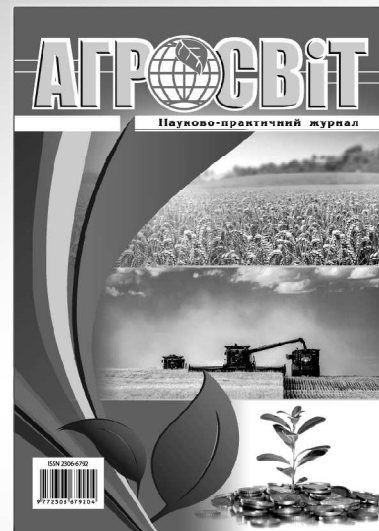
22. Bhuiyan, M.A., Zhang, Q., Khare, V., Mikhaylov, A., Pinter, G. and Huang X (2022), "Renewable Energy Consumption and Economic Growth Nexus — A Systematic Literature Review", Front. Environ. Sci. 10:878394. doi: 10.3389/fenvs.2022.8783.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Л. М. Жукова,
д. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2765-5544>
М. Д. Шульга,
магістрант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0505-836X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.22

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

L. Zhukova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department
of Finance, Banking and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University
N. Shulga,
Master's student of the Department of Finance, Banking
and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC INSTABILITY

Метою статті є комплексне дослідження основних передумов інноваційного розвитку підприємств в умовах соціально-економічної нестабільності. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було здійснено науковий пошук інноваційних рішень та механізмів інноваційного розвитку підприємств, які забезпечують соціально-економічний стан держави. Зазначено, що механізми реалізації інноваційного розвитку в Україні потерпають через недостатню увагу державної влади до інноваційної політики. У результаті дослідження виявлено, що саме від ключової позиції економічної влади держави залежить комплексне регулювання інноваційної діяльності, її моніторинг і розвиток. Проаналізовано механізми реалізації інноваційного розвитку вітчизняних підприємств з розглядом можливостей застосування сучасних інституційних чинників, спрямованих на відновлення економіки. Доведено, що інноваційний розвиток потребує забезпечення стійкого інституційного середовища, яке знімає невизначеність функціонування господарчої системи України та суб'єктів інноваційної сфери в умовах посилення глобальних диспропорцій, шоків та кризових явищ. Розглянуто окремі компоненти впливу глобалізації на інноваційну політику держави. Певною альтернативою інституційного статусу держави визначено забезпечення збалансованого розвитку всіх підсистем національної інноваційної системи, підтримка інноваційної активності суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу. Досліджено закордонний досвід фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств. Запропоновано напрями формування та впровадження сучасного інструментарію інституційного удосконалення інноваційної сфери. Обґрунтована необхідність спрямування дій економічної влади на забезпечення нового етапу розвитку економіки України, яка має базуватися на популяції креативних ідей щодо системної трансформації інноваційної та цифрової інфраструктури. Перспективами подальших наукових досліджень у даному напрямі є питання визначення сучасних інституційних форм державного регулювання інноваційного розвитку та розробка механізму прискорення технологічного розвитку економіки в умовах глобальної конкуренції.

The purpose of the article is a comprehensive study of the main prerequisites for the innovative development of enterprises in conditions of socio-economic instability. By analyzing, systematizing and summarizing the scientific works of many scientists, a scientific search for innovative solutions and mechanisms of innovative development of enterprises, which ensure the socio-economic state of the state, was carried out. It is noted that the mechanisms for the implementation of innovative development in Ukraine suffer due to insufficient attention of the state authorities to innovation policy. As a result of the research, it was found that the comprehensive regulation of innovative activity, its monitoring and development depends on the key position of the state's economic power. Mechanisms of implementation of innovative development of domestic enterprises are analyzed, considering the possibilities of applying modern institutional factors aimed at economic recovery. It has been proven that innovative development requires the provision of a stable institutional environment, which removes the uncertainty of the functioning of the economic system of Ukraine and the subjects of the innovation sphere in the conditions of increasing global disparities, shocks and crisis phenomena. Separate components of the influence of globalization on the innovation policy of the state are considered. A certain alternative to the institutional status of the state is defined as ensuring the balanced development of all subsystems of the national innovation system, supporting the innovative activity of business entities at all stages of the innovation process. The foreign experience of financial support for the innovative development of enterprises was studied. Directions for the formation and implementation of modern tools for institutional improvement in the innovation sphere are proposed. There is a justified need to direct the actions of the economic authorities to ensure a new stage of development of the economy of Ukraine, which should be based on the population of creative ideas regarding the systemic transformation of innovative and digital infrastructure. Prospects for further scientific research in this direction are the question of determining modern institutional forms of state regulation of innovative development and the development of a mechanism for accelerating the technological development of the economy in conditions of global competition.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток підприємств, соціально-економічна нестабільність, регулювання інноваційної діяльності, інноваційна політика держави.

Key words: innovations, innovative development of enterprises, socio-economic instability, regulation of innovative activity, innovation policy of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Реалії сучасного світу спонукають до пошуку інноваційних рішень та механізмів інноваційного розвитку підприємств, які забезпечують соціально-економічний розвиток держави. Водночас постало питання про активізацію інновацій, які мають відповідати цілеспрямованості переходу України на європейський шлях розвитку. Саме від ключової позиції економічної влади держави залежить комплексне регулювання інноваційної діяльності, її моніторинг і розвиток. У цьому регламентуванні ключове місце займає нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності підприємств, на підставі якого реалізується сукупність базових принципів та регуляторів, що сприяє системності процедур організації та розвитку інноваційної сфери. Втім механізми реалізації інноваційного розвитку в Україні, як правило, потерпають через недостатню увагу державної влади саме до інноваційної політики [1, с. 9].

Комплексний аналіз характеру інноваційних процесів в Україні показує, що головною перешкодою ре-

лізації потенціалу інноваційного розвитку підприємств (наприклад, інноваційний розвиток на основі розумної спеціалізації; створення технологічних платформ поряд із традиційними формами тощо) є відсутність системного підходу, в основі якого має бути комплексне поєднання інституційних механізмів, які одночасно формують чітке і прозоре нормативно-правове поле, створюють належні стимули і мотиви для всіх суб'єктів науково-технічної та інноваційної сфер діяльності, закладають елементи інноваційної інфраструктури, визначають поточні та стратегічні перспективи розвитку інноваційної діяльності та використання її результатів з метою інклюзивного зростання України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Погляди вчених останнім часом зосереджені на пошуку інституційних важелів управління інноваційним розвитком держави, необхідності запровадження нових механізмів інноваційної активності з метою стратегічного бачення майбутнього розвитку діяльності підприємств в умовах соціально-економічної невизначеності.

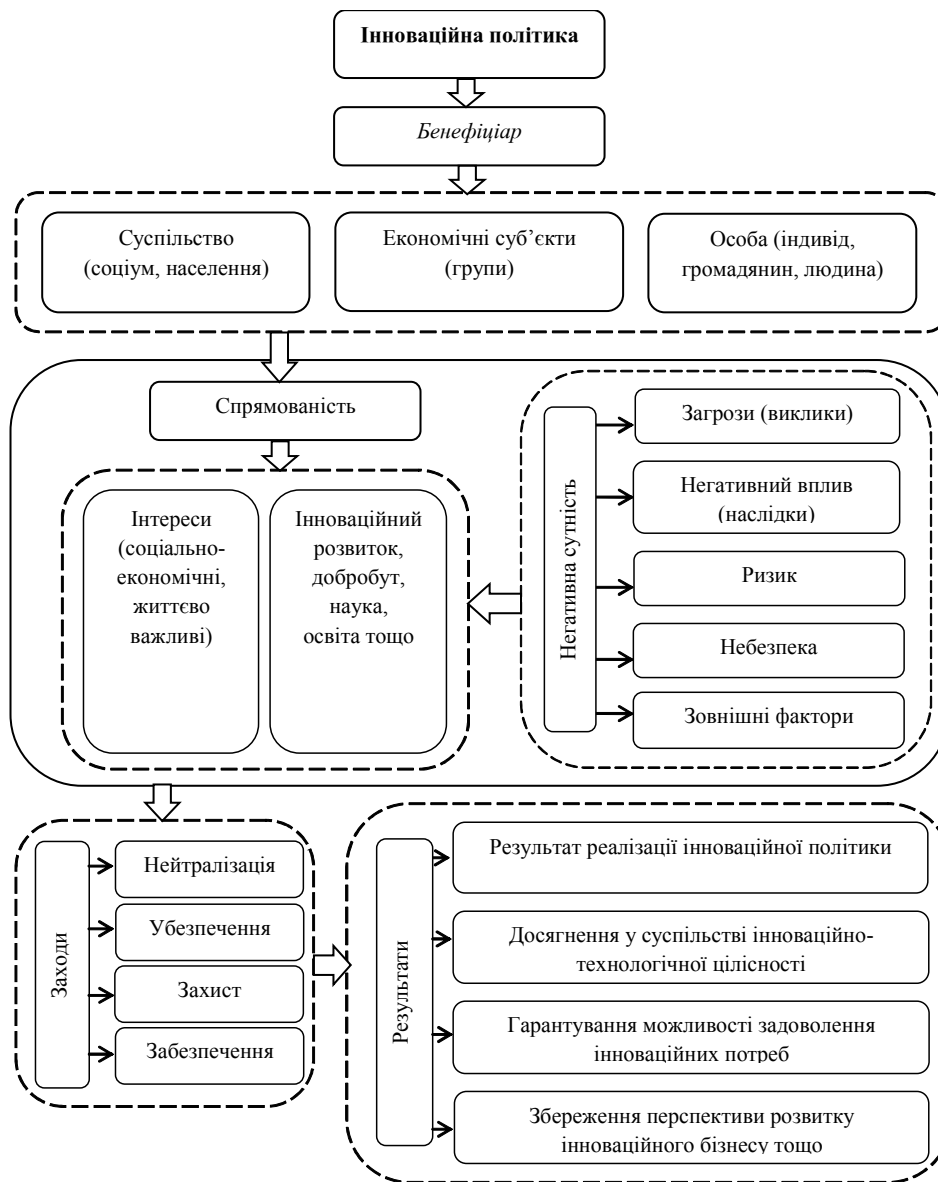

Рис. 1. Окремі компоненти впливу глобалізації на інноваційну політику держави

Джерело: складено автором самостійно.

Погляди вчених (А. Гриценко, В. Геєць, П. Єщенко, В. Осецький, Л. Федулова, М. Якубовський, О. Яременко) останнім часом зосереджені на пошуку інституційних важелей управління інноваційним розвитком, який сприятиме підвищенню ефективності та результативності державної науково-технологічної та інноваційної політики у напрямі формування інноваційної моделі соціально-економічного розвитку економіки.

Серед українських науковців, що зробили вагомий внесок у формування та становлення інноваційної сфери, інформаційне забезпечення науково-технологічного та інноваційного розвитку підприємств, слід назвати праці В. Глушкова, Г. Калитича, Б. Кияка, С. Лазаревої, Л. Мельника, В. Пархоменка, В. Соловійова, А. Ткачової та ін. Серед зарубіжних авторів заслуговують уваги праці Ю. Арського, О. Бурого-Шмар'яна, Г. Воробійова, Н. Вінера, В. Іноземцева, М. Мак-Люєна, П. Отле, Н. Хейлз, Ю. Шрейдера та ін. Але незважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, невирішеними залишаються питання впровадження новітніх інноваційних технологій з високою ефек-

тивністю та їх вагомий вплив на організацію бізнес-процесів.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є дослідження основних передумов інноваційного розвитку підприємств в умовах соціально-економічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність інноваційного розвитку підприємств обумовлена низкою процесів та чинників. По-перше, суб'єкти всіх рівнів (державна, корпорації, домогосподарства) повинні враховувати, що обмеження (соціальні, економічні, екологічні) є вихідною умовою будь-якої інноваційної політики, а ілюзія їхнього принципового подолання свідчить про неповноту картини світу та призводить до накопичення розривів впритул до катастрофічного рівня [2, с. 89]. Ці загальні міркування торкаються всіх країн та суб'єктів інноваційного розвитку, навіть якщо деякі з них сьогодні мають

можливість приховувати ризики або перекладати їх на інших.

По-друге, низькі порівняльні показники використання інтелектуальних, інформаційних та технологічних ресурсів перетворюють економіку України на європейського аутсайдера, який в силу технологічних розривів реально не може претендувати на повноцінну участь у європейському співтоваристві. Подолання таких розривів можливе лише на підставах інноваційного розвитку.

По-третє, зовнішня конкуренція для українських виробників на сьогодні набула сильних деструктивних ознак. У цьому напрямі інноваційний розвиток потребує забезпечення стійкого інституційного середовища, що знімає невизначеність функціонування господарчої системи України та суб'єктів інноваційної сфери в умовах посилення глобальних диспропорцій, шоків та кризових явищ. Окремі компоненти впливу глобалізації на інноваційну політику держави показано на рис. 1.

Кожного разу з черговою хвилею реформ потенційні суб'єкти інновацій опиняються у суттєво іншому економічному просторі, з іншими правилами гри, з іншими пріоритетами та іншою політикою держави. У таких умовах природною формою технологічного розвитку є його інерційна форма, яка спостерігається на великих підприємствах. Від такої форми розвитку неможливо очікувати проривних технологій, оскільки потреби таких підприємств пов'язані з удосконаленням існуючих технологій вчорашнього дня.

Таким чином, технологічний розвиток спрямовується у найменш ризиковому ("консервативному") напрямі відтворення існуючої технологічної бази експортного виробництва.

Певною альтернативою панування такої моделі інноваційного розвитку в Україні може стати не відмова від покращуючих інновацій у великому бізнесі, а доповнення її моделлю гнучкого інноваційного бізнесу у секторі малих та середніх підприємств.

Саме такі підприємства відносно слабше пов'язані з технологічною базою минулих періодів і тому можуть собі дозволити широкий спектр технологічних інновацій. Але для цього економічна влада держави повинна забезпечити прийнятний або низький рівень невизначеності у сфері загальних інституційних умов, включаючи умови фінансування, оподаткування та виходу на ринок.

На жаль, сьогодні саме у цій сфері держава проводить максимально проактивну політику щодо інституційних змін. Як наслідок, малі підприємства наштовхуються на високий рівень невизначеності щодо інституційних основ ведення бізнесу та вимушені дотримуватися звичних значень загального ризику шляхом обмеження будь-яких інновацій [3, с. 145]. Але можна вказати й на деякі зміни, які відбулися у сфері інноваційного бізнесу. Так 12 жовтня 2021 року Україна підписала Угоду про приєднання до програми досліджень та інновацій Horizon Europe. Загальне фінансування на період з 2021 до 2027 року складатиме 95,5 млрд євро. Це майже на 20 млрд більше, ніж у попередній програмі Horizon 2020, що діяла попередні сім років.

9-та Рамкова програма з наукових досліджень та інновацій дозволить українським підприємствам, дослідникам, науковим організаціям отримати підтримку

для реалізації проривних інновацій у будь-якій технологічній сфері. Приєднання до Horizon Europe дає широкі можливості для розвитку національним малим, середнім підприємствам і стартапам.

Підтримка інноваційної діяльності малих та середніх підприємств за програмою Horizon Europe здійснюється через Європейську інноваційну раду (European Innovation Council — EIC), що надає можливості для навчання організацій та фінансування інноваційних ідей. Українські проекти можуть скористатися такими інструментами підтримки:

— EIC Accelerator для малих, середніх підприємств і стартапів. Даний інструмент спрямований на інноваційний прорив у будь-якій технологічній сфері, розвиток цифрових технологій та інновацій у сфері охорони здоров'я, а також інноваційні рішення, спрямовані на відновлення економіки в рамках виконання Європейського "Зеленого курсу";

— EIC Pathfinder для дослідницьких команд, які працюють над радикально новими проривними технологіями [4].

Завдяки рішенням Європейської інноваційної ради щодо виділення 20 млн євро для підтримки українських стартапів та розвитку інновацій у такі важкі часи, українські інноваційні розробки та дослідження можуть стати ключовими для пошуку інноваційних рішень щодо зміцнення інституційного статусу держави. Враховуючи, що навіть під час війни більше 70 % українських технологічних стартапів продовжують працювати, безумовно, після закінчення війни Україні знадобляться всі передові технології для відновлення країни, а стартапи та консорціуми, які зараз матимуть можливість скористатися додатковим фінансуванням, зможуть приєднатися та зробити ключовий внесок до української післявоєнної економіки. Прогнозується, що така ініціатива надасть пряму фінансову підтримку до 60 тис. євро для щонайменше 200 українських технологічних стартапів, які залишилися та працюють в Україні (асоціації стартапів, центри підтримки підприємств, інкубатори та акселератори), а також для тих, які вимушено передислокували до ЄС під час війни для спільної роботи щодо надання термінової підтримки українським інноваційним технологічним компаніям [5]. Отже, український бізнес, який у березні 2022 року буквально пережив зупинення діяльності через повномасштабне вторгнення, поступово відроджується та продовжує підтримувати країну на шляху до перемоги.

Якщо в перші місяці війни підприємства просто зупинялися, то нині компанії залишаються "на плаву", зменшують обсяг робіт на 51 % від усього бізнесу або працюють частково. За сучасних умов бізнес-спільнота у відповідь на агресію прагне переорієнтуватися на сучасну, цивілізовану, конкурентну економіку.

Більше половини (56 %) українських підприємств бачить розвиток своїх конкурентних переваг через технологічні та бізнес-інновації. Водночас різко зріс інтерес бізнесу до об'єднання в бізнес-спільноту та кластери доданої вартості (близько 30 % до 24 лютого 2022 року до понад 60 % на кінець року) [6].

Враховуючи сучасні потреби підприємств і запропоновані державою пріоритети покращення соціально-економічного стану країни на 2023 рік, стає зрозуміло,

що для важливого економічного підйому катастрофічно не вистачає державного фінансування (загальні потреби МСБ у фінансуванні складають 73 млрд дол.; 41% підприємств вважають пошук фінансування пріоритетом).

Показовим прикладом для України у сфері розвинутої інноваційної економіки є досвід Ізраїлю. Завдяки державній підтримці впровадженню інновацій у виробництво Ізраїль став країною високих технологій, що продукує сучасну конкурентоспроможну на світових ринках продукцію оборонного призначення, програмне забезпечення, засоби цифрового зв'язку, біотехнології, фармацевтичні препарати і вироби з використанням надсучасних інноваційних нанотехнологій. В цій країні також динамічно розвивається виробництво електронного і біомедичного обладнання, хімічних речовин, транспортного обладнання і продуктів харчування.

В Ізраїлі також діє багато програм, які стимулюють розвиток інноваційного бізнесу. Компанії можуть отримувати від держави гранти на впровадження у виробництво інновацій, а також додаткові податкові стимули. При цьому держава повністю контролює процес надання стимулів і чітко визначає критерії поняття "інновації". За махінації і зловживання передбачено великі штрафи або 7 років ув'язнення. Ця система також стимулює іноземні компанії до розміщення своїх виробничих потужностей на території країни, інвесторам надаються привабливі податкові умови. При виведенні капіталу за кордон, він додатково обкладається податком в розмірі 21%.

Ізраїльські підприємства широко використовують найкращий досвід таких партнерів як США і країни Євросоюзу, але не обмежуються вузьким колом країн для налагодження співпраці [7].

Також у процесі дослідження необхідно звернути увагу на досвід щодо підтримки впровадження інновацій, які активно розвиваються у Чехії. Інноваційні проекти, які запускаються в цій країні для підтримки підприємницьких бізнесових структур, пов'язані з різними сферами: від розваг, подорожей, розробки веб-сервісів до кібербезпеки і інтернету речей.

У країні створено сприятливе середовище для розвитку інновацій у сфері малого та середнього бізнесу. У Чехії дуже затребувані ІТ-фахівці, тому, якщо необхідно запустити там свій стартап, бажано, щоб в команді був свій розробник.

Що стосується фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств, то в Чехії працює ряд венчурних фондів, а інвестиції можна отримати від бізнес-ангелів або розмістивши свій проект на краудфандинговому майданчику. Тобто розвивати свій проєкт можна, беручи участь в програмах місцевих інкубаторів та акселераторів, яких в країні досить багато, враховуючи, що ряд інкубаторів та акселераторів крім менторства надають і інвестиції [8].

Безумовно на тлі інших країн інноваційна політика в Україні видається недостатньою. Негативна динаміка та слабка інноваційна діяльність підприємств є основною характеристикою у порівнянні зі станом науково-технічної діяльності. За останні роки частка діючих підприємств що використовують інновації становить близько 17%, а частка підприємств що впроваджували

інновації зростає до 15%. Україна, у порівнянні з іншими країнами світу, не займає останні місця в рейтингу, однак значно поступається розвинутим країнам, які у забезпеченні економічного зростання спираються на ефективне використання промислового потенціалу. Як приклад, частка підприємств переробної промисловості у Болгарії становить 20%, Туреччині — 35%, Німеччині та Бельгії понад 50%. Тенденції щодо розвитку інновацій за останні 5 років залишаються негативними. Однак, враховуючи соціально-політичну ситуацію в Україні, інновації в обробній сфері почали розвиватися набагато активніше.

Суттєве зниження витрат на внутрішні та зовнішні дослідження і розробки, яке відбулося за всіма видами економічної діяльності у структурі інноваційних витрат, є ще одним результатом військового конфлікту в Україні [9]. Отже, потрібно більше різноспрямованих інструментів підтримки інвестиційних та інноваційних проєктів з необхідними обсягами фінансування, щоб залучати інвесторів у країну та створювати сприятливі умови для діяльності. Така підтримка надасть можливість підвищити спроможність українських інвесторів взаємодіяти з учасниками європейського інноваційного співтовариства вийти на нові ринки та отримати переваги від європейських інструментів фінансування.

Таким чином, сучасні тренди світового економічного розвитку засвідчують посилення ваги інноваційно-технологічної складової розвитку підприємств. Відсутність активної державної політики та системного підходу до вирішення проблем інноваційного розвитку підприємств спричиняє "розмивання" фінансових, організаційних та інших ресурсів, необхідних для розвитку та модернізації інноваційного потенціалу країни. Це вимагає формування та впровадження сучасного інструментарію інституційного удосконалення інноваційної сфери за такими напрямками:

- кластеризація та поширення нових форматів співробітництва між владою, наукою і бізнес-спільнотою;

- сприяння розвитку видів діяльності, здатних створити якнайбільшу кількість конкурентних робочих місць, що має супроводжуватися політикою справедливого розподілу доходів між різними групами працівників;

- створення сприятливих умов для впровадження у регіонах України smart-спеціалізації, що дозволить на інноваційних засадах забезпечити розвиток конкурентоспроможних виробництв;

- забезпечення збалансованого розвитку всіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, системної координації розвитку інноваційної та цифрової інфраструктури;

- стимулювання й розвиток "венчурного підприємства" як особливої форми фінансового капіталу;

- моніторинг стану інноваційного розвитку економіки тощо.

За таких умов формуванню сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу в Україні, розбудови цифрової інфраструктури, використання інвестицій і залучення талановитих фахівців сприятимуть закони України "Про стимулювання розвитку цифрової еконо-

міки в Україні", "Про внесення змін до деяких законів України щодо активізації діяльності та розвитку наукових парків" та ін. [10, с. 57].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Світ, який швидко змінюється внаслідок зіткнення нових цінностей і технологій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя й засобів сполучення, вимагає абсолютно нових ідей та концепцій.

Україна сьогодні належить до країн, які визнають важливість інновацій для вирішення нагальних соціально-економічних проблем країни. Саме вплив інновацій на соціально-економічний розвиток може призвести до радикальних структурно-технологічних змін в економіці та суспільстві. Хід інноваційного розвитку в Україні обумовлює необхідність істотних перетворень в інституційному середовищі ведення бізнесу, формування сприятливого інноваційного клімату, активізації досліджень і розробок, здійснення прориву у сфері використання цифрових технологій. Умовою повноправного членства України на світовій арені є створення таких інституційно-нальних засад господарювання, що стимулюють інноваційну активність та сприяють зростанню потенціалу соціально-економічного розвитку країни.

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі є питання визначення сучасних інституційних форм державного регулювання інноваційного розвитку та розробка механізму прискорення технологічного розвитку економіки в умовах глобальної конкуренції.

Література:

- Інноваційна Україна 2020 / за ред. В. М. Гейця, А. І. Даниленка, Е. М. Лібанової, А. А. Гриценка та ін. Київ: НАН України, 2015. 336 с.
- Краус Н. М. Інноваційна економіка в глобалізованому світі: інституціональний базис формування та траєкторія розвитку: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2019. 491 с.
- Жукова Л. М. Зміни інституційного статусу держави в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 308 с.
- Horizon Europe: майже 100 млрд. євро для розвитку досліджень та інновацій у бізнесі. Громадський простір. 2021. 12 жовтня. URL: <https://www.prostir.ua/?news=horizon-europe-majzhe-100-mlrd-jevro-dlya-rozvytku-doslidzhen-ta-innovatsij-u-biznesi>
- ЄС додатково підтримає українські інноваційні технологічні компанії та стартапи. Кабінет міністрів України. 2022. 09 червня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yes-dodatkov-pidtrimaye-ukrayinski-innovacijni-tehnologichni-kompaniyi-ta-startapi>
- Лобойко С. Тримати оборону: як українські МСБ адаптувалися до війни. Openmind. 2022. 03 листопада. URL: <https://mind.ua/openmind/20249028-trimati-oboronu-yak-ukrayinski-msb-adaptuvalisya-do-vijni>
- Чмерук Т. Досвід Ізраїлю як розвинутої інноваційної економіки. LB. 2020. 17 січня. URL: https://lb.ua/blog/tymur_chmeruk/447235_dosvid_izrailyu_yak_rozvinutoi.html
- Стартап-екосистема Чехії. Senior. 2022. 09 листопада. URL: <https://senior.ua/articles/startapekosistema-cheh>
- Мельник Л. В. Державна підтримка інноваційних процесів в Україні. Intellectual Property Academy. 2022. 29 вересня. URL: <https://ipacademy.com.ua/derzhavna-pidtrymka-innovacijnyh-procesiv-v-ukrayini/>
- Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2020 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2021. 142 с.

References:

- Hejts, V.M. Danylenkj, A.I. Libanova, E.M. and Hrytsenko, A.A. (2015), Innovatsijna Ukraina 2020 [Innovative Ukraine 2020], NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- Kraus, N.M. (2019), Innovatsijna ekonomika v hlobalizovanomu sviti: instytutsional'nyj bazys formuvannia ta traiektoriia rozvytku [Innovative economy in the globalized world: institutional basis of formation and development trajectory], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.
- Zhukova, L.M. (2020), Zminy instytutsijnoho statusu derzhavy v umovakh sotsial'no-ekonomichnoi nestabil'nosti [Changes in the institutional status of the state in conditions of socio-economic instability], KhNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.
- Hromads'kyj prostir (2021), "Horizon Europe: almost 100 billion euros for the development of research and innovation in business", available at: <https://www.prostir.ua/?news=horizon-europe-majzhe-100-mlrd-jevro-dlya-rozvytku-doslidzhen-ta-innovatsij-u-biznesi> (Accessed 10 Dec 2022).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), "The EU will additionally support Ukrainian innovative technology companies and startups", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/yes-dodatkov-pidtrimaye-ukrayinski-innovacijni-tehnologichni-kompaniyi-ta-startapi> (Accessed 10 Dec 2022).
- Lobojko, S. (2022), "Hold the defense: how Ukrainian SMEs adapted to the war", Openmind, available at: <https://mind.ua/openmind/20249028-trimati-oboronu-yak-ukrayinski-msb-adaptuvalisya-do-vijni> (Accessed 10 Dec 2022).
- Chmeruk, T. (2020), "Experience of Israel as a developed innovative economy", LB, available at: https://lb.ua/blog/tymur_chmeruk/447235_dosvid_izrailyu_yak_rozvinutoi.html (Accessed 10 Dec 2022).
- Senior (2022), "Startup ecosystem of the Czech Republic", available at: <https://senior.ua/articles/startapekosistema-cheh> (Accessed 10 Dec 2022).
- Mel'nyk, L.V. (2022), "State support of innovative processes in Ukraine", Intellectual Property Academy, available at: <https://ipacademy.com.ua/derzhavna-pidtrymka-innovacijnyh-procesiv-v-ukrayini/> (Accessed 10 Dec 2022).
- President of Ukraine (2021), Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovysche Ukrainy v 2020 rotsi: Schorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the internal and external situation of Ukraine in 2020: Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 14.12.2022 р.*

У. З. Ватаманюк-Зелінська,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансового менеджменту,

Львівський національний університет імені І. Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4971-5763>

Н. В. Куршико,

здобувач вищої освіти, Львівський національний університет імені І. Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-6033>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.28

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

U. Vatamanyuk-Zelinska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Financial Management, Ivan Franko Lviv National University

N. Kuryshko,

Applicant for higher education, Ivan Franko Lviv National University

FINANCIAL SECURITY OF SOCIAL GUARANTEES FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Повномасштабний наступ на територію України у 2022 році порушує економічну та соціальну безпеку нашої держави. Мільйони постраждалих українців були змушені покинути територію свого постійного місця проживання, внаслідок окупації чи проведення активних бойових дій. Після здійснення вимушеної міграції всередині країни, переселенці потребують державної соціальної підтримки для задоволення першочергових потреб людини, пошуку нового житла та місця праці, здобуття середньої чи вищої освіти, погашенням поточних кредитних зобов'язань перед державою чи фінансовими установами.

Держава зобов'язана фінансово забезпечити таких громадян, однак в умовах економічного спаду виникає значний брак бюджетних ресурсів та значно збільшується потреба у здійсненні видатків на виконання основних функцій держави. Зокрема, в умовах воєнного стану структура видаткової частини державного бюджету змінюється, адже значний обсяг видатків спрямовується на військову сферу. Частка коштів виділена на соціальне забезпечення та соціальний захист зменшується, що негативно відображається на фінансовій спроможності надати належні умови та грошовому допомогу внутрішньо переміщеним особам.

У статті досліджено умови для надання соціальних гарантій внутрішньо переміщеним особам, окреслено яка категорія громадян мають право на отримання державної грошової допомоги. Для визначення стану платоспроможності нашої держави та можливості фінансово забезпечити соціальні гарантії постраждалим категоріям населення, здійснено аналіз джерел наповнення державного бюджету під час воєнного стану та основні напрямки спрямування видаткової частини бюджету. Окрім того, в роботі відображено альтернативні шляхи отримання фінансової підтримки переселенців у вигляді допомоги від міжнародних фінансових організацій.

На основі досліджу запропоновано можливості щодо вдосконалення системи реалізації соціальних гарантій внутрішньо переміщених осіб та їх фінансового забезпечення. Зокрема, створення організацій та проектів, основною метою діяльності яких буде сприяння щодо фінансового забезпечення осіб, які внаслідок війни були змушені покинути свої населені пункти та переміститися на більш безпечну територію.

A full-scale attack on the territory of Ukraine in 2022 violates the economic and social security of our state. Millions of affected Ukrainians were forced to leave the territory of their permanent residence as a result of occupation or active hostilities. After forced migration within the country, displaced people need state social support to meet their primary human needs, find a new home and place of work, obtain secondary or higher education, and repay current credit obligations to the state or financial institutions.

The state is obliged to financially provide for such citizens, however, in conditions of economic recession, there is a significant lack of budget resources and the need for spending on the performance of the main functions of the state increases significantly. In particular, in the conditions of martial law, the structure of the expenditure part of the state budget changes, because a significant amount of expenditure is directed to the military sphere. The share of funds allocated for social security and social protection is decreasing, which negatively affects the financial ability to provide adequate conditions and financial assistance to internally displaced persons.

The article examines the conditions for providing social guarantees to internally displaced persons, outlines which category of citizens have the right to receive state financial assistance. In order to determine the state of our state's solvency and the possibility of financially providing social guarantees to the affected categories of the population, an analysis of the sources of filling the state budget during martial law and the main directions of the expenditure part of the budget was carried out. In addition, the work reflects alternative ways of obtaining financial support for migrants in the form of assistance from international financial organizations.

Based on the research, opportunities for improving the system of implementing social guarantees of internally displaced persons and their financial support are proposed. In particular, the creation of organizations and projects, the main purpose of which will be to assist in the financial provision of persons who, as a result of the war, were forced to leave their settlements and move to a safer territory.

Ключові слова: фінансування соціальних гарантій, соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, видатки на соціальне забезпечення, фінансування соціальної сфери, брак бюджетних ресурсів.

Key words: financing of social guarantees, social protection, internally displaced persons, expenditures on social security, financing of the social sphere, lack of budgetary resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Окупація Криму, війна на сході України з 2014 року та початок повномасштабного вторгнення у 2022 році завдали значного удару по економіці нашої держави. Високі темпи росту інфляції, збільшення бюджетного дефіциту, різке скорочення ВВП та порушення торговельних зв'язків продовжують порушувати фінансову стійкість нашої держави.

Однак, найбільшою цінністю країни є життя її громадян. Велика кількість людських жертв та вимушене масове переміщення населення створюють нові виклики для України. Близько п'ята частина населення були

змушені покинути територію України або стати внутрішніми переселенцями. Центральна влада зобов'язана реагувати на створені загрози в соціальній сфері шляхом забезпечення найнеобхідніших потреб внутрішньо переміщених осіб. Основним інструментом соціального захисту є надання державних соціальних гарантій. Проте в умовах значного дефіциту фінансових ресурсів та значних витрат на оборонну сферу, держава повинна реалізовувати надання грошових коштів для зазначених верств населення, не створюючи нових загроз для соціально-економічного життя суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Механізм реалізації фінансового забезпечення соціальними гарантіями населення як джерело економічного зростання та добробуту населення вивчали науковці М. Микитюк, Н. Баранова, Н. Абакумова, І. Андриєнко, Е. Лібанова, С. Корецька.

Вивченням проблематики категорії внутрішньо переміщених осіб та специфікою міграційних процесів в середині держави займалися К. Гожда, О. Рекотова, О. Бандурка, Є. Герасименко.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою публікації є висвітлення проблематики державного фінансового забезпечення соціальними гарантіями категорії осіб, які постраждали внаслідок війни та були змушені мігрувати в межах країни.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до статті 1 Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 № 2017-III, державні соціальні гарантії — це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижче від прожиткового мінімуму [1].

Призначення соціальних гарантій відображається через їхню роль в функціонуванні економічної системи країни та забезпечення життєдіяльності окремого громадянина. Потреба в соціальних гарантіях полягає у створенні з боку держави умов для задоволення соціальних потреб громадян на суспільно прийнятному для країни рівні. Задоволення потреб реалізовується через законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, вирівнювання доходів населення, шляхом оподаткування доходів, виділенням соціальних трансфертів та фінансуванню соціальної сфери, що забезпечує доступ громадян до окремих публічних послуг.

Належне соціальне забезпечення населення зумовлює задоволення соціальних інтересів суспільства, що в свою чергу призводить до зростання економіки та зміцнення фінансової системи країни. Підвищення добробуту населення стимулює розвиток підприємницької активності, створення платоспроможного попиту населення, умови для накопичення коштів та інвестування їх у майбутньому, збільшення кількості виготовлення та споживання товарів чи послуг.

Відповідно до статті 20 Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії", надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання [1].

Соціальне забезпечення є особливо актуальним в умовах війни, адже найбільш негативними наслідками війни є мільйони українців, які втратили свої домівки, основне місце роботи та потребують матеріальної допомоги для задоволення своїх фізіологічних потреб.

Українці, які вимушено здійснюють міграції всередині країни можуть отримати статус ВПО.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили покинути або залишити своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Держава забезпечує внутрішньо переміщених осіб соціальними гарантіями у таких основних напрямках:

- допомога з проживанням;
- гарантії у сфері зайнятості;
- гарантії в освітній сфері;
- пільги у кредитних відносинах.

Отримати допомогу мають право громадяни, інформація про яких міститься в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб.

Впродовж березня-квітня 2022 року допомога надавалася:

- 1) особам, які станом на 1 березня 2022 року отримували щомісячну адресну допомогу [6];
- 2) особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території м. Севастополя та АР Крим та з території адміністративно-територіальних одиниць, де проводяться бойові дії та що є визначеною в переліку затверженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 204 [7].

В травні 2022 року регламент надання соціальних гарантій внутрішньо переміщених особам змінився. Держава поступово зменшує витрати на забезпечення ВПО внаслідок значного бюджетного дефіциту та падіння національної економіки. Перелік осіб, які мають на отримання виплат поступово скорочується.

З травня 2022 року на отримання державної підтримки мають право:

- 1) особи, які перемістилися з тимчасово окупованої території РФ на території України, території територіальних громад, що розташовані в районі проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні;
- 2) особи, у яких житло зруйноване або непридатне для проживання, і які, відповідно до Постанови КМУ № 380 від 26 березня 2022 р., до 20 травня 2022 р. подали інформаційне повідомлення на відшкодування, або які в будь-який час підтвердили відповідний факт документом, виданим органом місцевого самоврядування, Державною службою з надзвичайних ситуацій чи Національною поліцією України [8].

Перелік громад, які розташовані в районі проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації затверджуються Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України за погодженням з міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних та Київської міської військових адміністрацій.

Список населених пунктів постійно змінюється та оновлюється в залежності від того, де проходять бойові дії. На офіційному сайті Мінінтеграції можна знайти актуальний перелік територіальних громад і дізнатися чи має відповідна особа право на отримання грошової допомоги.

Окрім того, особи, які були опубліковані як ВПО до 24 лютого 2022 року, можуть отримувати державну грошову допомогу лише вразі їх повторного переміщення з тимчасово окупованої території РФ території України, території територіальних громад, що розташовані в районі проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації після 24 лютого. Виняток становлять особи, які отримували щомісячну адресну допомогу ВПО станом на 1 березня 2022 року. В даному випадку надання такого виду забезпечення автоматично продовжилося [8].

Наприклад, якщо громадянин здійснив вимушене переміщення в 2014 році з міста Донецька у місто Харків, а в 2022 році після 24 лютого до міста Дніпра, то така особа матиме право на отримання державної підтримки. Але якщо в 2014 році мешканець міста Горлівка Донецької області перемістився до міста Слов'янська Донецької області, став на облік як внутрішньо переміщена особа, однак в 2022 році і далі перебуває на території міста Слов'янськ, то для такої особи не передбачено здійснення грошових виплат. Отримати державне забезпечення в такому випадку можна лише за умови повторного переміщення або надавши докази щодо зруйнованого житла.

Розмір допомоги складає 2000 гривень в місяць, а для дітей та осіб з інвалідністю така допомога становить 3000 гривень. Відповідно до пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України розмір отриманої допомоги не включається до розрахунку загального місячного (річного) оподаткованого доходу [9].

У сфері зайнятості допомога регламентується підпунктом 1 статті 36, статтею 38 та 39 Кодексу законів про працю України, відповідно до якого внутрішньо переміщена особа, яка не мала можливості припинити трудовий договір (інший вид зайнятості), у зв'язку з неможливістю продовження роботи за таким трудовим договором за попереднім місцем проживання, для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю і соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття має право припинити такий трудовий договір в односторонньому порядку, подавши до центру зайнятості за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи заяву на ім'я роботодавця про припинення такого договору. Датою припинення трудового договору є день, наступний за днем подання такої заяви [10].

У сфері освіти держава забезпечує дітям, зареєстрованих як ВПО, в тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах, — до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах. Взята на облік ВПО має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінан-

сування. Порядок фінансування навчання категорії осіб, які були зараховані у навчальні заклади за рахунок коштів державного бюджету, затверджується Кабінетом Міністрів України. Діти, які числяться як ВПО або які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [11].

У сфері кредитних відносин передбачається, що на час дії воєнного стану та у тридцяти денний строк після його припинення чи скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит, споживач звільняється від обов'язку сплати кредитодавцю штрафу, пені та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконань, невиконання чи часткове виконання споживачем зобов'язань за таким договором [12]. Окрім того, в умовах воєнного стану забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною 4 статті 1056-1 Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті [13].

Однак, дані зміни у кредитній сфері не звільняють ВПО від сплати основної суми кредиту. В даному випадку держава захищає інтереси позичальників, проте сильніші послаблення у відносинах між кредитодавцем та споживачем спричинять значні загрози для фінансово-банківської системи країни.

Частина 6 статті 15 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" визначає, що упродовж строку тимчасової окупації, особи які проживають на тимчасово окупованій території або перемістилися з неї, звільняються від обов'язку погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахування відсотків за ними, якщо об'єктом іпотеки є майно, розташоване на території, що після укладення такого іпотечного договору була тимчасово окупована [14]. Але потрібно враховувати, що території, які були окуповані після 24 лютого 2022 року не були визнані окупованими у законодавчій сфері. Відтак, норми даного закону не можуть застосовуватися щодо осіб, які покинули населені пункти в умовах воєнного стану.

Для внутрішньо переміщених осіб передбачена допомога від міжнародних фінансових організацій. Міністерство соціальної політики надає МФО список осіб, які відносяться до ВПО. Світові організації між собою розподіляють бенефіціарів завдяки існуванню Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

До основних міжнародних організацій, які надають грошову допомогу ВПО відносяться:

- 1) Міжнародний комітет червоного хреста;
- 2) Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців;
- 3) Всесвітня продовольча програма ООН;
- 4) ЮНІСЕФ;
- 5) Міжнародна організація з міграції;
- 6) Норвезька рада у справах біженців [15].

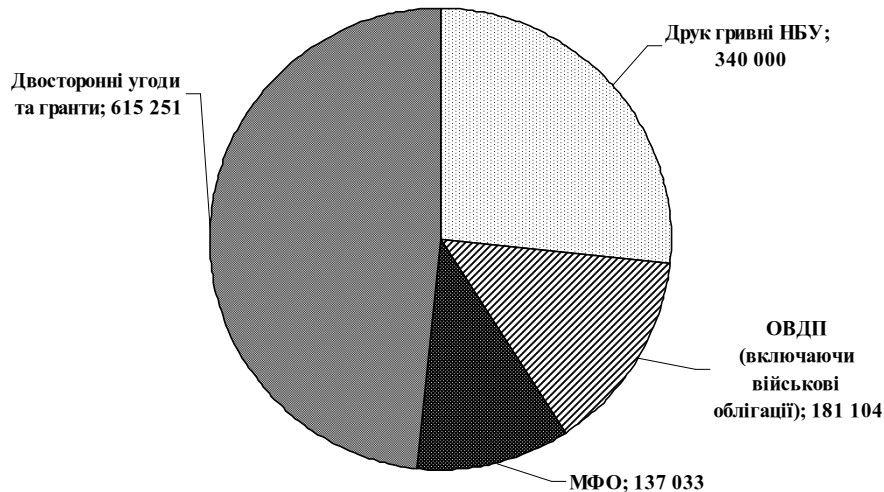

Рис. 1. Джерела фінансування державного бюджету з початку повномасштабної війни проти України до 9 листопада 2022 року, млн грн

Джерело: розроблено на основі [3].

Однак, варто враховувати, що допомога від МФО — це не обсяг зобов'язань гарантований державою, а різновид додаткової допомоги. Міжнародні організації не забезпечують виплатами кожного громадянина, який потребує грошової допомоги та є постраждалим внаслідок воєнних дій. Кількість осіб, які будуть отримувати даного роду виплати здійснюється вибірково, адже коли на виплати претендують мільйони українців, не завжди вдається реалізувати програму у повному обсязі.

На початок листопада 2022 року в Україні загальна кількість зареєстрованих ВПО складає близько 4,8 млн осіб [5]. З них частина осіб вимушена ставати на облік уже вдруге. Новий перелік населених пунктів, в яких проходять активні бойові дії в умовах повномасштабного наступу, були місцем проживання для громадян, які отримали даний статус після 2014 року.

На сьогоднішній день витрати держави на соціальні виплати для внутрішньо переміщених громадян становлять 42 млрд. грн [16]. Однак, внаслідок довготривалої війни в Україні, державний бюджет зазнав значних збитків. За даними Державної казначейської служби України, за січень-жовтень 2022 року державний бюджет було виконано з дефіцитом у сумі 638,7 млрд. грн, у тому числі загального фонду — 643,4 млрд. грн. Для порівняння, у минулому році бюджетний дефіцит становив 197,9 млрд. грн, а у 2020 році — 66 млрд. грн [2].

З початку повномасштабного наступу на всю територію України джерелами забезпечення державного бюджету є військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій та двосторонні кредити та гранти (Рис. 1).

Станом на 9 листопада 2022 року загальний обсяг фінансування державного бюджету становить 1 273 388 млн грн. Обсяг іноземного фінансування становить 59,1 % від усіх джерел забезпечення бюджету. Серед Міжнародних фінансових організацій бюджет України наповнюють Міжнародний Валютний Фонд, Світовий банк та Європейський інвестиційний банк. Головними іноземними донорами за виконанням двосторонніх угод чи грантів виступають США, ЄС, Канада, Німеччина, Велика Британія та Японія [3].

На соціальний захист можуть спрямовуватися кошти отримані від міжнародних установ, двосторонніх грантів та угод та розміщення військових облігацій. Даний аналіз засвідчує, що на даний момент Україна не здатна самостійно виконувати державний бюджет, адже більша половина дохідної частини бюджету наповнюється коштами зі джерел іноземного походження. Як наслідок, фінансових ресурсів для здійснення видатків та забезпечення соціально-економічної підтримки населення та, зокрема, утримання внутрішньо переміщених осіб, є недостатньо.

З початком повномасштабного наступу на Україну загальна потреба у фінансуванні окремих сфер збільшується, в тому числі і на соціальний захист. В таблиці 1 відображено спрямування бюджетних коштів, які спрямовувалися на виконання державою основних функцій з початку 2020 року до 1.10.2022 року.

За 9 місяців 2022 року видатки держави за функціональною класифікацією є більшими на 454 159,5 млн грн (або на 30,5 %), ніж за 12 місяців 2021 року. В порівнянні з 2020 роком такий приріст становить 656 401,7 млн грн (або 51 %).

Якщо загальна сума видатків має тенденцію до збільшення, то частка витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення є меншою у порівнянні з минулими періодами. В 2021 році витрати на соціальне забезпечення у розрізі функціональної класифікації зведеного бюджету зменшилася на 2,29 %, в порівнянні з минулим роком. В 2022 році в умовах воєнного стану показник витрат на соціальне забезпечення населення зменшився на 5,73 %.

Зменшення спрямування бюджетних коштів на фінансування соціальної сфери спричинена значним зростанням потреби у коштах в сфері оборони. В умовах війни витрати на сферу оборони займають 36,03 % від загальних видатків. За 9 місяців 2022 року сума витрат на дану сферу є більшою 573 090,2 млн грн (або на 44,4 %), ніж за весь 2021 рік.

В умовах воєнного стану потреба у фінансуванні соціального забезпечення внутрішньо переміщених зростає з кожним днем, проте держава зобов'язана спрямовувати значний обсяг видатків і на інші важливі для

Таблиця 1. Видатки зведеного бюджету України за функціональною класифікацією

	2020		2021		2022, січень-вересень	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Загальнодержавні функції	163849,4	12, 72	206643,1	13, 87	168028,9	8, 64
Оборона	120374,1	9, 35	127527,3	8, 56	700617,5	36, 03
Громадський порядок, безпека, судова влада	157672,5	12, 24	174409,6	11, 70	281039,4	14, 45
Економічна діяльність	168889,0	13, 11	180989,9	12, 14	69450,1	3, 57
Охорона навколишнього середовища	6636,8	0, 52	8200,2	0, 55	3090,5	0, 16
Житлово-комунальне господарство	88,5	0, 01	164,1	0, 01	23371,3	1, 20
Охорона здоров'я	124925,3	9, 70	170505,2	11, 44	144495,8	7, 43
Духовний та фізичний розвиток	9826,4	0, 76	15970,3	1, 07	22833,6	1, 17
Освіта	52857,3	4, 10	63837,1	4, 28	199910,7	10, 28
Соціальний захист та соціальне забезпечення	322720,3	25, 06	339278,9	22, 77	331320,9	17, 04
Міжбюджетні трансферти	160177,1	15, 70	202733,3	13, 60	259,6	0, 01
Усього	1 288 016, 7	100	1 490 258, 9	100	1 944 418, 4	100

Джерело: складено на основі [17, 18, 19].

життя населення сфери, серед яких оборона та військова галузь займають провідну роль. Отже, в умовах воєнного стану найбільш незахищеними верствами населення є громадяни, які були змушені здійснити міграцію всередині країни внаслідок воєнних дій. Держава зобов'язана забезпечити таких осіб грошовими виплатами для задоволення першочергових потреб, але внаслідок економічного спаду, недостатності наповнення державного бюджету та продовження повномасштабного наступу на всю територію України, уряд змушений обмежувати видатки на соціальне забезпечення населення. На сьогоднішній день забезпечення ВПО є недостатнім і потребує ефективний механізм реалізації матеріальної допомоги для внутрішньо переміщених осіб, оскільки ігнорування державою потреб постраждалих громадян створює умови для посилення процесів еміграції українців.

Оскільки держава неспроможна повній мірі здійснити соціальний захист населення, доцільним є створення організацій, діяльність яких буде спрямована на надання допомоги саме внутрішньо переміщеним особам. Наприклад, на сьогоднішній день успішно функціонує благодійний фонд "Рука допомоги", який забезпечує матеріальною підтримкою вразливі категорії населення — громадян з інвалідністю, пенсіонерів, багатодітні сім'ї, одиноких матерів, дітей з неблагополучних родин та сирот, безхатченків. Головною метою діяльності фонду є безкорислива діяльність щодо надання фінансової та матеріальної допомоги, а також різного роду послуг особам, що потребують соціальної допомоги та захисту, вирішення соціально-економічних проблем та здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства. Основним джерелом формування джерел надходжень коштів та майна є внески засновників та учасників фонду, благодійні внески від фізичних та юридичних осіб, надходження від збору благодійних пожертвувань чи масових заходів.

На забезпечення найбільш незахищених верств населення фонд щомісячно витрачає: надання адресної допомоги — 60 000 грн, безкоштовні обідів — 25 000 грн,

медичної допомоги — 30 000 грн, проведення соціально-культурних заходів — 40 000 грн, розвиток та навчання дітей — 48 000 грн [20]. Виходячи з цього, щомісячні витрати на допомогу становлять 203 000 грн, а річні близько 2 436 000 грн.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Альтернативною для забезпечення внутрішньо переміщених осіб є надання допомоги при створенні власного бізнесу ВПО. Схожа за принципом ініціатива була створена Міністерством соціальної політики за підтримки Світового банку у рамках проекту "Модернізація системи соціальної підтримки населення в Україні", однак на сьогоднішній день даний проект не реалізовується.

Проект передбачав надання фінансової допомоги для непрацюючих членів малозабезпечених сімей на ведення підприємницької діяльності. Розмір фінансового забезпечення складав 15 мінімальних заробітних зарплат, яку безвідсотково потрібно буде повернути через три роки державі, але за вирахуванням сплачених податків за цей період [21].

Вважаємо за доцільне частину коштів, отриманих від міжнародних організацій спрямувати на створення та реалізацію проекту, який буде фінансово підтримувати започаткування власної справи саме внутрішньо переміщених осіб. Міністерство соціальної політики може заключити Меморандум з однією або декількома організаціями для розширення та збільшення соціальної підтримки осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії.

Наприклад, існує програма від Європейського Союзу "COSME", яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності малих та середніх підприємств [22]. Активно підтримує підприємницьку діяльність Європейський банк реконструкції та розвитку, який сьогодні є найбільшим фінансовим інвестором в Україні [23]. Американська програма USAID вже допомогала українцям, в тому числі і внутрішньо переміщеним особам, заснувати свій бізнес, заснувавши мікропідприємства в сфері

будівництва, сільського господарства, виробництва чи послуг [24]. Вищезгаданий Світовий Банк надає доступ до довгострокового фінансування для малих та середніх підприємств, орієнтованих на експорт [25].

Отже, для ефективного соціального захисту внутрішньо переміщених осіб необхідно створити альтернативні шляхи фінансового забезпечення для постраждалої категорії населення. Одним із запропонованих варіантів є створення організації для задоволення першочергових потреб ВПО та їх подальшого соціального прихистку. Джерелом коштів для такої організації можуть бути внески засновників чи учасників та благодійні пожертвування. Окрім того, актуальним є створення проєкту із залученням коштів від міжнародних організацій для підтримки розвитку підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб.

Література:

1. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

2. У жовтні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 72,8 млрд. гривень. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_zhovtni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_728_mlr_d_griven-3696 (дата звернення: 12.12.2022).

3. Фінансування державного бюджету з початку повномасштабної війни". Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 12.12.2022).

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

5. Виступ Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://msp.gov.ua/news/vistup-premyer-ministra-ukrayini-denisa-shmigalya-na-zasidanni-uryadu> (дата звернення: 12.12.2022).

6. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів від 01.10.2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

7. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми "єПідтримка": Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 204-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

8. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

9. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

10. Кодекс законів про працю України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії її норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

13. Цивільний кодекс України: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

15. Інформація стосовно надання допомоги внутрішньо переміщеним особам міжнародними організаціями. Краматорська міська рада. URL: <https://krm.gov.ua/vro-mizhnarodna-dopomoga/> (дата звернення: 12.12.2022).

16. Переселенцям вже виплатили 42 мільярди — Верещук. Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/11/09/95326992/> (дата звернення: 12.12.2022).

17. Видатки державного бюджету України в 2020 році. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2020/> (дата звернення: 12.12.2022).

18. Видатки державного бюджету України в 2021 році. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2021/> (дата звернення: 12.12.2022).

19. Видатки зведеного бюджету України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/> (дата звернення: 12.12.2022).

20. "Статут". Фонд милосердя — Рука допомоги. URL: <https://rukadopomogy.com/statut/> (дата звернення: 12.12.2022).

21. Рука допомоги простягнута для всіх. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20285.html> (дата звернення: 12.12.2022).

22. COSME — Europe's programme for small and medium-sized enterprises. European Commission. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/cosme_en (дата звернення: 12.12.2022).

23. Grow your business in Ukraine. European Bank of Reconstruction and Development. URL: <https://www.ebrd.com/work-with-us/advice-for-small-businesses/ukraine.html> (дата звернення: 12.12.2022).

24. Ukraine. USAID from the American people. URL: <https://www.usaid.gov/ukraine> (дата звернення: 12.12.2022).

25. Ukraine — Access to Long Term Finance Project: chair summary. The World Bank. URL: <https://>

documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/246451494468132499/ukraine-access-to-long-term-finance-project-chair-summary (дата звернення: 12.12.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "About state social standards and state social guarantees", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (Accessed 12 December 2022).
2. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Expenditures of the general fund of the state budget in November", available at: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_zhovtni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_728_mlrd_griven-3696 (Accessed 12 December 2022).
3. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Funding of the state budget since the beginning of the full-scale war", available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (Accessed 12 December 2022).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (Accessed 12 December 2022).
5. Ministry of Strategic Industries of Ukraine (2022), "Speech of the Prime Minister of Ukraine Denys Shmygal at the Government meeting", available at: <https://mspu.gov.ua/news/vistup-premyer-ministra-ukrayinidenisa-shmigalya-na-zasidanni-uryadu> (Accessed 12 December 2022).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the provision of monthly targeted assistance to internally displaced persons to cover living expenses, including the payment of housing and communal services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 12 December 2022).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Order "On the approval of the list of administrative-territorial units, on the territory of which assistance is provided to insured persons within the framework of the Support Program", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#Text> (Accessed 12 December 2022).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "Some issues of payment of housing allowance to internally displaced persons", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 12 December 2022).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Tax Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 12 December 2022).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1971), Code of Labor Laws, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed 12 December 2022).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About higher education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Accessed 12 December 2022).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect and norms for the period of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (Accessed 12 December 2022).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Civil Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 12 December 2022).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (Accessed 12 December 2022).
15. Kramatorsk City Council (2022), "Information on the provision of assistance to internally displaced persons by international organizations", available at: <https://krm.gov.ua/vpo-mizhnarodna-dopomoga/> (Accessed 12 December 2022).
16. Minfin (2022), "Payments to displaced persons", available at: <https://minfin.com.ua/ua/2022/11/09/95326992/> (Accessed 12 December 2022).
17. Minfin (2021), "Expenditures of the state budget of Ukraine in 2020", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2020/> (Accessed 12 December 2022).
18. Minfin (2022), "Expenditures of the state budget of Ukraine in 2021", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2021/> (Accessed 12 December 2022).
19. Minfin (2022), "Expenditures of the consolidated budget of Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/> (Accessed 12 December 2022).
20. Fond myloserdia — Ruka dopomohy (2022), "Regulations", available at: <https://rukadopomogy.com/statut/> (Accessed 12 December 2022).
21. Ministry of Social Policy of Ukraine (2022), "Ruka dopomohy prostiahnuta dlia vsikh", available at: <https://www.msp.gov.ua/news/20285.html> (Accessed 12 December 2022).
22. European Commission (2022), "COSME — Europe's programme for small and medium-sized enterprises", available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/cosme_en (Accessed 12 December 2022).
23. European Bank of Reconstruction and Development (2022), "Grow your business in Ukraine", available at: <https://www.ebrd.com/work-with-us/advice-for-small-businesses/ukraine.html> (Accessed 12 December 2022).
24. USAID from the American people (2022), "Ukraine", available at: <https://www.usaid.gov/ukraine> (Accessed 12 December 2022).
25. The World Bank (2022), "Ukraine — Access to Long Term Finance Project: chair summary", available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/246451494468-132499/ukraine-access-to-long-term-finance-project-chair-summary> (Accessed 12 December 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

*А. П. Макаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний
навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9576-928X>
О. Ю. Трыпутень,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний
навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8594-4905>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.36

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ СУБ'ЄКТА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МАЛИМ БІЗНЕСОМ

A. Makarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named Yu. M. Potebni of ZNU, Zaporozhye
O. Tryputen,
Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named Yu.M. Potebni of ZNU, Zaporozhye

IMPROVEMENT OF THE ACCOUNTING AND AUDIT OF WAGES OF A SMALL BUSINESS ENTITY TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF SMALL BUSINESS MANAGEMENT

Заробітна плата є важелем стимулювання продуктивності працівників, форму оплати праці підприємство обирає самостійно. Заробітна плата являє собою винагороду працівнику, зазвичай у грошовій формі, за виконану роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності виконуваної роботи.

Метою статті є удосконалення обліку та аудиту заробітної плати.

Облік заробітної плати на підприємстві ведеться за допомогою програми 1 С, на рахунку 661 "Виплати працівникам". Але рахунок використовується як узагальнений, і складно розпізнати кому і за що нарахована та чи інша виплата. На сьогоднішній день, через впровадження військового стану велика кількість працівників змушена працювати віддалено. І це майже неможливо контролювати.

Хоча об'єкти обліку заробітної плати на підприємстві за складом ідентичні на усіх підприємствах, та все ж на роботу бухгалтерії впливає організація виробництва, від якого вона залежить. Одним з важливих питань бухгалтерського обліку заробітної плати є вдосконалення моделі аналітичного обліку, оскільки аналітичний облік відіграє важливу роль, характеризуючи відпрацьований і невідпрацьований час, фонд заробітної плати і його структуру.

Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати досить важливий аспект діяльності підприємства. Покращення інструментів обліку, зокрема наведені вище, дають змогу пришвидшити та полегшити процес обліку.

Для удосконалення обліку було запропоновано перехід на альтернативну програму ведення обліку, впровадження додаткової аналітики для рахунку 661 "Виплати працівникам", форми бланків для ручного обліку, що на відміну від існуючих, допоможе підприємству полегшити процес обліку. Запропонована аналітика до рахунку 661 "Виплати працівникам", допоможе швидше орієнтуватись по видам виплат.

Наведені програма та план аудиту, робочі документи аудитора допоможуть провести повну перевірку, а також не допустити помилок. Запропоновано для удосконалення аудиту форми робочих документів аудитора, які на відміну від існуючих, дадуть змогу підприємству пришвидшити процес аудиту, не допускаючи пропуску інформації, важливої для складання обґрунтованого аудиторського звіту.

Wages are a lever for stimulating employee productivity, the company chooses the form of payment independently. Salary is a reward to an employee, usually in monetary form, for work performed. The salary depends on the complexity of the work performed.

The purpose of the article is to improve accounting and auditing of wages.

The accounting of wages at the enterprise is carried out using the 1 C program, on account 661 "Payments to employees". But the account is used as a generalized one, and it is difficult to recognize to whom and for what this or that payment is charged. Today, due to the introduction of martial law, a large number of employees are forced to work remotely. And it is almost impossible to control.

Although the objects of payroll accounting at the enterprise are identical in composition at all enterprises, nevertheless, the work of the accounting department is influenced by the organization of production, on which it depends. One of the important issues of payroll accounting is the improvement of the analytical accounting model, since analytical accounting plays an important role in characterizing the worked and unworked time, the wage fund and its structure.

Improvement of payroll accounting and auditing is a very important aspect of the company's activity. Improvements in accounting tools, including those listed above, make the accounting process faster and easier.

In order to improve accounting, it was proposed to switch to an alternative accounting program, to introduce additional analytics for account 661 "Payments to employees", forms for manual accounting, which, unlike the existing ones, will help the company to facilitate the accounting process. The proposed analytics for account 661 "Payments to employees" will help to quickly navigate the types of payments.

The given audit program and plan, the auditor's working documents will help to conduct a full audit, as well as to avoid mistakes. In order to improve the audit, the forms of the auditor's working documents are proposed, which, unlike the existing ones, will enable the enterprise to speed up the audit process, preventing the omission of information important for the preparation of a substantiated audit report.

*Ключові слова: заробітна плата, аудит, робочі документи аудитора, план перевірки, удосконалення.
Key words: salary, audit, auditor's working documents, inspection plan, improvement.*

ВСТУП

Заробітна плата є важелем стимулювання продуктивності працівників, форму оплати праці підприємство обирає самостійно. Заробітна плата являє собою винагороду працівнику, зазвичай у грошовій формі, за виконану роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності виконуваної роботи, професійних якостей працівника. Мінімальний рівень заробітної плати встановлює законодавство, а максимальний регулює підприємство.

Заробітна плата входить до прямих витрат, і включається до собівартості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням обліку, аудиту та оподаткування заробітної плати розглядали багато вчених, серед них: А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, В.К. Данилко, О.М. Кушніренко, К.С. Марченко, Є.А. Карпенко, Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, Н.М. Ткаченко, К.В. Безверхий, Є.Ю. Шара.

Таблиця 1. Відомість для нарахування доплати за стаж у галузі

№	ПІБ	Посада	Період роботи на підприємстві	Оклад, сума	% доплати	Сума з урахуванням доплати

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 2. Відомість обліку невідпрацьованого часу працівників через введення військового стану

№	ПІБ	Місяць роботи	Кількість невідпрацьованих годин

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 3. Відомість обліку працівників, які мають знижку на сплату ЄСВ

№	ПІБ	Посада	Підстава для зниженої ставки ЄСВ	Ставка ЄСВ

Джерело: запропоновано авторами.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є удосконалення обліку та аудиту заробітної плати.

Облік заробітної плати на підприємстві ведеться за допомогою програми 1С, на рахунок 661 "Виплати працівникам". Але рахунок використовується як узагальнений, і складно розпізнати кому і за що нарахована та чи інша виплата.

Для зручності обліку пропонуємо деталізувати 661 рахунок за категоріями: 6611 "Заробітна плата керівників", 6612 "Заробітна плата обслуговуючого персоналу", 6613 "Матеріальна допомога на оздоровлення", 6614 "Лікарняні".

Так як на підприємстві використовується програма 1С, пропонується застосування альтернативних програм

для обліку, наприклад, програма BAS, оскільки в Україні не можна придбати або оновити програму 1С.

На сьогоднішній день, через впровадження військового стану велика кількість працівників змушена працювати віддалено. І це майже неможливо контролювати. Треба налаштувати вхід в програму так, аби дії працівників відслідковувались.

Якщо казати про ручний облік зарплати, то тут не так багато форм первинних документів, які полегшили б процес обліку та складання звітності.

Пропонується ввести форму бланка, а саме, відомість для нарахування доплати за стаж у галузі (таблиці 1—4).

Удосконалення обліку нарахування заробітної плати не можливе без удосконалення аудиту оплати

Таблиця 4. Відомість для розрахунку податкової соціальної пільги

№	ПІБ	Підстава для надання ПСП	Сума зарплати	Сума наданої ПСП

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 5. Анкета перевірки обліку заробітної плати

№	Запитання	Відповіді			
		Немає інформації	Так	Ні	Примітки
1	Чи складений на підприємстві колективний договір?				
2	Облік на підприємстві ведеться Автоматизовано Вручну				
3	Підприємство має заборгованість у розрахунках з бюджетом ?				
4	Підприємство має пільги зі сплати ЄСВ?				
5	На підприємстві ведуться таблиці обліку робочого часу?				
6	Чи видається зарплата продукцією?				
7	Хто веде облік заробітної плати ?				
8	На якому рахунку відображається нарахування лікарняних: 661 663?				
9	Коли проводилась остання перевірка обліку заробітної плати ?				
10	Коли востаннє проводилась індексація зарплати ?				
11	Хто відповідальний за графік відпусток ?				
12	Чи є на підприємстві доплата за : Шкідливі умови праці Нічні зміни Стаж у галузі				

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 6. Загальний план для проведення аудиту визначення бази нарахування ЄСВ

№	Етапи	Мета та завдання	Термін аудиту	ПІБ
1	2	3	4	5
1.	Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, анкетування, підписання договору щодо проведення аудиту, планування аудиту нарахування заробітної плати.		
2.	Основний	Перевірити чи є та чи відповідає законодавству колективний договір, нормативні документи.		
		Перевірити чи наявні на підприємстві кадрові документи.		
		Перевірка правильності розрахунку лікарняних		
		Перевірити правильність індексації зарплати		
		Перевірка правильності нарахування відпускних		
		Перевірити достовірність, своєчасність і повноту розрахунків з податковою		
		Оцінити наскільки достовірною інформацією щодо використання робочого часу працівниками підприємства		
		Перевірка законності, достовірності виплат матеріальної допомоги, премій та інших виплат		
		Перевірити чи є на підприємстві підставні особи		
		Зіставлення сум, відображених у фінансовій звітності, із залишком у регістрах бухгалтерського обліку		
		Перевірка відображення нарахованої заробітної плати в обліку		
		Складання списку порушень		
3.	Заключний	Узагальнення результатів аудиту, складання аудиторського звіту та висновку.		

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 7. Програма аудиту нарахування заробітної плати

№	Процедура	Мета	Аудиторські докази	Метод аудиту	Код документа	Період	Відповідальний
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Проведення внутрішнього опитування серед працівників	Дізнатись більше про підприємство	Анкета аудитора	Документальний	РД 1		
2	Перевірка наявності нормативних документів	Переконатись що нормативні документи відповідають чинному законодавству	Колективний договір, положення про оплату праці, Наказ про облікову політику	Документальний	РД 2		
3	Перевірити відповідність кадрових документів чинному законодавству	Впевнитись у правильному оформленні, звільненні працівників, у повноті нарахованої зарплати	Накази про прийняття, звільнення працівників, Трудові договори, таблиці робочого часу	Документальний, арифметичний	РД 3		
4	Перевірка правильності розрахунку лікарняних	Оцінити чи правильно нараховано суму лікарняних, перевірити кореспонденцію	Листок непрацездатності, відомості з нарахування заробітної плати	Арифметичний, документальний	РД 4		
5	Перевірити правильність індексації зарплати	Впевнитись що індексація проводиться без помилок	Відомості нарахування зарплати, дані індексу споживчих цін	Арифметичний	РД 5		
6	Перевірка правильності нарахування відпускних	Оцінити чи правильно нараховано суму відпускних, перевірити кореспонденцію	Наказ про надання відпустки, відомість нарахування відпускних	Арифметичний, документальний	РД 6		
7	Перевірити достовірність, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом	Перевірити наявність заборгованості перед бюджетом за податками, правильність і повноту розрахунків	Звіти для податкової	Арифметичний, документальний	РД 7		
8	Оцінити наскільки достовірною інформацією щодо використання робочого часу працівниками підприємства	Впевнитись в раціональному використанні робочого часу	Табель обліку робочого часу	Документальний	РД 8		
9	Перевірка законності, достовірності виплат матеріальної допомоги, премій та інших виплат	Переконатись що преміальні, матеріальна допомога нараховані не помилково	Довідка нарахування премій, заяви для надання матеріальної допомоги	Документальний, арифметичний	РД 9		
10	Перевірити чи є на підприємстві підставні особи	Переконатись що на підприємстві не фігурують підставні особи, всі працівники на своїх місцях	Накази про прийняття, звільнення з роботи, трудові договори, трудові книжки.	Документальний	РД 10		
11	Зіставлення сум, відображених у фінансовій звітності, із залишком у регістрах бухгалтерського обліку	Впевнитись у відсутності відхилень по відображенню сум нарахованої заробітної плати	Баланс, відомості нарахування заробітної плати	Арифметичний, документальний	РД 11		
12	Перевірка відображення нарахованої заробітної плати в обліку	Впевнитись в правильності кореспонденції рахунків	Оборотно-сальдова відомість по 661 рахунку, Головна книга	Арифметичний, документальний	РД 12		
13	Складання списку порушень	Впевнитись, що не пропустили інформацію під час складання аудиторського висновку	Всі вище наведені документи	Документальний	РД 13		
14	Узагальнення результатів аудиту, складання аудиторського звіту та висновку.	Надання повного, достовірного аудиторського звіту та висновку	Перелік помилок, та порушень	Документальний	РД 14		

Джерело: запропоновано авторами.

праці. Організуючи аудиторську перевірку на підприємстві, потрібно дотримуватися системного підходу, який забезпечить найбільшу раціональність аудиту.

Метою аудиту заробітної плати є перевірка достовірності первинних даних щодо розрахунків з праців-

никами, повноті та своєчасності відображення первинних даних у звітності.

Серед завдань аудиту заробітної плати виділяють: проведення опитування, перевірки нормативних та кадрових документів, перевірка правильності індексації зарплати, нарахування відпускних, лікарняних, оцінка

Таблиця 8. Робочий документ РД 2 — для перевірки наявності нормативних документів

Дата	Перед початком аудиту			За результатами аудиту		
	Колективний договір	Положення про оплату праці	Наказ про облікову політику	Колективний договір	Положення про оплату праці	Наказ про облікову політику

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 9. Робочий документ РД 3 — для перевірки кадрових документів

Дата	За даними відділу кадрів			За результатами аудиту		
	Накази про прийняття	Трудові договори	Накази про звільнення	Накази про прийняття	Трудові договори	Накази про звільнення

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 10. Робочий документ РД 4 — перевірка правильності нарахованих лікарняних

ПІБ	Лікарняний листок	Страховий стаж	Період хвороби	Сума, грн

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 11. Робочий документ РД 5 — перевірка правильності індексації зарплати

№	ПІБ	Місяць останньої індексації	ІСЦ що використовується, %	Базовий місяць	Сума зарплати, грн

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 12. Робочий документ РД 6 — Перевірка правильності нарахованих відпускних

№	ПІБ	Період роботи	Період відпустки	Вид відпустки	Сума, грн

Джерело: запропоновано авторами.

достовірності інформації щодо використання робочого часу, оцінка достовірності і повноти розрахунків з бюджетом, перевірка законності та достовірності виплат матеріальної допомоги, перевірка правильності нарахування заробітної плати.

Далі наведено план, програму та робочі документи з аудиту заробітної плати.

Анкету перевірки обліку заробітної плати наведено у таблиці 5.

Після проведеного анкетування складається план проведення аудиту, який має декілька етапів.

Після розробки плану аудиту, розробляється програма аудиту, яка дасть змогу отримати надійні аудиторські докази для написання повного аудиторського висновку.

Для удосконалення аудиту заробітної плати, пропонуються форми первинних документів аудиторської перевірки, які допоможуть не допустити пропуску інформації при нарахуванні виплат (таблиці 8—18).

Таблиця 13. Робочий документ РД 7 — Перевірка правильності і повноти розрахунків з податковою

Звіт для податкової	За даними підприємства				За даними аудиту				Відхилення
	ПДФО		ВЗ		ПДФО		ВЗ		
	Період сплати	Сума	Період сплати	Сума	Період сплати	Сума	Період сплати	Сума	

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 14. Робочий документ РД 8 — Перевірка раціонального використання робочого часу

№	ПІБ	Кількість робочих днів у місяці	Кількість відпрацьованих днів	Кількість невідпрацьованих днів

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 15. Робочий документ РД 9 — Перевірка законності виплати доплати за нічний час роботи

№	ПІБ	Підстава для виплати	Кількість нічних годин	Ставка доплати за нічний час	Сума

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 16. Робочий документ РД 10 — перевірка відсутності підставних осіб

№	ПІБ	Наявність наказу про прийом	Наявність трудового договору	Наявність трудової книжки	Місячний оклад

Джерело: запропоновано авторами.

**Таблиця 17. Робочий документ
РД 11 — перевірка правильності відображення сум зарплати
у звітності**

№	Дані підприємства		Результат аудиту		Відхилення
	Баланс	Довідка нарахування зарплати	Баланс	Довідка нарахування зарплати	

Джерело: запропоновано авторами.

**Таблиця 18. Робочий документ
РД 12 — Перевірка відображення нарахованої зарплати**

№	ПБ	Посада	ДТ	КТ	Сума

Джерело: запропоновано авторами.

Отже, удосконалення обліку та аудиту заробітної плати досить важливий аспект діяльності підприємства.

Для удосконалення обліку було запропоновано перехід на альтернативну програму ведення обліку, впровадження додаткової аналітики для рахунку 661 "Виплати працівникам", форми бланків для ручного обліку, що на відміну від існуючих допоможе підприємству полегшити процес обліку.

Запропоновано для удосконалення аудиту форми робочих документів аудитора, які на відміну від існуючих дадуть змогу підприємству пришвидшити процес аудиту, не допускаючи пропуску інформації, важливої для складання обґрунтованого аудиторського звіту.

Література:

1. Матюха М. М., Божок К. К. Удосконалення організації облік оплати праці на виробничих підприємствах. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука" 2021, № 15, 32—36 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
3. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
4. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
5. Меліхова Т.О., Петренко А.Е. Удосконалення методики внутрішнього аудиту нарахування заробітної плати. Агросвіт. 2019. № 3. С. 38—47.
6. Меліхова Т. О., Лисяк О. В. Удосконалення документування обліку та аудиту заробітної плати в управлінні підприємством. Агросвіт. 2021. № 21—22. С. 43—50.
7. Меліхова Т. О., Іванова М. М. Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати в казначействі. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6087> (дата звернення: 28.12.2022).
8. Меліхова Т. О., Фефанов Л. К., Рябчук О. О. Удосконалення фінансового обліку та аудиту заробітної плати для підвищення ефективності управління підприємством. Економіка та держава. 2021. № 10. С. 86—92.
9. Меліхова Т. О., Чакалова Н. С., Іващенко Є. Є. Удосконалення внутрішнього контролю розрахунків за

виплатами працівникам для підвищення якості формування інформації в обліку. Економіка та держава. 2019. № 3. С. 95—101.

10. Меліхова Т. О., Чеботаєва Т. В. Удосконалення організації та методики проведення аудиту відпустки з метою поліпшення документування та оподаткування бізнесу у воєнний час. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 22. С 43—49.

References:

1. Matiukha, M. M. and Bozhok, K. K. (2021), "Improvement of the organization of payroll accounting at production enterprises", International scientific journal "Internauka", vol. 15, pp. 32—36.
2. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2016), Audyт [Audit], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
3. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), Orhanizatsiia i metodyka audytu [Audit organization and methodology], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O., Podmeshalska, Yu.V., Chakalova, N.S. (2018), Bukhghalters'kyj oblik [Accounting], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
5. Melikhova, T. and Petrenko, A. (2019), "Improvement of the method of payroll internal audit", Agrosvit, vol. 3, pp. 38—47.
6. Melikhova, T. and Lysiak, O. (2021), "Improving the documentation of accounting and audit of wages in enterprise management", Agrosvit, vol. 21—22, pp. 43—50.
7. Melikhova, T. O. and Ivanova, M. M. (2018), "Improvement of accounting and audit of wages in the treasury", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6087> (Accessed 15 Dec 2022).
8. Melikhova, T., Feofanov, L. and Riabchuk, O. (2021), "Improving financial accounting and payroll audit to improve the efficiency of enterprise management", Ekonomika ta derzhava, vol. 10, pp. 86—92.
9. Melikhova, T., Chakalova, N. and Ivashchenko, E. (2019), "Improvement of internal control of calculations for payments for employees for improving the quality of forming information in account", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 95—101.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2022 р.

А. С. Близнюк,
д. держ. упр., доцент, доцент кафедри соціальної філософії та управління,
Державний податковий університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8768-5177>
О. О. Дячков,
здобувач, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7978-0024>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.42

СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

A. Bliznyuk,
D Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Social Philosophy and Management of the State Tax University
O. Dyachkov,
Candidate for a degree, Interregional Academy of Personnel Management

MODERN GLOBAL CHALLENGES, THREATS AND RISKS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Досліджено сучасні глобальні виклики, загрози та ризики, що мають місце для економічної безпеки національної економіки держави. На основі дослідження та узагальнення сучасних глобальних викликів, загроз та ризиків, по-перше, визначено перелік найбільш авторитетних світових організацій, які постійно досліджують та переглядають глобальних ризиків, по-друге, встановлено, що триваючий процес глобалізації також створює додаткові ризики для економічної безпеки національних економік, особливо це стосується країн, що розвиваються, та нерозвинених країн — часто це супроводжується тим, що високорозвинуті країни безперешкодно потрапляють на ринки найбільш слабких країн, руйнуючи місцеву промисловість і експортуючи чужі соціокультурні цінності. Додатково було виділено найбільш актуальні ризики глобалізації, які створюють численні загрози економічній безпеці держави.

Окремо зроблено акцент на ризиках та загрозах, що виникли внаслідок розв'язаної Росією військової агресії проти України. Визначено перші наслідки та втрати України від даної агресії, а також глобальні події та загрози, що зазначена війна спровокувала і які уже доволі негативно впливають на рівень економічної безпеки багатьох країн світу, а з часом можуть спровокувати подальше суттєве посилення даного негативного впливу на економічні безпеки національних економік країн світу незалежно від рівня їх розвитку.

Окремо зазначено, що зростанню глобальних ризиків наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття сприяли геополітичні чинники, пов'язані зі зміною розміщення сил у світовій економіці та політиці, економічні кризи, тощо. Така ситуація, що склалася практично у всіх сегментах світової економіки, сприяє подальшому підвищенню глобальних ризиків та їх поширенню на більшість країн світу. При цьому негативні тенденції у системі міжнародних економічних відносин накладаються на внутрішні державні проблеми, що створює додаткові складнощі в економічній політиці та системі забезпечення економічної безпеки. Хоча держави й навчилися долати багато кризових ситуацій шляхом локалізації та виправлення, ризики сучасної дійсності суттєво ускладнюються. Причинами цього є зростання складності та взаємозв'язків сучасних соціальних, економічних, політичних та екологічних систем, високий рівень динамізму та невизначеності простору, а також глобалізаційні процеси, драйвером яких виступають Інтернет та цифрова економіка.

Ключовим ризиком у короткостроковій перспективі визначено підвищення інфляції одночасно з повільним зростанням, що спонукатиме до запровадження жорсткої грошово-кредитної політики в розвинутих країнах і може призвести до фінансової кризи в країнах, що розвиваються.

Contemporary global challenges, threats and risks for the economic security of the national economy of the state are studied. On the basis of the research and generalization of contemporary global challenges, threats and risks, firstly, a list of the most authoritative world organizations that constantly research and review global risks is determined, and secondly, it is established that the ongoing process of globalization also creates additional risks for the economic security of national economies, especially in developing countries and underdeveloped countries — this is often accompanied by the fact that highly developed countries enter the markets of the weakest countries unhindered, destroying local industry and exporting foreign socio-cultural values.

In addition, the most urgent risks of globalization, which create numerous threats to the economic security of the state, were highlighted. Separate emphasis is placed on the risks and threats that have arisen as a result of Russia's military aggression against Ukraine. The first consequences and losses of Ukraine from this aggression are determined, as well as global events and threats that this war provoked and which already have a rather negative impact on the level of economic security of many countries of the world, and over time may provoke a further significant increase in this negative impact on the economic security of national economies of the world, regardless of their level of development. It is separately stated that the growth of global risks at the end of the 20th — beginning of the 21st century was facilitated by geopolitical factors related to the change in the distribution of forces in the world economy and politics, economic crises, etc. Such a situation, which has developed in almost all segments of the world economy, contributes to the further increase of global risks and their spread to most countries of the world. At the same time, negative trends in the system of international economic relations are superimposed on internal state problems, which creates additional difficulties in economic policy and the system of ensuring economic security. Although states have learned to overcome many crisis situations through localization and correction, the risks of today's reality are significantly complicated.

The reasons for this are the growing complexity and interrelationships of modern social, economic, political and ecological systems, a high level of dynamism and uncertainty of space, as well as globalization processes, driven by the Internet and the digital economy. The key risk in the short term is the increase in inflation at the same time as slow growth, which will prompt the introduction of tight monetary policy in developed countries and may lead to a financial crisis in developing countries.

*Ключові слова: Економічна безпека, національна економіка, борг, глобалізація, криза, виклик, загроза, ризик.
Key words: Economic security, national economy, debt, globalization, crisis, challenge, threat, risk.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах глобальної економіки всі країни виявилися так чи інакше вбудованими у систему світових господарських зв'язків, внаслідок чого триваюча глобальна економічна напруженість та нестабільність, дискримінаційний вплив на основні сектори економічних систем країн, а також обмеження доступу до сучасних технологій та фінансових ресурсів; зростання конфліктів у зонах економічних інтересів країн; вплив світових економічних ризиків на фінансову та банківську системи країн, тощо, спричиняють ще більший негативний вплив на економічну безпеку національних економік країн. З огляду на це, питання економічної безпеки для будь-якої країни стоїть ще більш гостро, що потребує великої уваги до аналізу загроз, з метою подальшої розробки заходів щодо їх мінімізації та запобігання збиткам. Забезпечення економічної безпеки національної економіки будь-якої країни здійснюється завдяки складній системі взаємодії органів різних структур.

Проблема економічної безпеки, яка зросла наприкінці ХХ століття, залишається невирішеною через постійні нові загрози, виклики та ризики. Необхідно виділити такі основні причини посилення нестабільності

світового розвитку, якими є циклічність світової економіки, стихійність її ринкової системи та недосконалість механізмів функціонування світового господарства, а також колосальний розрив між рівнем розвитку науково-технічного прогресу та духовним розвитком людства. Таким чином, людство опинилося в системі складних некогерентних коливально-вібраційних процесів, що не просто дисгармонують з біосферою, а створюють свого роду резонанс на планеті, що характеризуються нестійкістю, турбулентністю, хаотичністю, підвищеним рівнем конфліктності та низьким рівнем наукового передбачення та прогнозування, що в кінцевому підсумку без вживання правильних заходів може призвести до катастрофи планетарного масштабу. Нині виникають нові загрози та ризики наслідком яких є також політична нестабільність у світі. Отже, економіка будь-якої країни залишається схильна до великого ризику.

Для адекватного ж сприйняття та глибокого, системного розуміння реального рівня економічної безпеки держави, для побудови цілісної моделі, розробки реалістичного прогнозу та на його основі оптимальної стратегії соціально-економічного розвитку необхідно спочатку отримати чітке уявлення про наступні фактори: ха-

ракти, рівень та джерела зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці; життєво важливих інтересах у соціально-економічній сфері держави; наявності ресурсів для створення систем і механізмів забезпечення безпеки, здатних відобразити загрози, що виникають, захистити і реалізувати національні інтереси держави; закономірності формування, організації та функціонування систем забезпечення безпеки їх розвитку відповідно до змінних гео економічних, геополітичних і геостратегічних, кліматичних, геологічних та інших умов [1, с. 44].

СТУПІНЬ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

Грунтовні дослідження викликів, загроз та ризиків, що мають місце для економічної безпеки національної економіки, зробили такі вчені, як О. Білорус, О. Барановський, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Б. Данилишин, Г. Дарнопих, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, О. Кононенко, П. Кругман, А. Лисецький, Д. Лук'яненко, В. Мунтян, Дж. Міль, Г. Пастернак-Таранушенко, П. Самуельсон, А. Смітт, А. Степаненко, С. Шенфілд та інші автори. Важливу роль у теоретичному й емпіричному дослідженні цієї проблеми відіграють праці провідних західних учених, а саме: Т. Аллісона, Дж. К. Ван Хорна, Х. Маула, Т. Парсонса, Г. Тостера та Й. Шумпетера. Істотний внесок у розробку цієї проблематики внесли: З. Варналій, О. Захаров, І. Коломієць, О. Комеліна, І. Макачук, В. Мартиненко, В. Петрушевська, В. Рокоча, А. Сухоруков, тощо.

Водночас, світова економіка перебуває у постійному русі та розвитку, що призводить до зміни наявних та потенційних глобальних викликів, ризиків та загроз, які потребують постійного дослідження та моніторингу задля забезпечення та розробки ефективних заходів протидії ним з боку урядів держав та світової спільноти. Висока актуальність даного питання, а також потреба у подальшому його дослідженні визначили вибір теми цієї статті.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у детальному дослідженні сучасних глобальних викликів, загроз та ризиків, що мають місце для економічної безпеки національної економіки держави.

РЕЗУЛЬТАТИ

Головні дослідження глобальних ризиків проводяться:

— Світовим економічним форумом — неурядова організація, яка проводить щорічні зустрічі представників великого бізнесу та керівників держав у Давосі (Швейцарія), а також визначає рейтинг глобальних ризиків на підставі опитування сотень експертів із понад 100 країн світу Підхід СЕФ до глобальних ризиків — це якісний та кількісний аналіз найбільш значущих для макроекономіки ризиків, що відображає проблеми глобальної соціодинаміки, геодинаміки та геополітики, а також найнебезпечніші для людства світові тенденції,

— Світовим Банком — проводить 46 різноманітних оцінок ризику та стійкості, які враховуються при розробці систематичних країн-діагностичних досліджень,

— Міжнародним Валютним Фондом — бере на себе основну роль з виявлення факторів економічних, макрофінансових і суверенних ризиків, що викликають занепокоєння.

Абсолютною більшістю опитаних експертів (приблизно 1000 експертів з усіх країн світу, включаючи державних службовців високого рівня, представників корпорацій, наукових та громадських організацій) Світового економічного форуму сучасні світова економіка, економічна безпека та політика стикається з ризиками, пов'язаними з:

- економічним протистоянням /тертями між ключовими країнами — 91% респондентів,
- ерозією багатосторонніх торгових правил та угод — 88% респондентів,
- політичною конфронтацією між провідними державами світу — 85% респондентів.

До вагомих глобальних економічних ризиків вони віднесли також і завищену вартість активів на сировинні товари, нерухомість, акції тощо у великих національних економіках чи регіонах [2].

На початку 2022 року COVID-19 та його економічні та соціальні наслідки продовжують становити критичну загрозу для світу. Нерівність щодо вакцин і, як наслідок, нерівномірне економічне відновлення ризикує посилювати соціальні розриви та геополітичну напруженість. У найбільш розвинених 52 країнах світу, де проживає 20% людей у світі, лише 6% населення були вакциновані на початок 2022 року. До 2024 року економіка країн, що розвиваються (за винятком Китаю), може впасти мінімум на 5,5% нижче свого очікуваного зростання валового внутрішнього продукту до пандемії. Протилежна динаміка спостерігатиметься у розвинених економіках — перевищать його не менше ніж на 0,9%, що збільшить глобальний розрив у доходах між країнами світу [3].

До групи глобальних економічних ризиків належать виклики та загрози світовій економіці на макроекономічному рівні. Це кризові явища та спади у провідних економіках та регіональних комплексах, а також у ключових сферах: бюджетній, банківській, інфраструктурній, фіскальній. Сюди відносяться інфляційний тиск; критичне боргове навантаження; зниження ліквідності; падіння цін на активи; банкрутства; цінова нестабільність на ринках енергоносіїв, сировини, продовольства; високе безробіття та інші масштабні збої в економічних системах.

Триваючий процес глобалізації також створює додаткові ризики для економічної безпеки національних економік. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо це стосується країн, що розвиваються, та нерозвинених країн. Часто це супроводжується тим, що високорозвинуті країни безперешкодно потрапляють на ринки найбільш слабких країн, руйнуючи місцеву промисловість і експортуючи чужі соціокультурні цінності. Серед найбільш актуальних ризиків глобалізації, які створюють численні загрози економічній безпеці держави необхідно виділити наступні:

1. Геополітичні ризики. До категорії геополітичних ризиків належать глобальні проблеми, пов'язані з ослабленням впливу міжнародних інституцій та міжнародного права; порушенням міждержавних угод та домовленостей; збоями глобального управління; кризою внутрішньої та зовнішньої політики держав, політичних та військових блоків; втручання одних держав у внутрішні справи інших; злочинним військово-політичним тиском; поширенням та загрозою застосування зброї масового ураження; недобророзумною конкурен-

цією, протекціонізмом та проведенням неправомірної санкційної політики; широким поширенням міжнародної організованої злочинності, тероризму, корупції [4].

2. Розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг. Наприклад, фінансові послуги компанії American Express (США), програмна продукція компанії Microsoft (США), сітьова мережа ресторанів McDonald's (США), напої компанії The Coca-Cola Company (США), технології та послуги глобальної мережі Інтернет заповнили світові ринки, які стали глобальними для цих видів продукції і послуг. У таких умовах виникає гостра проблема збереження переваг глобальних ринків з метою забезпечення достатнього простору для розвитку ресурсів національних ринків. Таким чином, розширення світових ринків окремої продукції в умовах глобалізації, з одного боку, повинне приносити економічну вигоду країні, з другого — є викликом глобалізації, що може спричинити загрозу економічній безпеці [5].

3. Кризовий характер глобальної економіки та швидкість поширення кризових явищ на інші країни світу. З кінця 20 сторіччя світова економіка була вражена кількома фінансовими кризами, як локального, так регіонального і міжнародного значення:

— криза 1987 року — криза, що спровокована обвалом на 22,6% американського фондового індексу Dow Jones Industrial. Услід за обвалом американського ринку зазнали обвалу ринки Гонконгу, Канади, Австралії. Проте досвід цієї кризи посприяв запровадженню на фондових ринках світу "правил переривання торгів" (реалізується при падінні індексу більше ніж на 350 пунктів);

— криза 1997—1998 років — "Азійська криза", виникнення якої пов'язують з відходом іноземних інвесторів з країн Південно-Східної Азії, перегрівом фондового, валютного ринків та ринку нерухомості. Окрім цього, нераціональне та безсистемне використання фінансових ресурсів і перенасичення внутрішніх ринків. За підрахунками економістів, азійська криза знизилася світовий ВВП на 2 трлн дол. США;

— криза 1998 року — "Російська криза", виникнення якої пов'язують із величезним державним боргом Росії, низькими світовими цінами на сировину і пірамідою державних короткострокових облігацій, за якими уряд Росії вчасно не зміг розрахуватися. Курс карбованця по відношенню до долара США впав з 6 карбованців за долар до 21 карбованця за долар США. Збанкрутував майже кожен п'ятий російський банк [6, с. 38];

— криза 1999—2002 років — "Аргентинська криза", виникнення якої пов'язують із зменшенням реального ВВП, прив'язки національної валюти до долара США, наявності пільгових умов для іноземних інвесторів (звільнення їх від оподаткування до 25 років), заборона на видачу готівки з банків. Аргентина оголосила найбільший в історії країни дефолт 132 млрд дол. США [7];

— криза 2007—2009 років — найглибша, наймасштабніша криза з часів Великої депресії. Кризі передувала швидкий ріст кредитування. Згідно з даними МВФ, світовий ВВП з 1990 р. по 2002 р. збільшився майже на 42%, а з 2002 по 2007 рік — ще приблизно на 34%. Разом з цим світові обсяги фінансових активів інвестиційних інститутів в 2007 році перевищили світовий ВВП у десять разів [8]. Ця фінансова криза, що розпочалася

з банкрутства великих фінансових установ у США, спричинила глобальну фінансову кризу. Наслідком цієї кризи стало банкрутство цілого ряду європейських банків, падіння різних біржових індексів і вартості акцій та товарів по всьому світу.

Врешті-решт, внаслідок цих криз виникали додаткові втрати, загрози та ризики економічній безпеці більшості країн світу незалежно від рівня розвитку (розвинені, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою).

4. Борговий характер світової економіки. Боргова економіка — вже давно наша реальність. Інша справа — здатність його обслуговувати, чи то приватна особа, чи компанія, чи держава, а з цим у країн час від часу виникають проблеми. Через пандемію різко посилюється ризик кризи рефінансування: багато країн і компаній вже не в змозі залучити нові позики, щоб розрахуватися за тими, що вже набрали. А оскільки Міжнародний валютний фонд та Світовий банк витратили чимало коштів на антикризові програми і тому питання рефінансування боргу стоїть дуже гостро для багатьох країн. У найскладніших умовах виявилися країни з обмеженими фінансовими ресурсами та слабким потенціалом зростання. Серед ринків, що розвиваються, побоювання викликають Ліван, Китай, Малайзія і Туреччина: там найбільше зростання боргу нефінансового сектору. Навіть за рекордно низьких ставок зниження державних доходів, а також зростання суми заборгованості зробило обслуговування кредитів "набагато більш обтяжливим".

2021 року світовий державний борг зріс на 7,8% — до 65,4 трлн дол. США, причому зростання запозичень спостерігалось у всіх країнах. Тим часом, сукупні витрати на обслуговування боргу скоротилися до 1,01 трлн дол. США, тобто фактична ставка склала всього 1,6%. Очікується, що обсяг державного боргу всіх країн світу в 2022 році збільшиться на 9,5% і досягне рекордної позначки 71,6 трлн дол. США. 2022 року загальносвітові витрати на обслуговування державного боргу, як очікується, підскочать на 14,5% — до 1,16 трлн дол. США. Більшість приросту державного боргу глобальної економіки посідає розвинені країни. У розвинених країнах валовий державний борг становив 120% валового внутрішнього продукту 2020 року з подальшим збільшенням цього показника до 122,5% валового внутрішнього продукту за підсумками 2021 року. При цьому країни Європейського Союзу також активно розміщуватимуть державні облігації через необхідність різко нарощувати державні витрати на оборону у світлі подій в Україні.

5. Цифровізація світової економіки. Поява нових нестабільностей у XXI столітті пов'язана із проникненням цифрових технологій у кожний життєвий аспект. Зростання цифрового посередництва призводить до негативних особистісних та психологічних ефектів. Найімовірніші технологічні ризики пов'язані з крадіжкою даних та його шахрайським використанням, і навіть з кібератаками. Кібератаки та слабкість протоколів кібербезпеки призводять до масових порушень особистої інформації. Кібервразливості надходять від несподіваних джерел — так їм може стати не лише програмне забезпечення, а й апаратне забезпечення комп'ютерів. Кібератаки становлять особливу небезпеку для інфраструктури [9].

6. Зростання ролі світових та регіональних утворень. Глобалізаційні процеси в політиці та економіці характеризуються:

по-перше, послабленням національних держав перед регіональними та світовими утвореннями (міжнародними організаціями та транснаціональними корпораціями),

по-друге, зростання глобального впливу розвинених країн та транснаціональних корпорацій та нав'язування "країнами-лідерами" відповідних рішень, в тому числі за допомогою світових та регіональних утворень, спричиняє посилення конфлікту інтересів між глобальними компаніями та державами, який вирішується за рахунок менш розвинених країн та їх економічної безпеки.

7. Війна, яку розв'язала Росія проти України. Ця війна завдала потужного негативного впливу на процеси світового виробництва, інвестиції, торгівлю. У 2022 році фіксують рекордні за десятиліття інфляційні тренди для переважної більшості країн світу. В умовах недостатнього відновлення економіки від пандемії COVID-19, а також локдаунів у Китайській народній республіці, перебоїв в ланцюжках постачань, на тлі дедалі вищих ризиків стагфляції це може створити вагомий каскадні негативні наслідки та призвести до глобальної рецесії. На тлі війни в Україні, зростання інфляції та підвищення відсоткових ставок у 2022 році очікують спад глобального економічного зростання. Зважаючи на зазначені факти, Світовий банк уже суттєво погіршив прогнози зростання для світової економіки — 2,9 % у 2022 році проти 5,7 % у 2021 році.

Зростання в країнах з розвинутою економікою різко сповільниться з 5,1% в 2021 році до 2,6% в 2022 році, що на 1,2 відсоткового пункту нижче прогнозів у січні. Очікується, що у 2023 році зростання буде помірковане до 2,2%, що значною мірою відображає подальше послаблення фіскальної та монетарної політики, впровадженої під час пандемії.

Серед країн з ринком та економікою, що розвиваються, також прогнозується, що зростання впаде з 6,6% в 2021 році до 3,4% в 2022 році, що значно нижче середньорічного показника розміром 4,8% в 2011—2019 роках. Негативні наслідки війни більш ніж компенсують короткостроковий стимул для деяких експортерів сировини через підвищення цін на енергоносії. Прогнози щодо зростання економіки на 2022 рік були переглянуті в бік майже 70% країн з ринком та економікою, що розвиваються, зокрема більшість країн-імпортерів сировини, а також чотири п'ятих країн з низьким рівнем доходу.

Новий показник зростання майже на третину нижчий від прогнозованого в січні 2022 році (4,1%). Так, прогноз зростання ВВП США знижено до 2,5% з 3,7%, Єврозони — до 2,5% з 4,2%, Японії — до 1,7% з 2,9%, Польщі — 3,9% з 4,7%. Темпи економічного зростання для країн з ринками, що розвиваються, прогнозують майже на чверть нижчими, як порівняти з очікуваннями початку року — 3,4% проти 4,6%. Це суттєво нижче за 5,6% зростання, досягнутих у 2021 р. Зокрема, прогноз зростання економіки Китаю знижено з 5,1% до 4,3% [10].

Загалом, війна спровокувала наступні події, що уже доволі негативно впливають на рівень економічної безпеки багатьох країн світу, а з часом можна очікувати суттєве посилення даного негативного впливу, що виходить з:

— порушення ланцюгів постачання товарів з Росії унаслідок триваючих воєнних дій на території України, а також введених міжнародним співтовариством санкцій проти Росії;

— поновлення перебоїв у постачанні в результаті нових карантинних обмежень, запроваджених у Китаї;

— зростання цін через товарні шоки на багатьох регіональних ринках, спричинені скороченням обсягів постачань газу, нафти, пшениці, добрив та інших матеріалів унаслідок війни в Україні. Зростають ціни товарів, постачання яких обмежене, як безпосередньо (підвищення світових цін на продовольство зумовлено падінням постачань з України пшениці, ячменю, кукурудзи, ріпаку та олії), так і через міжгалузеві зв'язки (наприклад, нафта є проміжним товаром, який впливає на вартість великої кількості продуктів та послуг через сировинні й транспортні витрати);

— поступове підвищення попиту на певні групи товарів унаслідок відновлення економічної активності в країнах світу після згорання антиковідних обмежень;

— зниження обсягів виробництва зернових у країнах, що розвиваються, унаслідок дефіциту добрив, великими постачальниками яких були Україна та Росія;

— припинення постачання Росією газу до деяких країн ЄС (Польщі, Болгарії, Данії та ін.);

— зростання цін на нафту через запроваджені країнами санкційної коаліції (США, ЄС, Велика Британія) заборони на імпорт російської нафти. Ціна нафти марки Brent зросла на 20% до 139 дол. США за барель (найвищий рівень з 2008 року);

— жорсткість ринків праці у багатьох країнах (США, Великій Британії, Канаді та Австралії) унаслідок дефіциту робочої сили, спричиненого пандемією: рівень безробіття у Великій Британії є найнижчим з початку 1970-х років, а кількість вакансій — найвища за всю історію; у США, за оцінками експертів, вакантних робочих місць на 5 млн більше, ніж безробітних; це загрожує формуванням спіралі "заробітна платня — ціни", коли на тлі обмеженої пропозиції робочої сили підприємствам потрібно платити вищу заробітну платню, щоб отримати необхідний кваліфікований персонал, а це ще більше підштовхує зростання цін [11].

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дає змогу зазначити, що зростання глобальних ризиків наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття сприяли геополітичні чинники, пов'язані зі зміною розміщення сил у світовій економіці та політиці, економічні кризи, тощо. Така ситуація, що склалася практично у всіх сегментах світової економіки, сприяє подальшому підвищенню глобальних ризиків та їх поширенню на більшість країн світу. Окрім цього, зростання глобальних ризиків внаслідок посилення геополітичних та гео-економічних протиріч у світі перешкоджало і перешкоджає переходу міжнародної економіки та економіки окремої держави на стійку траєкторію розвитку, що б дозволило і сприяло підвищенню рівня економічної безпеки будь-якої країни. При цьому негативні тенденції у системі міжнародних економічних відносин накладаються на внутрішні державні проблеми, що створює додаткові складнощі в економічній політиці та системі забезпечення економічної безпеки.

Хоча держави й навчилися долати багато кризових ситуацій шляхом локалізації та виправлення, ризики сучасної дійсності суттєво ускладнюються. Причинами цього є зростання складності та взаємозв'язків сучасних соціальних, економічних, політичних та екологічних систем, високий рівень динамізму та невизначеності простору, а також глобалізаційні процеси, драйвером яких виступають Інтернет та цифрова економіка. Економічні, екологічні, геополітичні, соціальні, технологічні та інші ризики, що обговорюються науковцями, державними службовцями, експертами та аналітиками, формують глобальний ризик для економічної безпеки національних економік.

Окремо необхідно виділити війну в Україні, що розпочала Росія ще у 2014 році через окупацію районів Луганської та Донецької областей, а також республіки Крим. Починаючи з 24 лютого 2022 року зазначена війна перетворилась у повномасштабне військове вторгнення, що спровокувало суттєві виклики, ризики та загрози економічній безпеці майже всіх країн Європейського Союзу, а також цілого ряду інших країн. Зважаючи на тривалий характер даних військових дій, а також втрат, спричинених ними, слід очікувати подальше погіршення рівня економічної безпеки національної економіки значної кількості країн. Навіть у разі запобігання глобальній рецесії, викликаної війною Росії проти України, наслідки стагфляції чинитимуть потенційну дестабілізуючу дію впродовж 3—5 років для країн з низьким та середнім доходом, якщо не буде досягнуто відчутного збільшення пропозиції.

Ключовим ризиком у короткостроковій перспективі є підвищення інфляції одночасно з повільним зростанням, що спонукатиме до запровадження жорсткої грошово-кредитної політики в розвинених країнах і може призвести до фінансової кризи в країнах, що розвиваються. Уникнути ж ризиків можливо за умови спільних рішучих заходів країн для стимулювання зростання, зниження фінансової вразливості та підтримки критично важливих галузей [11].

Тому найважливішим завданням після виявлення негативних тенденцій, викликів, ризиків та загроз у світовій економіці та політиці є своєчасне виявлення загроз, викликів та ризиків на рівні держави, що б дозволило виробляти вчасні та обгрунтовані рекомендації щодо мінімізації можливих втрат унаслідок посилення тиску з боку розвинених країн чи зміни кон'юнктури світових ринків та збільшити таким чином надійність, стійкість та високий рівень економічної безпеки національної економіки.

Література:

1. Кротов М.И., Мунтиян В.И. Экономическая безопасность России: Системный подход. СПб.: Изд-во НПК "РОСТ", 2016. 336 с.
2. Global economic prospects. June 2021. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects> (дата звернення: 14.08.2021).
3. The Global Risks Report 2022, 17th Edition, is published by the World Economic Forum. 117 p.
4. Иванов О.Б. Современный мир: глобальные тенденции, вызовы и угрозы. Проблемы геополитики. 2019. № 4. С. 20—36.

5. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації. Економічний часопис — 21. 2011. № 7—8. С. 40—43.

6. Алексашенко С.В. Битва за рубль. Москва: AlmaMater, 1999. 239 с.

7. Король М.М. Генезис, причини та наслідки світових фінансових криз. Економіка та держава. 2020. № 7. С. 140—144.

8. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses. Office for Official Publications of the European Communities European Commission. Luxembourg, 2009. 90 p.

9. Лясковская Е.А. Динамический анализ глобальных рисков. Вестник ЮУрГУ. Серия "Экономика и менеджмент". 2019. Т. 13, № 3. С. 79—92.

10. Global Economic Prospects. June 2022. World Bank. Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37224/9781464818431.pdf> (дата звернення: 01.08.2022).

11. Глобальні ризики стагфляції та завдання для національної економіки. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/nisd5-1.pdf> (дата звернення: 22.05.2022).

References:

1. Krotov, M.I. and Muntiyani, V.I. (2016), Jekonomicheskaja bezopasnost' Rossii: Sistemnyj podhod [Economic Security of Russia: A Systematic Approach], Publishing house of NPK "ROST", St.Petersburg, Russia.
 2. World Bank Group (2021), "Global economic prospects", available at: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects> (Accessed 14.08.2021).
 3. World Economic Forum (2022), The Global Risks Report 2022, 17th Edition, World Economic Forum, Cologny, Switzerland.
 4. Ivanov, O.B. (2019), "Modern world: global trends, challenges and threats", Problems of geopolitics, vol. 4, pp. 20—36.
 5. Martynenko, V.V. (2011), "Threats to Ukraine's economic security in the context of globalization challenges", Economic magazine — 21, vol. 7—8, pp. 40—43.
 6. Aleksashenko, S.V. (1999), Bitva za rubl' [The battle for the ruble], Alma Mater, Moscow, Russia.
 7. Korol, M.M. (2020), "Genesis, causes and consequences of world financial crises", Economy and the state, vol. 7, pp. 140—144.
 8. European Commission (2009), Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses, Office for Official Publications of the European Communities European Commission, Luxembourg.
 9. Lyaskovskaya, E.A. (2019), "Dynamic analysis of global risks", Bulletin of SUSU. Series "Economics and Management", vol 13, No. 3, pp. 79—92.
 10. World Bank (2022), "Global Economic Prospects", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37224/9781464818431.pdf> (Accessed 01.08.2022).
 11. National Institute of Strategic Studies (2022), "Global risks of stagflation and tasks for the national economy", available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/nisd5-1.pdf> (Accessed 22.05.2022).
- Стаття надійшла до редакції 29.12.2022 р.*

- С. М. Халатур,
д. е. н., завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>
- О. М. Грабчук,
д. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8711-864X>
- Я. Д. Богачов,
магістр з фінансів, банківської справи та страхування
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6886-3599>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.48

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

- S. Khalatur,
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Finance, Banking
and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine
- O. Hrabchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine
- Ya. Bohachov,
Master of Science in Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF A COMMERCIAL BANK IMPROVEMENT

Мета. Метою статті є визначити розбіжності у розумінні сутності поняття фінансових ресурсів комерційного банку та сформулювати формулювання відповідного поняття, а також визначити коректні підходи до структурної декомпозиції фінансових ресурсів.

Методика дослідження. При написанні статті було використано загальні та спеціальні методи досліджень, такі як метод абстрагування (при визначенні сутнісних характеристик розуміння фінансових ресурсів банку), семантичного аналізу (при дослідженні формулювань поняття фінансових ресурсів банку), конструювання (при уточненні формулювань поняття) та аналізу (при визначенні впливу особливостей семантичної конструкції поняття на підходи до структурної декомпозиції емпіричних об'єктів) на основі системного підходу.

У результаті проведених досліджень визначено, що існуючі формулювання поняття "фінансові ресурси банку" мають високий рівень специфічності в залежності від цілей і завдань кожного окремого дослідження. Проведений семантичний аналіз показав, що у формулюванні відповідного поняття домінують два основні підходи — статичний та динамічний, які суттєво відрізняються одне від одного за лексичним ядром, приєднаними емпіричними об'єктами та відносинами/властивостями цих об'єктів. Було сформульовано два різних визначення поняття "фінансові ресурси банку", в яких відповідно до правил формальної логіки роз'єднано елементи категорії за різними підходами. Проаналізовано існуючі системи класифікації фінансових ресурсів банку та визначено, що коректним є їх застосування для структурної декомпозиції ресурсів тільки в межах окремих підходів теоретичного розуміння сутності. Запропоновано враховувати специфіку теоретичного розуміння фінансових ресурсів банку також і при виборі методології подальших досліджень.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у розвитку теоретичних засад управління фінансових ресурсів комерційного банку за рахунок уточнення формулювання відповідних визначень за дво-

ма підходами (статичним та динамічним) на основі результатів семантичного аналізу. Практична значущість результатів дослідження полягає у більш коректному виборі методології розрахункового обґрунтування параметрів ефективного управління фінансовими ресурсами комерційного банку з урахуванням їх структурної декомпозиції на основі двох підходів розуміння сутності.

Purpose. The purpose of the article is to identify discrepancies in understanding the essence of the financial resources of a commercial bank and formulate an appropriate definition, as well as to determine the correct approaches to the structural decomposition of financial resources.

Research methodology. During the writing the article, general and special research methods were used, such as the method of abstraction (when determining the essential characteristics of understanding the bank's financial resources), semantic analysis (when studying the wording of the concept of the bank's financial resources), composition (when clarifying the wording of the concept) and analysis (when determining the influence of the features of the semantic construction of the concept on approaches to the structural decomposition of empirical objects) based on a systematic approach.

As a result of the research, it was determined that the existing formulations of the concept of the bank's financial resources have a high level of specificity, depending on the goals and objectives of each individual study. The semantic analysis that was carried out showed that in the formulation of the corresponding concept, two main approaches are dominating – static and dynamic, which differ significantly from each other in terms of the lexical core, the attached empirical objects and the relations / properties of these objects. Two different definitions of the concept of "financial resources of the bank" were formulated, in which, in accordance with the rules of formal logic, the elements of the category are separated according to different approaches.

The existing classification systems of the bank's financial resources were analyzed and it was determined that their application for the structural decomposition of resources would be correct only within certain approaches to the theoretical understanding of the essence. It is proposed to take into account the specifics of the theoretical understanding of the bank's financial resources also when choosing a methodology for further research.

The scientific novelty of the research results can be formulated in the development of the theoretical foundations for managing the financial resources of a commercial bank by clarifying the formulation of the relevant definitions in two approaches (static and dynamic) based on the results of semantic analysis. The practical significance of the results of the study lies in a more correct choice of the methodology for calculating the justification of the parameters of effective management of the financial resources of a commercial bank, taking into account their structural decomposition based on two approaches to understanding the essence.

Ключові слова: фінансові ресурси банку, грошові кошти, власні ресурси, позикові ресурси, залучені ресурси, семантичний аналіз, банківська діяльність, класифікація фінансових ресурсів

Key words: financial resources of the bank, cash, own resources, borrowed resources, involved resources, semantic analysis, banking, classification of financial resources

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних реаліях фінансово-кредитна система кожної економіки є запорукою забезпечення її поступального розвитку. Перерозподіл фінансових ресурсів через фінансово-кредитну систему здійснюється не тільки у просторі, а й у часі, забезпечуючи зростання національного доходу у майбутньому. Банки, як один із базових елементів фінансово-кредитної системи, є водночас специфічним видом економічних агентів, які як і інші агенти, функціонують на засадах комерційного розрахунку. Однак для успішного функціонування комерційних банків їм необхідно залучати значний обсяг фінансових ресурсів, забезпечуючи ефективно їх використання та управління. В умовах військової агресії, кризового стану економіки, широкого спектру соціально-економічних проблем досягнення навіть мінімальної ефективної ефективності використання фінансових ресурсів є досить важким завданням, виконання якого спроможні забезпечити тільки системні банки із значним обсягом фінансових ресурсів. Ефективне управління фінансовими ресурсами комерційного банку, відтак, стає запорукою самого їх існування та сталості функціонування фінансово-кредитної системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Завдання ефективного управління фінансовими ресурсами банку є одним із найбільш важливих завдань забезпечення сталості фінансово-кредитної системи держави. Не випадково цьому питанню присвячена значна кількість наукових праць як в Україні, так і за кордоном. Однак його висвітлення має багато важливих аспектів, що є специфічними стосовно розуміння сутності фінансових ресурсів банку, їх співвідношення з іншими елементами ресурсної бази банків, організації управління, специфічності обігу у певних економічних умовах, сучасних трендів трансформації та використання тощо. Теоретичним засадам управління фінансовими ресурсами банку присвячено праці Г. М. Азаренкової, М. Д. Алексєєнка, Д. О. Балактіонової, О. В. Васюрєнка, А. П. Вожжова, К. О. Волохатої, О. Гранько, Г. І. Капінос, С. Л. Коваль, Л. Кутідзе, К. Л. Ларіонової, О. І. Лаврушина, Ж. М. Мартинюк, А. М. Мороза, С. М. Павлюк, М. І. Савлука, І. М. Федосіка тощо. Не зважаючи на спільність об'єкту дослідження теоретичні доробки вітчизняних науковців присвячено широкому спектру питань. Зокрема, досить детально аналізується сутність

Таблиця 1. Існуючі формулювання поняття "фінансові ресурси банку"

Джерело	Формулювання
Азаренкова Г. М., Васюренко О. В., Федосік І. М. [1, 6]	«... сукупність власних, залучених і цільових коштів банку, що перебувають у безпосередньому його розпорядженні і використовуються ним для здійснення визначеної банківської діяльності...»
Алексєєнко М. Д. [2]	«... сукупність грошових ресурсів і виражених у грошовій формі матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що перебувають у розпорядженні банків і можуть бути використані ними для здійснення активних операцій і надання послуг ...»
Борисенко І. І. [5]	«... сукупність власних, залучених та запозичених коштів, що знаходяться в розпорядженні і використовуються для здійснення банківської діяльності з метою отримання прибутку ...»
Волохата К. О. [7]	«... сукупність акумульованих з різних джерел коштів, які формуються в процесі розподілу та перерозподілу, використовуються у банківській діяльності з метою отримання прибутку ...»
Коваль С. Л., Лаврушин О. І. [8]	«... сукупність власних і залучених коштів, що є у розпорядженні банку та використовуються для проведення активних операцій...»
Костирко Л. А., Пащенко Т. В., Агеєв М. М. [10]	«... грошові та прирівняні до них потоки коштів, які знаходяться в його розпорядженні і формуються в результаті розподілу та перерозподілу національного доходу і призначені для виконання фінансових зобов'язань та фінансування розширеного відтворення...»
Гранько О., Кутідзе Л. [11]	«... сукупність власного капіталу і залученого банком у результаті проведення пасивних і активно-пасивних операцій, а також коштів, що є в його розпорядженні і можуть бути використані для активних операцій ...»
Балактіонова Д. О., Капінос Г. І., Ларіонова К. Л. [12]	«... сукупність грошових та не грошових ресурсів (виражених у грошовій формі), які є в розпорядженні банківської установи на засадах власності (власний капітал) та тимчасового користування (залучений та позичений капітал) і спрямовується на забезпечення всіх напрямків його діяльності (отримання прибутку, забезпечення ліквідності, розвиток матеріально-технічної бази, зміцнення позицій на міжбанківському ринку)...»
Мороз А. М., Савлук М. І. [16]	«... сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні банку і використовуються ним для виконання своїх операцій...»
Орхова К. В., Костюков О. А. [13]	«... грошові надходження з різних джерел, що приймають форму власного і позикового капіталу і генеровані банком доходи, призначені для задоволення фінансових потреб суб'єктів економіки, виконання фінансових зобов'язань банку, відшкодування витрат за залученими коштами та отримання комерційного прибутку ...»
Присяжнюк О. П. [14]	«... власний капітал комерційного банку, його позиковий і залучений капітал, а також самостійне джерело власних коштів банку ...»
Ручищишин Н. М. [15]	«... сукупність грошових коштів і виражених в грошовій формі матеріальних і фінансових активів, що перебувають у розпорядженні банків і можуть бути використані ними для кредитно-інвестиційних операцій та надання банківських послуг ...»

поняття "банківські фінансові ресурси", провадиться співвідношення зазначеного поняття із іншими поняттями, що характеризують ресурсну базу банків та управління нею, визначаються особливості обігу фінансових ресурсів у банку та їх трансформація, значення фінансових ресурсів у функціонуванні фінансового механізму банку, їх роль та методи забезпечення банківської діяльності і т. д. При цьому у більшості наукових праць існує специфічне розуміння сутності фінансових ресурсів банку, а, відтак, виникають розбіжності стосовно їх декомпозиції, складання типології, формування методичних засад подальших досліджень та аналітичної інтерпретації. Таким чином, існує потреба в уточненні розуміння сутності та формулювання визначення самого поняття "фінансові ресурси банку", уніфікації інших теоретичних засад їх дослідження та подальших аналітичних інтерпретацій.

МЕТА СТАТТІ

Виходячи з актуальності дослідження існуючого теоретичного підґрунтя управління фінансовими ресурсами комерційного банку, метою стало визначити розбіжності у розумінні сутності поняття фінансових ресурсів комерційного банку та сформулювати формулювання відповідного поняття, а також визначити коректні підходи до структурної декомпозиції фінансових ресурсів. Об'єктом дослідження є теоретико-методологічні засади управління фінансовими ресурсами комерційного банку. Предметом дослідження є сутнісні характеристики фінансових ресурсів банку. Методологічне підґрунтя дослідження представлено методами абстрагування (при визначенні сутнісних характеристик розуміння фінансових ресурсів

банку), семантичного аналізу (при дослідженні формулювань поняття фінансових ресурсів банку), конструювання (при уточненні формулювань поняття) та аналізу (при визначенні впливу особливостей семантичної конструкції поняття на підходи до структурної декомпозиції емпіричних об'єктів) на основі системного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значна кількість наукових праць присвячена уточненню сутності та формулювання понять "фінансові ресурси банку", "ресурсна база банку", "капітал банку" тощо. Вирізняються суттєві й незначні відмінності між цими поняттями, кожне із пропонує визначень має певні нюанси в інтерпретації. Наприклад, розглядаючи сутність поняття "фінансові ресурси банку" С. Коваль [9, с. 82] рухається від часткового до загального, визначаючи сутність вкладених понять "ресурси", "фінанси", "банк", розглядаючи банк при цьому як специфічний різновид підприємств. Отримане нею визначення фінансових ресурсів банку як "...сукупності акумульованих з різних джерел коштів, які формуються в процесі розподільчих та перерозподільчих відносин і використовуються у банківській діяльності з метою отримання прибутку ..." фактично є узагальненням широкого спектру формулювань як цього поняття, так і понять банківського капіталу і ресурсної бази банків. Синонімічність та розбіжності у розумінні сутності і формулюваннях визначень понять "банківський капітал", "ресурсна база банків", "банківські ресурси", "фінансові ресурси банків" констатується у багатьох науковців.

Г. М. Азаренкова [1, с. 12], зокрема, наголошує, що банківські ресурси мають фінансову сутність. Нижче (таблиця 1), наведено окремі формулювання поняття "фінансові ресурси банку" у працях українських науковців за період 1999—2020 рр.

Для визначення змістових відмінностей у розумінні поняття "фінансові ресурси банку" проведено семантичний аналіз, результати якого відображено на рисунку 1. Інструментально семантичний аналіз полягав у виокремленні лексичного ядра (базового поняття, яке слугує основою формулювання категорії), приєднаних емпіричних об'єктів (узагальнених у формі базової економічної категорії), відносин чи властивостей цих емпіричних об'єктів (якими вони характеризуються).

За існуючими формулюваннями поняття "фінансові ресурси банку" було виокремлено два основні підходи щодо характеристики їх сутності — статичний та динамічний.

В межах статичного підходу приєднаним емпіричним об'єктом найчастіше було поняття "кошти" або "грошові кошти", або із врахуванням джерела походження "власні, залучені та позикові кошти", що відображає грошову форму фінансових ресурсів, різний статус з точки зору права власності та знаходження у фондах ресурсів, пасиві балансу банку. Фондовий характер фінансових ресурсів означає їх дискретність за моментами часу та визначеність з точки зору кількісної оцінки. Різний статус фінансових ресурсів з точки зору права власності означає розділення його правомочностей між різними суб'єктами:

- правомочність володіння для власних коштів належить банку, для залучених та позикових коштів — іншим суб'єктам;
- правомочність користування належить банку;
- правомочність розпорядження для власних коштів належить банку безумовно, для позикових коштів — належить банку з певними умовами, для залучених коштів належить іншим суб'єктам з певними умовами.

Зміст і якість умов реалізації правомочностей права власності на фінансові ресурси визначається документарно.

Таким чином, властивістю фінансових ресурсів банку є те, що вони знаходяться у користуванні банку, оскільки банк має тільки одну цю правомочність.

В межах динамічного підходу приєднаним емпіричним об'єктом є поняття "грошових надходжень", що також констатує грошову форму фінансових ресурсів, але водночас підкреслює їх континуальність та невизначеність. Якщо обсяг грошових надходжень, які банк отримує у конкретний момент часу та від конкретного джерела є визначеним, то їх обсяг за проміжок часу та правова належність у сукупності не можуть бути чітко розмежовані.

Рис. 1. Уточнене визначення поняття "фінансові ресурси банку"

Зважаючи на невизначеність обсягу фінансових ресурсів банку із динамічної точки зору втрачає сенс виокремлення окремих джерел надходження ресурсів, однак постійний їх кругообіг у процесі діяльності банку визначається напрямами, способами та механізмом використання. Отож відносини, в яких реалізується сутність фінансових ресурсів банку з динамічної точки зору це відносини забезпечення банківської діяльності.

Враховуючи зазначене вище, найчастіше формулювання поняття "фінансові ресурси банку", які зустрічаються у науковій літературі, поєднують статичний та динамічний аспекти розуміння сутності окремих його компонентів, що з точки зору формальної логіки не є виправданим та обумовлює часті дискусії з приводу уточнення змісту категорії в цілому.

Незважаючи на принципові відмінності у інтерпретації сутності поняття "фінансові ресурси банку" за статичним і динамічним підходами, його лексичне ядро було єдиним "сукупність", поняття, яке в академічному словнику інтерпретується як єдність, цілісність, сума певних об'єктів [17]. Основна відмінність поняття "сукупності" від поняття "система" полягає у відсутності у сукупності об'єктів організаційних та субординаційних зв'язків, ієрархії чи гетерархії елементів. Сукупність елементів не здатна до емерджентності, яка є продуктом функціонування системи.

Отож уточнене формулювання визначення поняття "фінансові ресурси банку" може бути наступним:

- із статичної точки зору — це сукупність власних, залучених та позикових коштів, які знаходяться у користуванні банку;
- із динамічної точки зору — це сукупність грошових надходжень банку із різних джерел, які використовуються ним для забезпечення банківської діяльності.

Часто у пропонуваній науковій літературі визначення поняття "фінансові ресурси банку" додається деталізація мети їх використання — отримання прибутку, виконання фінансових зобов'язань, надання послуг, задоволення запитів власників тощо. Однак розкриття мети ви-

користання фінансових ресурсів являє собою швидше опис їх функцій, завдань, ніж характеристику сутності.

Врахування різних аспектів прояву сутності поняття "фінансові ресурси банку" призводить до виявлення обмежень стосовно коректності застосування тих чи інших систем їх класифікації.

Зокрема, банківські фінансові ресурси класифікують за ознаками [2, 3, 4, 6, 16]:

- за джерелом утворення (власні, залучені, позикові);
- за економічним змістом відображення у балансі (заборгованість перед НБУ, заборгованість перед іншими банками, заборгованість перед клієнтами, цінні папери власного боргу, інші зобов'язання, власний капітал банку);
- місце мобілізації (мобілізовані самим банком, придбані у інших банках);
- можливість прогнозування ресурсів (такі, що піддаються прогнозуванню; такі, що не піддаються прогнозуванню);
- відображення у обліку (балансові, позабалансові);
- за строками використання (довгострокові, середньострокові, короткострокові);
- тимчасовість знаходження у розпорядженні банку (постійні, тимчасові);
- стабільність утворення (стабільні, нестабільні);
- вартість залучення (безоплатні, дешеві, дорогі).

В межах статичного підходу застосовуваними є системи класифікації фінансових ресурсів банку за ознаками джерела утворення, економічним змістом відображення у балансі, відображення у обліку, строками використання, вартості залучення. В межах динамічного підходу доцільним є використання систем класифікації за ознаками місця мобілізації, можливості прогнозування, тимчасовості знаходження у розпорядженні банку, стабільності утворення. Відповідно й типології фінансових ресурсів за використання різних підходів щодо розуміння їх сутності, будуть відрізнятися. Так само виконання аналізу динаміки та структури фінансових ресурсів банку, інтерпретація результатів аналізу повинні мати відмінності з урахуванням різних аспектів прояву сутності. Наприклад, в межах статичного підходу для формалізації кількісних залежностей, пов'язаних з обсягом фінансових ресурсів комерційних банків, доцільним є використовувати параметричні залежності чи трендовий аналіз, в межах динамічного диференціальні рівняння. Крім того, оскільки в межах динамічного підходу фінансові ресурси банку є невизначеними чи частково невизначеними, доцільною є перевірка стохастичних залежностей, застосування імовірнісного, R|S-аналізу, дисперсійного аналізу тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у розумінні поняття "фінансові ресурси банку" існують два основні підходи – статичний (ґрунтується на дискретності та визначеності фінансових ресурсів банку) та динамічний (ґрунтується на континуальності, динамічності та неповній визначеності фінансових ресурсів), які часто поєднуються у єдиному формулюванні. Більш відповідним правилам формальної логіки є розділити ці два аспекти сприйняття фінансових ресурсів банку і надати їх формулювання як сукупності власних, залучених та позикових коштів, які знаходяться у користуванні банку (статичне розуміння) та як сукупності грошових надходжень банку із різних джерел, які використовуються ним

для забезпечення банківської діяльності (динамічне розуміння). Такий розподіл формулювань поняття "фінансові ресурси банку" визначає також обмеження використання підходів до їх структурної декомпозиції, побудови методології дослідження, добору інструментарію дослідження та інтерпретації отриманих результатів.

Література:

1. Азаренкова Г. М. Фінансові ресурси та фінансові потоки (теоретичний аналіз): Монографія. Харків: ПП Яковлева, 2003. 103 с.
2. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія. К.: КНЕУ, 2002. 276 с.
3. Андрейків Т. Я., Сенищ П. М., Сивуляк М. М. Суть та значення фінансових ресурсів банку в забезпеченні його стабільності. Наукові записки. Серія "Економіка". 2017. Вип.20. С. 64-70. URL: http://journals-lute.lviv.ua/journal/20_2017/14.pdf.
4. Бойко Д. І., Коковіхіна О. О., Цебенко О. В. Фінансові ресурси банку: визначення та класифікація. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2016. № 54. С. 374—377.
5. Борисенко І. І. Теоретико-суттєвий аспект дефініції "фінансові ресурси банківських установ". Культура народів Причорномор'я. 2007. № 120. С. 110—113.
6. Васюренко Л. Ф., Федосік І. М. Ресурси комерційного банку: теоретичний та прикладний аналіз: Монографія. Харків: ПП Яковлева, 2003. 88 с.
7. Волохата К. О. Сутність і значення ресурсної бази банків. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2011. № 1. С. 147—154.
8. Коваль С. Л., Лаврушин О. І. Формування фінансових ресурсів комерційних банків. Фінанси України. 2011. № 7. С. 110—115.
9. Коваль С. Теоретичні аспекти фінансових ресурсів банку. Світ фінансів. 2011. № 2. С. 82—90.
10. Костырко Л. А., Пашенко Т. В., Агеев М. М. Управление ресурсной базой коммерческого банка. Луганск: ВУГУ, 1999. 235 с.
11. Кутідзе Л. С., Гранько О. А. Структура залучених фінансових ресурсів комерційним банком. Економічний простір. 2009. №23/2. С. 131—139
12. Ларіонова К. Л., Капінос Г. І., Балактіонова Д. О. Проблеми формування фінансових ресурсів банківської системи України в умовах фінансової нестабільності. Вісник Хмельницького національного університету. Серія "Економічні науки". 2020. № 6. С. 7—16.
13. Орєхова К. В., Костюков О. А. Сутність фінансових ресурсів банку та особливості їх формування в Україні. Modern Economics. 2019. № 18. С. 124—129. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>
14. Присяжнюк О. П. Джерела формування та зміцнення ресурсної бази комерційних банків в Україні. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. 2011. № 31. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/socgum/pprbsu/201131/113127.pdf>
15. Руцишин Н. М. Фінансові ресурси банку та особливості їх формування в сучасних умовах. Збірник наукових праць ДЕУТ. Серія "Економіка і управління". 2014. № 30. С. 263—279.
16. Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф. та ін. Гроші та кредит: Підручник/ за заг. ред. М. І. Савлука. К.: КНЕУ, 2006. 744 с.

17. Словник української мови: Академічний тлумачний словник. 1978. Т. 9. С. 832.

18. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O. Huba M. (2021). A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. *Banks and Bank Systems*, 16 (1), 182—194. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16)

19. Khalatur S., Vinichenko I., Volovyk D. (2021). Development of modern business processes and outsourcing activities. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (3), 195–202. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202>

20. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O., Shramko I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9 (1): 558—573. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))

21. Khalatur S., Kuprina N., Kurbatska L. (2021). New business strategies formation of enterprises and outsourcing development as a condition for increasing competitiveness in the markets of Europe and Ukraine: comparative analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (4), 203—213. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-4-203-213>

22. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danilevica A. (2022). Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9 (4), 56—76. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3))

References:

1. Azarenkova, Gh. M. (2003), *Finansovi resursy ta finansovi potoky (teoretychnyj analiz)* [Financial resources and financial flows (theoretical analysis)], Kharkiv, Ukraine.

2. Alekseyenko, M. D. (2002), *Kapital banku: pyttannya teorii i praktyky* [Bank capital: issues of theory and practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Andreikiv, T. Ya., Senyshch, P. M. and Syvuliak, M. M. (2017), "The essence and significance of the bank's financial resources in ensuring its stability", *Naukovi zapysky. Seriya "Ekonomika"*, Vol. 20, Pp. 64—70, available at: http://journals-lute.lviv.ua/journal/20_2017/14.pdf (Accessed 25 Dec 2022).

4. Boiko, D. I., Kokovikhina, O. O. and Tsebenko, O. V. (2016), "Bank financial resources: definition and classification", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, Vol. 54, Pp. 374—377.

5. Borysenko, I. I. (2007), "Theoretical and essential aspect of the definition of "financial resources of banking institutions", *Culture of the peoples of the Black Sea*, vol. 120, Pp. 110—113.

6. Vasjurenko, L. F. and Fedosik, I. M. (2003), *Resursy komertsijnogo banku: teoretychnyj ta prykladnyj analiz* [Resources of a commercial bank: theoretical and applied analysis], Kharkiv, Ukraine.

7. Volokhata, K. O. (2011), "The essence and importance of the resource base of banks", *Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine*, Vol. 1, Pp. 147—154.

8. Kovalj, S. L. and Lavrushyn, O. I. (2011), "Formation of resources of commercial banks", *Finances of Ukraine*, Vol. 7, Pp. 110—115.

9. Koval, S. (2011), "Theoretical aspects of the bank's financial resources", *World of finance*, Vol. 2, Pp. 82—90.

10. Kostyrko, L. A., Pashchenko, T. V. and Aheev, M. M. (1999), *Upravlenye resursnoj bazoj kommercheskoho banka* [Management of the resource base of a commercial bank], VUGU, Luhansk, Ukraine.

11. Kutidze, L. S. and Ghranjko, O. A. (2009), "The structure of financial resources attracted by a commercial bank", *Economic space*, Vol. 23/2, Pp. 131—139.

12. Larionova, K. L., Kapinos, H.Y. and Balaktionova, D. O. (2020), "Problems of formation of financial resources of the Ukrainian banking in conditions of financial instability", *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series "Economic Sciences"*, Vol. 6, Pp. 7—16.

13. Oriekhova, K. V. and Kostiuikov, O. A. (2019), "The essence of the financial resources of the bank and the features of their formation in Ukraine", *Modern Economics*, Vol. 18, Pp. 124—129, available at: <https://modecon-mnau.edu.ua> (Accessed 25 Dec 2022).

14. Prysiazhniuk, O. P. (2011), "Sources of formation and strengthening of the resource base of commercial banks in Ukraine", *Problemy ta perspektyvy rozvytku bankiv'skoi systemy Ukrainy: zb. nauk. prats'*, vol. 31, available at: <http://www.nbu.gov.ua/portal/socgum/pprbsu/201131/113127.pdf> (Accessed 25 Dec 2022).

15. Ruschysyn, N. M. (2014), "Financial resources of the bank and features of their formation in modern conditions", *Zbirnyk naukovykh prats' DETUT. Seriya "Ekonomika i upravlinnia"*, vol. 30, Pp. 263—279.

16. Savluk, M. I., Moroz, A. M. and Pukhovkina, M. F. (2006), *Hroshi ta kredyt* [Money and credit], KNEU, Kyiv, Ukraine.

17. Potebnia Institute of Linguistics (1978), *Slovyk ukrains'koi movy: Akademichnyj tлумachnyj slovyk* [Dictionary of the Ukrainian language: Academic explanatory dictionary], Vol. 9, Potebnia Institute of Linguistics, Kyiv, Ukraine.

18. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O. and Huba M. (2021), "A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions", *Banks and Bank Systems*, vol. 16 (1), pp. 182—194. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16)

19. Khalatur, S., Vinichenko, I. and Volovyk, D. (2021), "Development of modern business processes and outsourcing activities", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (3), pp. 195—202. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202>

20. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 9 (1), pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))

21. Khalatur, S., Kuprina, N. and Kurbatska, L. (2021), "New business strategies formation of enterprises and outsourcing development as a condition for increasing competitiveness in the markets of Europe and Ukraine: comparative analysis", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (4), pp. 203—213. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-4-203-213>

22. Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka, D. and Danilevica, A. (2022), "Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector", *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 9 (4), pp. 56—76. [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3))

Стаття надійшла до редакції 03.01.2023 р.

T. Kulinich,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>

M. Shevchenko,

PhD in Economics" Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Finance, National Technical University "Kbarkiv Polytechnic Institute"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2165-9907>

T. Reis,

Senior Lecturer of the Department of Engineering, Technologies and Professional Education, Postgraduate student of the Department of Accounting, Taxation and Marketing, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-3928>

A. Borkovskyy,

Second-year master's student, Odesa Institute of the Interregional Academy of Personnel Management

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-7575>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.54

FOREIGN EXPERIENCE IN INVESTMENT STRATEGY FORMATION FOR CRISIS PERIOD

T. V. Kulinich,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет "Львівська політехніка"

M. M. Shevchenko,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і фінансів, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

T. T. Reis,

ст. викладач кафедри інженерії, технологій та професійної освіти, аспірант обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

A. M. Borkovskyy,

студент другого курсу магістратури,

Одеський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Економіка характеризується циклічністю розвитку, вона зростає, досягає піку, входить до фази періодичного порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги, відштовхується від дна і починається ще більше зростання. Разом з тим, неконтрольована дигресія у фазі порушення рівноваги завжди тягне за собою хвилю тяжких негативних процесів в економіці країни та її регіонів, пов'язаних з ними шоків (зумовлених: досягненням критичного рівня боргового навантаження, формуванням та схлопуванням фінансових "бульбашок", виникненням торгових війн, неоптимізованими державними витратами, недофінансуванням багатьох секторів економіки тощо). Передбачити які конкретно шоки створить дигресія економіки, майже неможливо, хоча їх можна пом'якшити формуванням ефективної інвестиційної стратегії. Стаття орієнтована на визначення специфіки та основної особливості формування інвестиційної стратегії протидії для держав у кризовий період. За результатами дослідження констатовано, що слід звертати увагу на той досвід формування інвестиційної стратегії держав в кризовий період, за якого був досягнутий швидкий вихід на приріст ринкової вартості всіх виробле-

них у країні товарів та послуг та виробничих потужностей, за максимізації внеску експорту в такому зростанні. При цьому констатовано, що кризовим періодом, за якого необхідне формування інвестиційної стратегії протидії є такий стан, за якого економіка держави набула стану, який за своїми властивими характеризується: перевиробництвом товарів; скороченням обсягів виробництва та виробничих потужностей; потрясіннями кредитної системи, збільшенням кількості біржових спекуляцій; різким падінням цін; масовими банкрутствами промислових та торгових фірм, банків; зростання безробіття і падіння зарплати. Основною особливістю формуванні інвестиційної стратегії, є те, що не важливо які типи інвестицій будуть залучені. Важливо якими є важелі стимулювання припливу інвестицій на напрямки їх використання.

Modern economies are characterized by cyclical development. The economy grows, reaches its peak, and enters the phase of periodic imbalance between demand and supply of goods and services, pushes from the bottom, and begins to grow even more. At the same time, the uncontrolled division of the economy always entails a wave of serious negative processes in the economy of a particular country and its regions, in connection with them shocks, caused by the achievement of a critical level of debt burden, formation, and bursting of financial "bubbling", trade wars, unoptimized state expenditures, undercutting of many sectors of the economy, etc. It is almost impossible to predict which shocks will create a dissimilar economy, although they can be mitigated by the formation of an effective investment strategy. The article is aimed at defining the specifics and main features of the formation of the investment strategy of the anti-crisis period for the states. According to the results of the survey, attention should be paid to the experience of developing the investment strategy of the countries during the crisis period, during which the rapid rise in the market value of all goods and services produced in the country and production capacities was achieved while maximizing the contribution of exports to such growth. At that, it is stated that the crisis period, which requires the formation of an investment strategy of the opposition, is such a state in which the economy of the state has got a state characterized by its characteristics: the remanufacture of goods; the reduction of production volumes and production capacities; the shocks of the credit system, an increase in the number of exchange speculations; a sharp drop in prices; by mass bankruptcy of industrial and trade firms, banks, growth of unemployment and fall in wages. The main feature of investment strategy formulation is that it is not important what types of investments will be attracted. It's important to choose the right levers to stimulate the inflow of investments in their directions of use. The leverage to stimulate the inflow of investments into their areas of use should be the same which will allow them to reverse the situation as quickly as possible.

Ключові слова: приплив інвестицій; концентрація інвестицій; порушення рівноваги; державно-приватне партнерство.

Key words: investment inflow; concentration of investments; imbalance; public-private partnership.

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

Modern economies are characterized by cyclical and significant external and internal risks of development. The economy grows, reaches its peak, and enters the phase of periodic imbalance between demand and supply of goods and services (digression), is pushed from the bottom and even more, growth begins. At the same time, uncontrolled division (without effective anti-crisis measures) of the economy always entails a wave of serious negative processes in the economy of a particular country and its

regions, in connection with them, caused by the achievement of the critical level of debt burden, formation and bursting of financial "bubbling", by trade wars, unoptimized state expenditures, underfinancing of many sectors of the economy, etc. The consequences give rise to a crisis created by the emergence of armed conflicts. It is almost impossible to predict what shocks will create a dissimilar economy, although, they can be mitigated by the formation of an effective investment strategy that, by stimulating investment in the country's overall development, in the sector, minimizes the wave of negative processes and accelerates recovery from the crisis, as it promotes economic recovery and creates incentives for its growth.

THE ANALYSIS OF THE LAST RESEARCH AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION TO THIS PROBLEM IS BEGUN

Among the main studies and publications in which the solution to the problem of formation of the investment strategy of the states during the crisis period can be identified are scientific works A. C. Manzhuri, Egorova E.S., Kakhovych O.O., Schnabl Gunter and others. At the same time, the problem is that most of this labor covers the specifics of structural reforms that would facilitate qualitative renewal and modernization of the national economy. Thus, the specifics of the formation of the investment strategy of the states during the crisis period are covered in a fragmented way, sometimes quite episodically. At the same time, the study of successful experience in the formulation of investment strategy is extremely important, as the world's economies are preparing for the next phase of the division, the frigate of which is the Great War in Europe, the consequences of the pandemic, and record inflation. For Ukraine, the digressions may have the most negative consequences. Thus, although the authors rely on the above-mentioned study, for the study of the general problem, which is devoted to the article, they have also focused on sources that can be useful for retrospective analysis of changes in the investment policy of the USA, countries, Europe during crises and/or armed conflicts.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF THE ARTICLE (PROBLEM)

The article is aimed at defining the specificity and main features of the formation of the investment strategy of the anti-crisis for states during crises and/or armed conflicts.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the framework of the research, the developed foreign experience of formation of the investment strategy of the states during the economic division (or crisis), characterized by its features, in particular:

- over-production of goods (compared to the solvent demand of the population, which is decreasing);
- gradual reduction of production volumes and production capacities;
- the shock of the credit system, an increase of the number of exchange speculations;
- sharp fall in prices (as a result of the supply oversupply);
- mass bankruptcy of industrial and trade firms;
- mass bankruptcy of banking institutions; growth of unemployment and fall in wages.

The sign of the economic crisis may be the existence of armed conflicts. At the same time, the greater the number of indicators corresponding to the economy, the deeper its crisis is, and the more powerful and planned the volume of attracted investments should be. It is important to form such an investment strategy, which will allow to reverse the situation as quickly as possible, in particular, to increase the market value of all goods and services produced in the country and production capacities, while maximizing the export contribution to such growth.

Thus, the most interesting experience is the formation of the investment strategy of the USA, implemented during the 80—90 XX century. This period is characterized by a significant number of crises in the economy with rapid post-crisis recovery. The specific fact is that at the time of the crisis the country was in a state of cold war with the Soviet Union (At the beginning of 1980 there was a period of increased tension — the United States increased diplomatic, military, and economic pressure on the Soviet Union). Also, this period is characterized by the crisis of 1980-1982 (caused by the re-production and the problem of sales of goods), which was characterized by the following factors: unemployment growth by 10% and the fall in wages; gradual reduction of industrial and agricultural production; and bankruptcy of enterprises. To overcome this crisis, the US investment strategy was initiated to transform the economy through a popular tool of joint investment — public-private partnership (or PPP). The US has been actively using PPP practices for more than 200 years (relevant projects have been implemented in the areas of water supply, sanitation, transport, urban development, and social services). In the new realities, the tasks of the PPP were [3, c. 6]:

- accelerating the pace of scientific-technological progress,
- the emergence of new forms and methods of a partnership between the state and private business;
- the intensification of innovation processes;
- the enhancement of opportunities for adaptation of different spheres of the country's economy to innovations.

All the processes outlined should be carried out within the framework of specific technological partnerships with their link to economic development at the regional level. Thus, by 1983 all states had their strategic plans in the field of science and technology development where they had the advantage and plans of their investment strategy. The summarized features of the US investment strategy during 1980—1985, are as follows:

1. public-private technology partnership at the level of state and private business government, focused on joint investment and development of short-term projects taking into account local problems, risk sharing, and future income;
2. public-private scientific partnership at the level of the state government and scientific institutions and laboratories, aimed at attracting federal and private investments in research and development programs that aim at the commercialization of technologies.

For example, the general specificity of the United States investment strategy is its focus on innovation, because of the needs of private and state partners and local markets of products and services. At the same time, the initial acquisition of responsibilities by state and private partners of technological and scientific partnerships was carried out on a contractual basis. Since 1987, during the economic crisis in the United States, the decline in the Dow Jones Index on the New York Stock Exchange to 23%, the features of the United States investment strategy have expanded, owing to the acquisition by state and private partners of technological and scientific partnerships of new responsibilities.

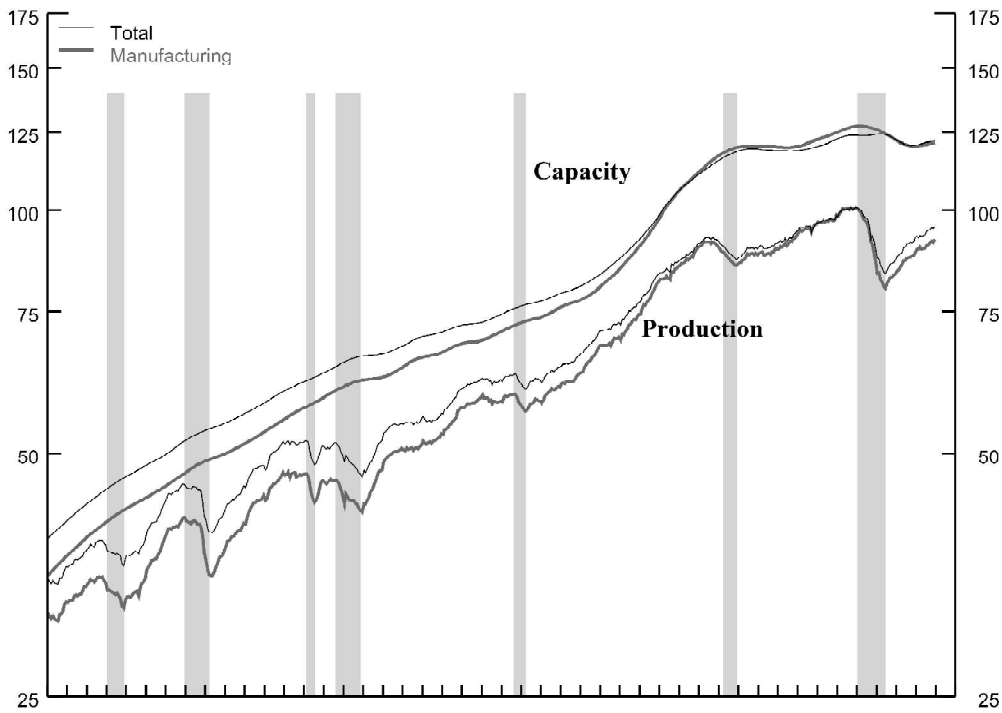

Fig. 1. Volumes of production of goods and services and capacities in United States economy, \$ million*

* The black line is summarized for the production sector; the red line is the indicators of manufacturing industry. Source: [4].

Thus, state partners (state governments) assumed responsibilities:

- establishment of the process of transfer of technologies from federal laboratories to the private sector;
- promotion of private industry development;
- establishment of cooperation in the scientific research field between federal laboratories and scientific societies, and the private sector.

Private partners assumed responsibility for the innovation development of production account for local problems.

The number of technological and scientific partnerships has grown by 3—6% annually, as a result of the crisis in 1987 practically did not affect the United States economy. In 1993, the federal government created the Council for Science and Technology of the United States to control the activity of technological and scientific partnerships (Science and Technology Council of States). This Council of States: cooperates with federal ministries and departments, representing the interests of states, and promotes their participation in promising private and scientific parties in scientific and technological programs [1—3].

On the successful experience of formation of investment strategy United States during 80—90 XX tbsp. shows retrospective analysis of its effectiveness in terms of restoration of production volumes of goods and services and production capacities. Thus, the volume of production of goods and services and capacities in the U.S. economy began to recover already at the end of 1983 (fig. 1). At the same time, these indicators did not affect even the invasion of Afghanistan in 2001.

The experience of forming an investment strategy in Germany aimed at solving large-scale problems with economic and social strategy at the expense of the organization of collective investments deserves attention. Within the framework of collective investments: Funds of many investors are combined into a single investment fund; the fund is managed by professional asset management managers (AMC); the managing company makes decisions on investments (from the point of view of maximization of profit for investors); assets to which the managing team invests funds of the fund are: shares, bonds, deposits, banking metals, real estate, etc. As for the experience of investment strategy formation in the post-war years, West Germany noted that the government has actively engaged the financial means of the population in the Erhard project in 1940, in particular individuals who invested German marks in the system of savings banks, to raise the economy. This allowed us to concentrate the necessary financial resources on the development of production. The results of the implementation of such an investment strategy can be considered: The pre-war level of gross industrial output by the end of 1949 and its overgrowth by 14,5% by 1950, prices increased by 2% (about the same proportion of the population's wages increased) [6].

As for Germany's experience in 2009, in which the country's economy experienced the strongest decline in its post-war history. Thus, the economic crisis of 2009 led to a sharp decline in exports and investments, resulting in a 5% decline in GDP compared to 2008. The state budget deficit amounted to 3,2% of GDP. According to the results of 2009, Germany lost to China the world leader in exports. For the first 11 months of 2009, China's exports amounted to \$1,07 trillion, Germany's — \$1,05 trillion. To stabilize

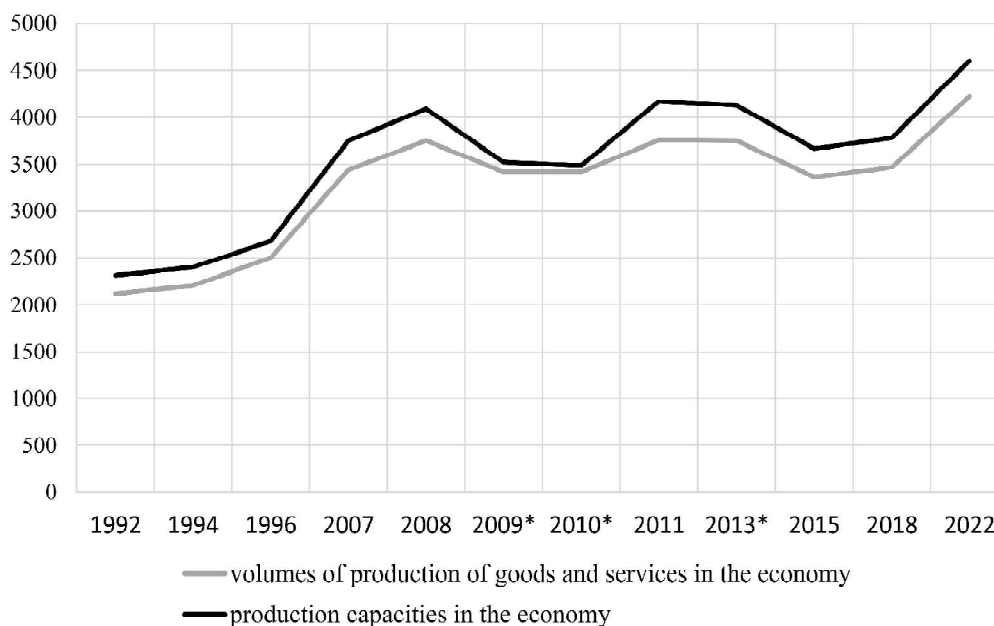

Fig. 2. Volumes of production of goods and services and capacities in the Germany economy, 1992–2022, \$ million

Source: World Bank.

the situation in 2009, Germany's investment strategy is aimed at stimulating the inflow of investment in the implementation of large infrastructure projects (which promote the development of fundamental technologies and science, and the formation of high-tech industry) through investment companies regulated by the relevant legislation. Such investment companies are credit institutions, and they are covered by all the legislative norms related to credit institutions, but they use a scheme of collective investments (similar to the scheme of operation of trust in Great Britain) to finance the projects. The main features of the investment strategy of Germany in 2009 were the following [1–3]: 1) attraction of investments in projects on practical cooperation between science and business (techno parks, innovative centers, a group of technology bars, etc.); 2) attraction of investments into projects of creation of innovative alliances and clusters (within which investments are concentrated on innovative enterprises of small and medium-sized business). The main condition for attracting investments in projects was the increase in the market value of all produced goods or services, according to their conformity to the criteria of innovation (in particular, ensuring the innovation "jump" compared to existing analogs in the country or abroad; strengthening of competitive positions in foreign markets; increasing business efficiency [1–3]).

Due to the timely implementation of the investment strategy, the economy has started to grow since the third quarter of 2009. The volumes of production of goods and services and capacities in the German economy resumed in 2010, and in 2011 exceeded the closed level by 11% in output and by 18,4% in output growth (Fig. 2).

Thanks to the rapid recovery of the market value of all goods and services produced in the country to preserve the dominance of export-oriented production on private consumption, the economic crisis did not affect. The prices for goods and services remained at the same level.

When developing an investment strategy, one can draw attention to the experience of its formation to solve the large-scale tasks of the economic and social strategy of Great Britain, Belgium, and the Netherlands. These countries experienced a have experienced financial crisis during 80 XX centuries. Their practice of forming an investment strategy is based on an appeal to instruments of internal collective investment, direct foreign investments, and state investments. At the same time, in all cases, the attracted investments are directed to the creation of fundamentally new types of high-tech production. For example, in Belgium, investments were directed to clusters of high-tech companies, concentrated around industrial enterprises producing intermediate goods for machine building and university centers. In the UK these are clusters of financial services and the production of innovative IT solutions. In the Netherlands, it is the manufacture of hi-tech systems and materials (HTS&M). Therefore, it is obvious that it is not important what types of investments will be attracted, it is important to choose the right ways of stimulating the inflow of investments in their directions of use (in the industry, economy, enterprise, in raising the level and quality of life of the population [5]). The leverage to stimulate the inflow of investments into their areas of use should be the same which will allow to reverse the situation as quickly as possible (this is possible due to the concentration of investments in projects on the development of production of goods and services with high added value, due to development of technological partnerships, scientific partnerships of institutions and laboratories, research and development in the technological sphere, etc.). It is not appropriate to invest in outdated or raw materials production.

The experience of forming the investment strategy of Poland is interesting. At the beginning of 90 years, the country was in a state of systemic crisis (having starting

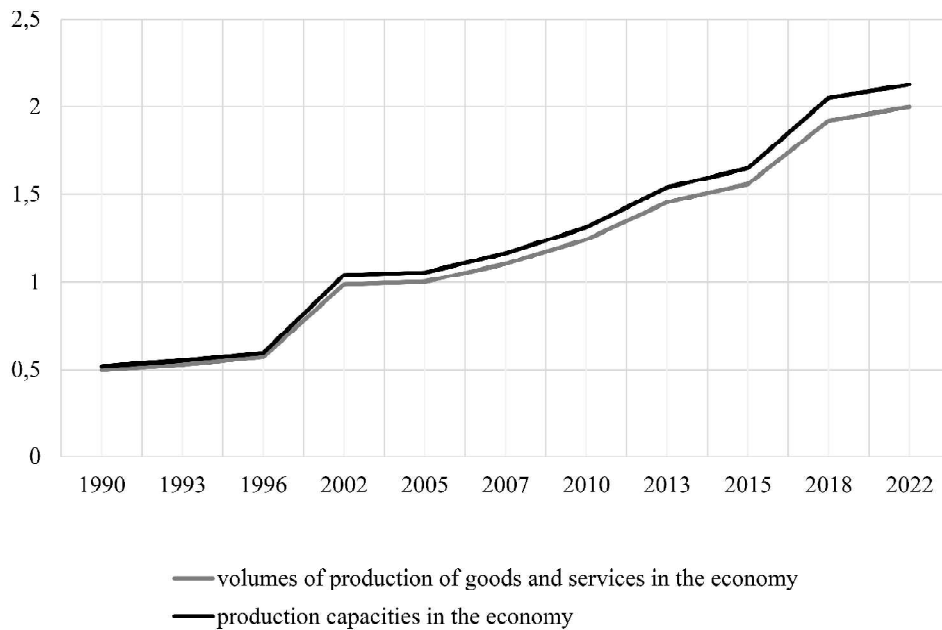

Fig. 3. Volumes of production of goods and services and capacities in the Poland economy, 1990–2022 \$ million

Source: Central Statistical Office of Poland.

conditions similar to Ukraine). Thus, to improve the situation, the government refused to support the outdated raw materials economy. The country tried to become an agrarian superpower status. in Europe. At the same time, a strategy of investment attraction was formed, aimed not just at increasing exports, but at increasing its volume over imports through the development of export-oriented production with high added value. At that, the main directions of investment in the overall development of the country were: Private investments of foreign and national players, EU structural funds and the cohesion Fund (projects on production of high-tech, export-oriented products); funds from the state budget (scientific projects and research works). As a result of private investments in projects on the production of hi-tech, export-oriented products in 2005 made \$6,7 billion, in 2006 — \$9,4 billion, and 2007 — \$11,8 billion.[4]. In future years, investments in Poland decreased by 1–1,5% annually (except in 2011, when growth was recorded by 8,5%). However, this decline in private investors' activity was partially offset by state investments. At the same time, the volumes of production of goods and services and production capacities in the economy of Poland from 1990–2022 have grown since 2000 (fig. 3).

At the same time, the data of the Central Statistical Office of Poland shows that in parallel with the growth of production volumes of goods and services and production capacities, the contribution of exports to GDP growth increased in 2010–2022, and the negative contribution of imports, on the contrary, decreased.

As for the formation of the investment strategy of countries, experience of Slovenia can be drawn up during crises and armed conflicts. The government did not support the raw materials industries. Following the crisis and the aftermath of the 1991 ten-day war, a strategy of investment attraction was formed to develop agriculture with high-added value (investments were involved in

projects focused on agricultural development, in particular, within the framework of municipalities where the production of finished natural plant raw materials and plant food supplements, ready-made malt and other ready-made vegetable products, which were directed on export, was established). At the same time, private investments of foreign and national players, structural funds of the EU and the cohesion Fund, as well as funds from the state budget, were the areas of investment inflow, as well as Poland. As a result, production volumes of goods and services in the economy increased from \$7 million in 1991 up to \$7,78 million in 1992–1994.

Summary research summary and prospects for further tasks in this area. According to the results of the survey, attention should be paid to the experience of developing the investment strategy of the countries during the crisis period, during which the rapid rise in the market value of all goods and services produced in the country and production capacities was achieved while maximizing the contribution of exports to such growth. The following conclusions were drawn:

1. The crisis period, which requires the formation of an investment strategy for recovery is a state in which the economy of the state has come to a state characterized by its characteristics: Overproduction of goods; reduction of production volumes and production capacities; shocks of the credit system, increase of the number of exchange speculations; a sharp drop in prices; mass bankruptcy of industrial and trade firms, banks; unemployment and the fall in wages. At the same time, the greater the number of indicators corresponding to the economy, the deeper its crisis is and the more powerful the volume of attracted investments should be.

2. The main feature of investment strategy formulation is that it is not important what types of investments will be attracted (internal collective investment, foreign direct investment, state investments). It is important to choose

the right levers to stimulate the inflow of investments into their use (in the sector, economy, enterprise, and in raising the level and quality of life of the population). They should be exactly what will allow to turn the situation as quickly as possible, in particular, to increase the market value of all goods and services produced in the country and production capacities, by maximizing the export contribution to such growth.

3. The leverage to stimulate investment in the directions of their use should be such that it will allow to reverse the situation as quickly as possible (this is possible due to the concentration of investments in projects on the development of goods and services produced with high added value, on development of technological partnerships, scientific institutions, and laboratories, aimed at attracting investments in research and development programs, etc.).

The prospects for further developments in this direction lie in the development of a model for the formation of the investment strategy of Ukraine in conditions where its economy carries huge losses due to the destructive war.

Література:

1. Єгоров Є.С. Програма інноваційного розвитку зарубіжних країн: досвід та досягнення, Актуальні питання інноваційного розвитку, 2012. № 2. С. 77—83.

2. Кахович О.О. Зарубіжний досвід державного регулювання структурно інвестиційної політики, Інвестиції: практика та досвід, 2010, № 2, С. 59—62.

3. Манжура О.В. Зарубіжний досвід структурно інвестиційного розвитку економіки: Перспективи для України, Інвестиції: практика та досвід, 2017, № 5, с. 5—9.

4. Official site of the Federal Reserve System, Industrial Production and Capacity Utilization, 2022, URL: <https://www.federalreserve.gov/releases/g17/20120118/g17.pdf>. (дата звернення 13.02.2020).

5. Zaiachkovska H., Tserklevych V., Vovk S. The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow, 2021, Studies of Applied Economics, vol. 39 (5), URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (дата звернення 14.02.2020).

6. Schnabl Gunther. 70 years after the German currency and economic reform: The monetary, economic and political order in Europe is disturbed, Working Paper, Universitat Leipzig, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultat, Leipzig, 2018, No. 156.

References:

1. Yehorov, Ye.S. (2012), "The program of innovative development of foreign countries: experience and achievements", Aktual'ni pytannya innovatsiynoho rozvytku, vol. 2, pp. 77—83.

2. Kakhovych, O.O. (2010), "Foreign experience of state regulation of structural investment policy", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 2, pp. 59—62.

3. Manzhuira, O.V. (2017), "Foreign experience of structural investment development of the economy: Prospects for Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 5, pp. 5—9.

4. Official site of the Federal Reserve System (2022), "Industrial Production and Capacity Utilization", Available at: <https://www.federalreserve.gov/releases/g17/20120118/g17.pdf> (Accessed: 14.02.2022).

5. Zaiachkovska, H., Tserklevych, V. and Vovk, S. (2021), "The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow", Studies of Applied Economics, vol. 39(5), Available at: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (Accessed: 14.02.2022).

6. Schnabl, G. (2018), 7 "0 years after the German currency and economic reform: The monetary, economic and political order in Europe is disturbed", Working Paper, vol 156, Universitat Leipzig, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultat, Leipzig.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022 р.

АГРОСВІТ
www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2384-0792
P772384 619204

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 336.27

*Г. О. Роганова,**к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-9675>**Н. І. Климаш,**к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0604-5344>**К. В. Третяк,**к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-3805>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.61

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА РІВЕНЬ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ

H. Rohanova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Finance, National University of Food Technologies
N. Klymash,PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Finance, National University of Food Technologies
K. Tretiak,PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Finance, National University of Food Technologies

MODELING THE INFLUENCE OF DETERMINING FACTORS ON THE LEVEL OF THE NATIONAL DEBT OF UKRAINE

У статті проведено дослідження динаміки цін на метали та сировину на світовому ринку та встановлено зростаючу тенденцію, що має вплив на економічне становище України.

Авторами здійснено горизонтальний аналіз основних макроекономічних показників за 12 років. Встановлено, що у досліджуваний період рівень державного боргу зростав, а крім того, в умовах воєнних дій в Україні перевищить ВВП країни найближчим часом.

У роботі розроблено економіко-математичну модель регулюючого впливу незалежних факторів на розмір зовнішнього державного боргу України. У якості факторів непрямої дії із числа основних макроекономічних показників та показників рівня цін на ф'ючерси сировини обрано тринадцять показників, які мають найбільший вплив. Адекватність моделі підтверджено за допомогою відповідних коефіцієнтів, що дає змогу стверджувати про тісний зв'язок між результатом показником та факторами, що впливають на його формування.

The role of public debt and its impact on the economic potential of the country is investigated in the scientific work. It was found that the higher the level of public debt, the greater the country's dependence on creditors. Given the economic troubles, the influx of financial and economic crises in recent decades, the Covid-19 pandemic and military actions on the territory of Ukraine, the government was forced to make loans in fairly significant amounts.

The article examines the dynamics of prices for metals and raw materials on the world market and establishes a growing trend that has an impact on the economic situation of Ukraine. Given the fact that Ukrainian producers export metals and grains, price fluctuations affect the country's economic situation.

The authors carried out a horizontal analysis of the main macroeconomic indicators for 12 years. It was established that during the period under study, the level of public debt increased, and in the conditions of a full-scale war in Ukraine, it will exceed the country's GDP. Although this phenomenon is common in the world economy, this situation is dangerous for Ukraine, since the country's credit ratings fell with the start of hostilities.

The paper developed an economic-mathematical model of the regulatory influence of independent factors on the size of the state debt of Ukraine. Thirteen indicators, which have the greatest influence, were selected as factors of indirect action from among the main macroeconomic indicators and indicators of the price level of raw materials futures.

The closeness of the relationship between the dependent variable Y and the independent variables X was assessed using statistical characteristics: the coefficient of determination, the correlation coefficient. With the help of these coefficients, the conformity of the built regression model with the actual data was checked.

After establishing the closeness of the connection between the variables of the model, the significance of the connection was characterized using Fisher's F-test.

Since the correlation coefficient is a sample characteristic that may deviate from its true value, the significance of the correlation coefficient was tested using the Student's t-test.

The adequacy of the model was confirmed using the above-mentioned coefficients, which makes it possible to assert a close connection between the resulting indicator and the factors affecting its formation.

Ключові слова: державний борг, економіко-математична модель, незалежні фактори впливу, результуючий показник.

Key words: public debt, economic-mathematical model, independent influencing factors, resulting indicator.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблеми формування заборгованості на державному рівні є ключовими для уряду будь-якої країни і України не є виключенням. У останні десятиліття рівень державного боргу зростав і за прогнозами експертів на кінець 2022 р. становитиме близько 106% ВВП.

Дана обставина потребує детального аналізу та виявлення тих факторів, які мають вплив на державний борг.

Серед значного числа факторів є ті, які мають безпосередній вплив: видатки зведеного бюджету країни, дефіцит Пенсійного фонду України, видатки на оборону та безпеку держави. Проте, є значна група факторів, які не мають прямого впливу на розмір державного боргу, а впливають на нього опосередковано.

Зважаючи на необхідність дослідження даної проблематики авторами було розроблено економіко-математичну модель регулюючого впливу незалежних факторів на розмір зовнішнього державного боргу України. У якості факторів непрямої дії із числа основних макроекономічних показників та показників рівня цін на ф'ючерси сировини обрано тринадцять показників, які мають найбільший вплив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці приділяють значну увагу проблемам формування державного боргу України. Так, у науковій статті І. М. Федорович [1, с. 257—267] проведено аналіз формування державного боргу України та змодельовано, шляхом багатофакторного аналізу, залежність державного боргу від доходів та видатків державного бюджету, платіжного балансу та ВВП. За ре-

зультатами аналізу встановлено наявність значного кореляційного впливу на державний борг України державних видатків на соціальне забезпечення, капіталізації за рахунок державного боргу, капітальних інвестицій, обороту оптової торгівлі, рівня інфляції. Виокремлено стратегічні завдання та принципи боргової політики держави у сучасних умовах розвитку. Проте, на нашу думку, автор некоректно використала у якості незалежного показника видатки державного бюджету країни, адже цей показник найбільшою мірою впливає на державний борг країни.

Вітчизняною дослідницею у праці [2, с. 97—107] досліджено динаміку та структуру зовнішнього державного боргу України за період 2009—2020 рр. Проаналізовано здатність України розраховуватися за зовнішніми зобов'язаннями на основі зіставлення темпів зростання ВВП та темпів зростання зовнішнього державного боргу. Вивчено динаміку та структуру платежів з погашення та обслуговування державного боргу України. На основі узагальнення динамічних та структурних характеристик зовнішнього державного боргу сформульовано гіпотезу про позитивний вплив зовнішніх запозичень на економіку України. Моделювання економічних процесів за допомогою лінійної регресії дозволило підтвердити позитивний вплив динаміки зовнішнього боргу на економічне зростання України упродовж 2009—2020 рр. За результатами регресійного аналізу виявлено міцний безпосередній зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та обсягами зовнішнього боргу.

Ми поділяємо думку автора щодо позитивної тенденції істотного переважання довгострокових кредитів над короткостроковими, що дозволяє уникнути додаткового боргового навантаження у короткостроковому періоді.

Таблиця 1. Групування показників попереднього аналізу

№	Назва групи	Показники
1	Дорогоцінні метали (світові ціни)	Ф'ючерси на золото, срібло, паладій, платину
2	Паливно-мастильні матеріали (світові ціни)	Ф'ючерси на: сиру нафту, топковий мазут, природний газ, бензин, нафту марки Brent
3	Агропромислові товари (світові ціни)	Ф'ючерси на: кукурудзу, овес, пшеницю, необроблений рис, соєві боби; ціни на какао, каву, цукор
4	Макроекономічні показники (дані внутрішнього ринку)	ВВП України у фактичних цінах, середня заробітна плата, прямі іноземні інвестиції, золотовалютні резерви України, офіційний курс гривні щодо дол. США, експорт та імпорт товарів і послуг, прожитковий мінімум

Джерело: складено авторами.

Заслугує на увагу позиція авторів статті [3, с. 54—66] щодо системності аналізу загроз, що обумовлюють неконтрольоване зростання рівня державного боргу України. В роботі доводиться теза про фактори впливу на зростання державного боргу в розрізі країн та особливостей функціонування конкретних економік. Для України визначено ключові фактори впливу, серед яких як ті, що визначаються несприятливою макроекономічною ситуацією, так і неефективна система залучення фінансування на ринку державного боргу, вихід держави за межі фіскальних можливостей, вплив політичних циклів та інше. Використовуючи метод моделювання ієрархії загроз авторам вдалось отримати шість груп факторів, що відрізняються за інтенсивністю впливу на зростання державного боргу України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є аналіз та обґрунтування впливу факторів непрямої дії на розмір зовнішнього держав-

Таблиця 2. Динаміка цін на метали та сировину у 2010—2021 рр., за даними на кінець року

Рік	Паладій, дол. США/тройську унцію *	Платина, дол. США/тройську унцію	Сира нафта, дол. США/барель **	Мазут, дол. США/барель	Бензин, дол. США/барель	Нафта марки Brent, дол. США/барель	Пшениця, дол. США/100 бушелів ***	Необроблений рис, дол. США/100 центнерів ****	Соя, дол. США/100 бушелів
2010 р.	819,00	1797,50	92,19	2,75	2,49	101,01	924,75	1551,00	1413,00
2011 р.	655,60	1399,70	98,83	2,94	2,69	107,38	717,00	1460,50	1198,50
2012 р.	745,30	1673,90	97,49	3,13	3,03	115,55	837,75	1550,50	1468,50
2013 р.	703,00	1374,10	97,49	3,28	2,63	106,40	615,50	1540,00	1282,75
2014 р.	772,70	1239,20	48,24	1,69	1,42	52,99	540,25	1057,00	961,00
2015 р.	560,80	891,70	37,04	1,10	1,37	37,28	468,50	1156,50	871,25
2016 р.	682,65	901,60	53,72	1,70	1,67	56,13	418,50	935,50	996,50
2017 р.	1027,50	1001,30	64,73	2,07	1,91	69,05	467,25	1244,00	995,75
2018 р.	1338,30	820,50	53,79	1,88	1,36	61,89	499,00	1061,00	915,25
2019 р.	2246,60	959,20	51,56	1,62	1,49	58,16	465,50	1361,00	872,50
2020 р.	2305,20	1075,50	52,20	1,60	1,57	55,88	638,00	1346,00	1370,00
2021 р.	2349,20	1019,20	88,15	2,76	2,55	91,21	781,25	1506,00	1490,50
Абсолютне відхилення, 2021-2010 рр., +/-	1530,20	-778,30	-4,04	0,01	0,06	-9,80	-143,50	-45,00	77,50
Темп зростання/спадання, 2021-2010 рр., %	286,84	56,70	95,62	100,45	102,56	90,30	84,48	97,10	105,48

* тройська унція (31,10348 грами).

** барель (158,988 літрів).

*** тут 1 вінчестерський бушель (14,5150 кг).

**** тут 1 короткий центнер США (45,3592 кг).

Джерело: складено авторами на основі [4, 5].

Таблиця 3. Аналіз макроекономічних показників, 2010–2021 рр., за даними на кінець року

Показник	Державний борг, всього, млрд грн,	Зовнішній державний борг, млрд грн	ВВП України номінальний, млрд грн	Середня заробітна плата, грн	Курс НБУ дол. США, грн	Прожитковий мінімум, грн
2010 р.	323,48	181,81	1079,35	2629	7,93	875
2011 р.	357,27	195,81	1316,6	3054	7,97	953
2012 р.	399,22	208,92	1408,89	3377	7,99	1095
2013 р.	480,22	223,26	1454,93	3619	7,99	1176
2014 р.	947,03	486,03	1566,73	4012	13,74	1176
2015 р.	1333,86	825,86	1979,46	5230	22,5	1330
2016 р.	1650,83	980,19	2383,18	6475	25,91	1544
2017 р.	1833,71	1080,31	2982,92	8777	26,92	1700
2018 р.	1860,29	1099,2	3558,71	10573	27,18	1853
2019 р.	1761,37	931,87	3955,95	12264	25,3	2027
2020 р.	2259,23	1258,52	4171,95	14179	27,83	2189
2021 р.	2362,72	1300,16	5459,57	17453	27,23	2393
Абсолютне відхилення, 2021-2010 рр., +/-	2039,24	1118,35	4380,22	14824	19,3	1518
Темп зростання/спадання, 2021-2010 рр., %	730,4	715,12	505,82	563,86	243,38	173,48

Джерело: складено авторами на основі [7, 8].

ного боргу України шляхом побудови економіко-математичної моделі. Окреслена мета наукового дослідження дала змогу сформулювати його завдання: дослідити фактори серед числа світових цін на метали та сировину, макроекономічних показників, які мають вплив на формування зовнішнього державного боргу України; побудувати економіко-математичну, стохастичну модель впливу факторів (X) на незалежний показник зовнішнього державного боргу України (Y).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття "державний борг" має певні специфічні характеристики, хоча має і спільні ознаки із загальновідомим поняттям "борг". Це пов'язано з наявністю особливого статусу боржника, яким є держава, що водночас може виступати також кредитором для суб'єктів господарювання та окремих секторів економіки.

Державний борг — це суперечливий і неоднозначний важіль фінансової політики країни, оскільки це не лише метод акумулювання фінансових ресурсів державного бюджету, а і фактор зростання цін та поглиблення фінансових криз. Переважно, державний борг виникає через брак у державі коштів, необхідних для виконання її функцій, тобто є наслідком державного дефіциту.

Об'єктивна необхідність застосування методу кореляційно-регресійного аналізу обумовлюється різноманітністю факторів, що прямо або опосередковано впливають на розмір зовнішнього державного боргу. Для його проведення у якості можливих факторних ознак впливу на цільовий показник зовнішнього державного боргу України авторами розглянуто 25 показників, що згруповані у чотири блоки (табл. 1).

Світові ціни на метали, на сировину мають важливий вплив не лише на розвиток окремих секторів економіки, а й на економічний потенціал країни у цілому.

Україна, у довоєнний період, експортувала значні обсяги сталі та зернових, а імпортувала, крім іншого, у великих об'ємах нафтопродукти та газ.

На світовому ринку ціни на сировину змінюються циклічно, як і більшість економічних процесів. Так, економічне зростання завжди змінюється економічним спадом та депресією. Дані цикли тривають у середньому вісім — десять років і систематично повторюються, тобто після етапу кризи, найчастіше, настає зростання.

Динаміку цін на окремі метали, паливо та зернові, що торгуються на Нью-Йоркській товарній біржі (NYMEX) представлено у табл. 2.

За даними дослідження автора [6] наприкінці 2021 р. панувала думка, що початок нового суперциклу (зростання цін на сировину) залежатиме від оговтування світової економіки після карантину. Експерти очікували, що кількість грошей, які вилилися на ринок через програми кількісного пом'якшення (випуск коштів), будуть стимулювати споживчий попит на товари та послуги, а успішне поширення вакцини від коронавірусу вже найближчим часом дозволила б відновити колишні обсяги подорожей.

На початку 2022 р. воєнні дії в Україні та санкційні обмеження щодо РФ спровокували новий етап зростання цін на енергетичні ресурси та зернові.

Макроекономічні фактори також значною мірою впливають на результативність економічної діяльності на макrorівні та добробут усього суспільства. У зв'язку із повномасштабною війною, вже за результатами першого кварталу 2022 р. почали зростати зовнішні дисбаланси, оскільки економіка втратила частину експортного потенціалу та отримала відтік капіталу в значних обсягах. Динаміку ВВП України, прожиткового мінімуму, середньої заробітної плати та курсу НБУ дол. США по відношенню до державного боргу відображено у табл. 3.

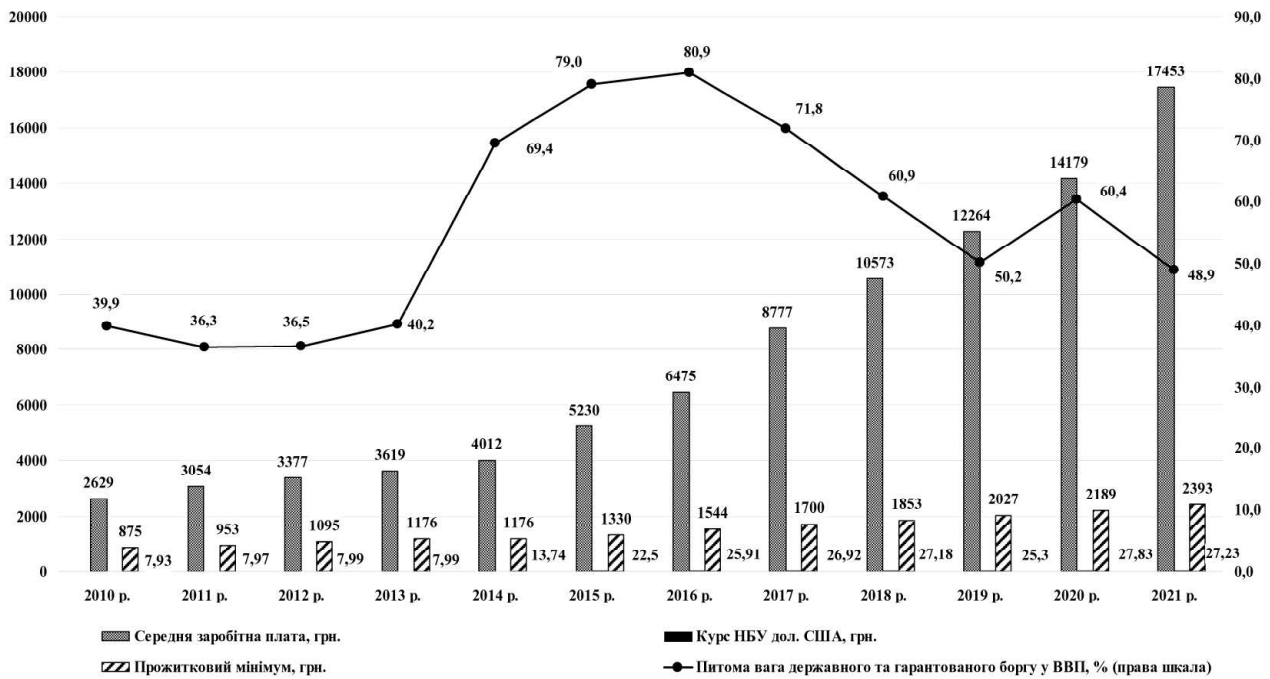

Рис. 1. Динаміка макроекономічних показників у відношенні до державного боргу, 2010— 2021 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [7, 8].

Протягом досліджуваного періоду всі макроекономічні показники характеризуються чіткою тенденцією до зростання, що унаочнюється і в графічному форматі (рис. 1). Найбільше зростання як в абсолютному, так і у відносному значенні протягом 2010—2021 рр. спостерігається серед двох показників, а саме ВВП (абсолютне відхилення становить 4380,22 млрд. грн, відносне зростання — 505,82%) та середня заробітна плата (абсолютне відхилення — 14824,00 млрд. грн, відносне зростання — 563,86%). Втрата людського капіталу та матеріальних активів на фоні складної безпекової ситуацією вказує на те, що відновлення валового внутрішнього продукту буде дуже повільним. ВВП катастрофічно впав, більш як на 45% протягом березня-квітня 2022 р., крім того повномасштабна війна стала причиною майже повної зупинки економіки на 40% території України.

Також помітно збільшився курс НБУ долара США до української гривні. Даний показник в абсолютному значенні зріс на 19,3 грн і на початок 2022 р. становив 27,23 грн; відносне зростання склало 243,38%. Протягом 2022 р. показник продовжував стрімко зростати, що

було спричинено воєнним станом, емісією грошей НБУ і, як результат, породило інфляційні процеси. Часткове утримання цього процесу реалізується за рахунок фінансування іноземними партнерами, враховуючи приплив грошей частково у грантовій формі на безповоротній основі. Девальвація гривні у липні 2022 р. мала позитивний ефект для валютного ринку, але до кінця

Таблиця 4. Кореляційна матриця

	Y	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	A13
Y	1,00													
A1	0,65	1,00												
A2	-0,88	-0,38	1,00											
A3	-0,70	-0,24	0,80	1,00										
A4	-0,72	-0,29	0,80	0,97	1,00									
A5	-0,72	-0,30	0,81	0,95	0,94	1,00								
A6	-0,75	-0,29	0,83	0,98	0,99	0,96	1,00							
A7	-0,60	-0,01	0,78	0,78	0,78	0,80	0,79	1,00						
A8	-0,54	0,10	0,64	0,68	0,67	0,70	0,68	0,80	1,00					
A9	-0,50	0,06	0,76	0,69	0,70	0,75	0,72	0,90	0,74	1,00				
A10	0,81	0,82	-0,61	-0,32	-0,33	-0,39	-0,37	-0,16	-0,12	-0,14	1,00			
A11	0,84	0,91	-0,62	-0,35	-0,38	-0,41	-0,40	-0,19	-0,11	-0,14	0,96	1,00		
A12	0,98	0,53	-0,91	-0,78	-0,80	-0,79	-0,82	-0,69	-0,66	-0,59	0,72	0,74	1,00	
A13	0,88	0,89	-0,67	-0,42	-0,45	-0,48	-0,47	-0,27	-0,18	-0,20	0,95	0,99	0,79	1,00

Джерело: побудовано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7; 8], де:

- Y — зовнішній державний борг України, млрд. грн.
- A1 — ф'ючерс на паладій, у дол. США за 1 тройську унцію.
- A2 — ф'ючерс на платину, у дол. США за 1 тройську унцію.
- A3 — ф'ючерс на сиру нафту, у дол. США за 1 барель.
- A4 — ф'ючерс на топковий мазут, у дол. США за 1 барель.
- A5 — ф'ючерс на бензин, у дол. США за 1 барель.
- A6 — ф'ючерс на нафту марки Brent, у дол. США за 1 барель.
- A7 — ф'ючерс на пшеницю, у дол. США за 100 бушелів.
- A8 — ф'ючерс на необроблений рис, у дол. США за 100 центнерів.
- A9 — ф'ючерс на соєві боби, у дол. США за 100 бушелів.
- A10 — ВВП України у фактичних цінах, млрд. грн.
- A11 — середня заробітна плата в Україні, грн.
- A12 — курс НБУ дол. США у грн.
- A13 — прожитковий мінімум, грн.

Таблиця 5. Щільність зв'язку факторів із розміром сукупного державного боргу України

№	Показник	Позначення	Одиниця виміру	Щільність зв'язку
1	Сукупний державний борг України	Y	млрд грн	1,00
2	Ф'ючерс на платину	X ₁	дол. США за 1 тройську унцію	-0,88
3	Ф'ючерс на нафту марки Brent	X ₂	дол. США за 1 барель	-0,75
4	Ф'ючерс на пшеницю	X ₃	дол США за 100 бушелей	-0,60
5	ВВП України в фактичних цінах	X ₄	млрд грн	0,81
6	Середня заробітна плата	X ₅	грн	0,84

Джерело: розраховано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7].

Таблиця 6. Регресійна статистика

Множинний R	0,967
R-квадрат	0,936
Нормований R-квадрат	0,926
Стандартна похибка	111,514
Спостереження	41

Джерело: розраховано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7].

Таблиця 7. Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значущість F
Регресія	5	6331338,877	1266267,775	101,8286752	7,78188E-20
Залишок	35	435234,6923	12435,27692		
Разом	40	6766573,569			

Джерело: розраховано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7].

наступного року знадобиться ще декілька девальвацій для зниження надлишкового попиту щодо іноземної валюти. Здійснення НБУ процесу послаблення гривні у декілька етапів допомагає вирівнювати інфляційну криву та контролювати курсові очікування. Національна економіка лишатиметься значно мірою залежною від міжнародної фінансової допомоги протягом наступних років.

Найменше змінився протягом 2010—2021 рр. прожитковий мінімум, хоча теж відзначився зростаючими тенденціями. Так, в абсолютному значенні цей показник збільшився на 15 18,00 грн до 2393,00 грн на кінець досліджуваного періоду, що на 173% більше ніж на початку аналізованого періоду.

Зазначимо, що потенціал подальшого відновлення обмежений, оскільки ВВП буде зростати незначними темпами під впливом певних чинників: відновлення транспортування і налагодження постачання палива за вищою вартістю, що призведе до покращення логістики; повернення біженців у країну, що надасть можливості по частковому відновленню робочої сили в усіх секторах економіки.

Також необхідно враховувати, що неминучі значні кредити проковуватимуть зріст співвідношення державного боргу до ВВП та необхідність його часткового списання за рахунок офіційних та приватних кредиторів.

Макроекономічні показники ставатимуть менш невизначеними і тому прогнози щодо підприємницької діяльності слід робити із урахуванням прийняттого рівня невизначеності.

Станом на 30 червня 2022 р. державний та гарантований державою борг України загалом становив

3083,22 млрд. грн в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг — 1789,39 млрд. грн; державний та гарантований державою внутрішній борг — 1293,83 млрд. грн.

Одним із головних індикаторів впливу державного боргу на економіку країни є не тільки його фактичне значення, а відношення до ВВП. Так, у довоєнний період помітною була динаміка до скорочення даного показника — від 80,9% у 2016 р. до 48,94% у 2021 р. Обставини, у яких опинилась економіка країни у 2022 р., спонукають нарощувати зовнішнє фінансування за рахунок позик країн-партнерів, міжнародних фінансових інституцій та внутрішніх запозичень.

Для побудови кореляційно-регресійної моделі було досліджено кореляційні зв'язки 26 показників (у т.ч. зовнішній державний борг) при 41 щоквартальному спостереженні починаючи з 4 кварталу 2010 р. по 4 квартал 2021 р.

Аналіз кореляційної матриці дозволив виділити 13 показників (табл. 4), що мають високу за помірну щільність зв'язку із досліджуваним зовнішнім державним боргом України.

Найтісніший зв'язок із зовнішнім державним боргом України спостерігався серед показників, наведених у табл. 5. Саме їх надалі і було включено до регресійної моделі. Слід зазначити, що такі показники як курс долара США до гривні та розмір прожиткового мінімуму було виключено з подальшого рівняння регресії у зв'язку із тим, що окрім тісної кореляції із досліджуваним показником Y, ці показники щільно корелюють із іншими факторами моделі, що порушує принцип їх взаємної незалежності.

Таким чином, регресійне рівняння, побудоване на основі лінійної моделі виду:

$$Y = b + b_1 \cdot X_1 + \dots + b_n \cdot X_n \quad (1),$$

(де $b_0 = b$ — невідомі параметри регресійної моделі; $X_1 = X_n$ — незалежні пояснювальні змінні) має вигляд:

$$Y = 1179,39784 - 0,3395X_1 - 3,1874X_2 - 0,443X_3 + 0,1326X_4 + 0,0483X_5 \quad (2).$$

Оскільки множинний коефіцієнт кореляції (табл. 6) знаходиться у межах $0,9 < R < 1$, то зв'язок між Y та факторами X_i є дуже високим.

Коефіцієнт детермінації R^2 дозволяє визначити тісноту зв'язку результуючої змінної Y з факторами (X_1, X_2, X_3, X_4, X_5). Тобто, чим ближче значення коефіцієнту детермінації до одиниці, тим кращою є побудована модель регресії: побудована модель є вірною для 93,6% спостережень вибірки.

Застосування F-критерію Фішера для перевірки надійності побудованої моделі регресії дозволяє стверджувати про її статистичну значущість з надійністю 95%, оскільки $F > F_\alpha$ для рівня значущості α (5%).

Значущість коефіцієнтів рівняння регресії відображено у табл. 8. Коефіцієнти регресії визначаються значущими і можуть бути включені до складу моделі, оскільки $b_i \neq 0$.

Оскільки P -значення для Y -перетину та показників X_2 (ціна ф'ючерса на нафту марки Brent) та X_5 (середня заробітна плата), є меншим за 5%, то саме ці показники (X_2 та X_5) є статистично значущими з надійністю 95% і найбільше впливають на результуючий показник (зовнішній державний борг).

Коефіцієнти рівняння регресії визначають силу і характер впливу досліджуваних факторів X_1, X_2, X_3, X_4

X_5 на результат Y . Слід враховувати той факт, що значення досліджуваних показників суттєво різняться у масштабах виміру та темпах приросту за досліджуваний період (табл. 9). Так, середня заробітна плата має у якості одиниці виміру українську гривню, зовнішній державний борг країни та її ВВП у фактичних цінах — млрд. грн, а ціни на платину, нафту та пшеницю — дол. США.

Описова статистика факторів впливу на зовнішній державний борг наведена на рис. 2. Гістограми дозволяють візуалізувати частотний розподіл значень досліджуваних показників по відповідних інтервалах. Криві нормального розподілу дозволяють оцінити розподіл ймовірності випадкового значення кожного показника. Так, інтерпретація рис. 2 та табл. 9 дозволяє стверджувати що на відстані 0,318639 стандартного відхилення від середнього знаходяться 25% щоквартальних значень зовнішнього державного боргу, тобто знаходяться у межах від 635,922 до 895,563 млрд. грн; на відстані 1 стандартного відхилення від середнього знаходяться 68,3% щоквартальних значень зовнішнього державного боргу, тобто знаходяться у межах від 354,04 до 1177,04 млрд. грн.

Перевірку закону розподілу даних на нормальність здійснено у табл. 10. Так, прикладом, критерій Шапіро-Уїлка (W) є привілейованим критерієм на нормальність і є перевіркою нульової гіпотези (H_0) про те, що емпіричний розподіл не відрізняється від очікуваного теоретичного нормального розподілу. При цьому значення W наближається до "1" для будь-яких рівнів значущості p . Чим ближче значення W до "1", тим менше вірогідність помилково прийняти гіпотезу щодо

Таблиця 8. Характеристика регресійної моделі

	Коефіцієнти b_i	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення
Y-перетин	1179,39784	152,53015	7,73223	0,00000
X_1	-0,33951	0,19505	-1,74059	0,09054
X_2	-3,18744	1,34505	-2,36975	0,02344
X_3	-0,44301	0,24754	-1,78962	0,08217
X_4	0,13262	0,19162	0,69210	0,49344
X_5	0,04831	0,01601	3,01732	0,00473

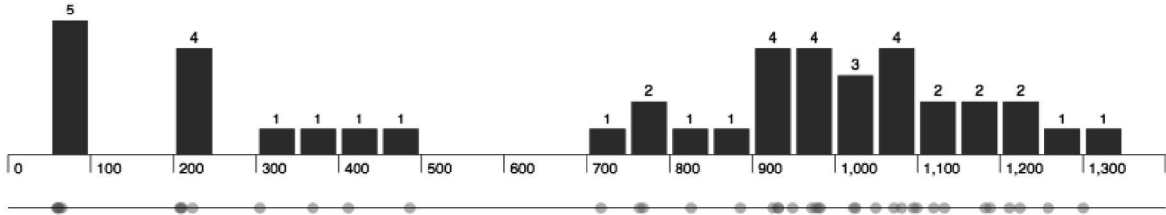
Джерело: розраховано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7].

Таблиця 9. Статистичні характеристики змін показників за період 4 кв. 2010 — 4 кв. 2021 рр., %

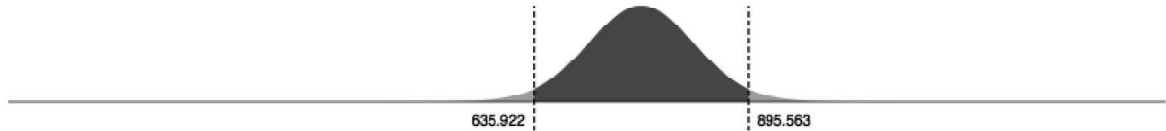
	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Темп приросту, %	2095,6	-27,2	-15,1	9,0	375,2	471,5
Одиниця виміру далі:	млрд грн	дол. США	дол. США	дол. США	млрд грн	грн
Середнє значення	765,74	1111,11	73,25	576,27	714,30	7402,05
Середньо-квадратичне відхилення	411,30	258,62	26,32	151,39	357,52	4106,50
Діапазон змін значень (P - 68,3%)	354,45 – 1177,04	852,49 – 1369,73	46,93 – 99,57	424,88 – 727,67	356,78 – 1071,82	3295,55 – 11508,55
Діапазон змін значень (P - 90%)	89,22 – 1442,26	685,72 – 1536,50	29,96 – 116,54	327,25 – 825,30	126,24 – 1302,37	647,46 – 14156,64

Джерело: розраховано авторами у програмі Excel за даними [4; 5; 7], де P — ймовірність настання події.

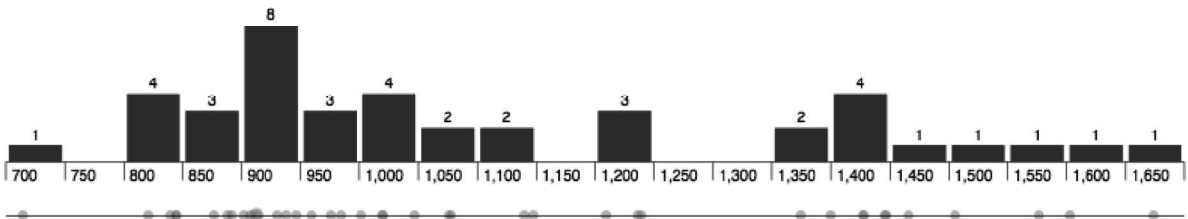
Distribution of Зовнішній борг, млрд грн

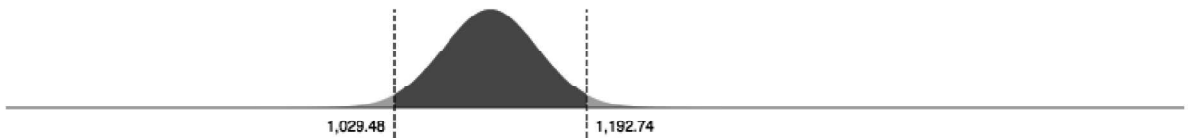
Estimated mean = 765.742 ± 129.821

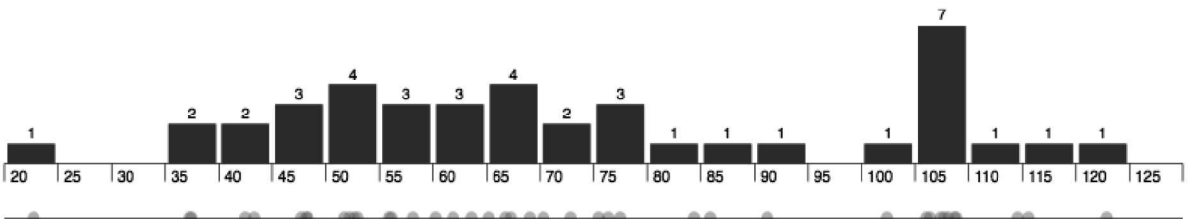
Distribution of Platinum (платина), дол США

Estimated mean = 1,111.11 ± 81.63

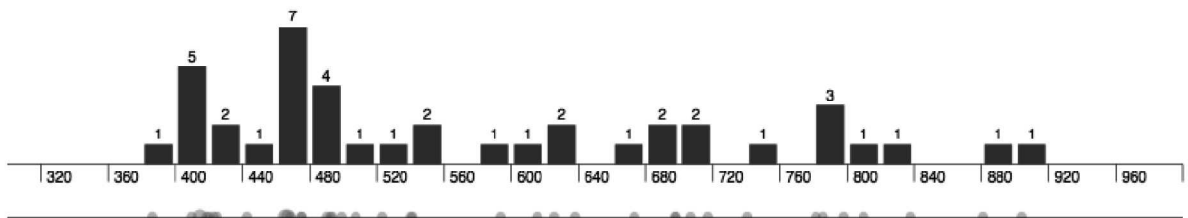
Distribution of Brent Crude Oil (нафта марки Brent), дол. США

Estimated mean = 73.25 ± 8.307

Distribution of KC HRW Wheat Futures (ф'ючерс на пшеницю), дол США

Estimated mean = 576.274 ± 47.786

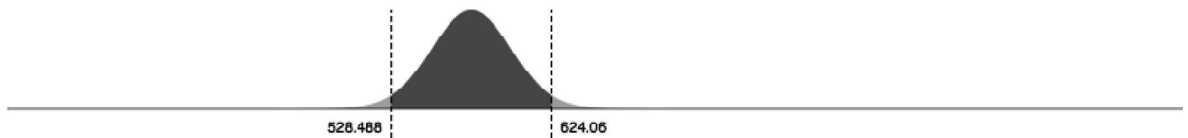
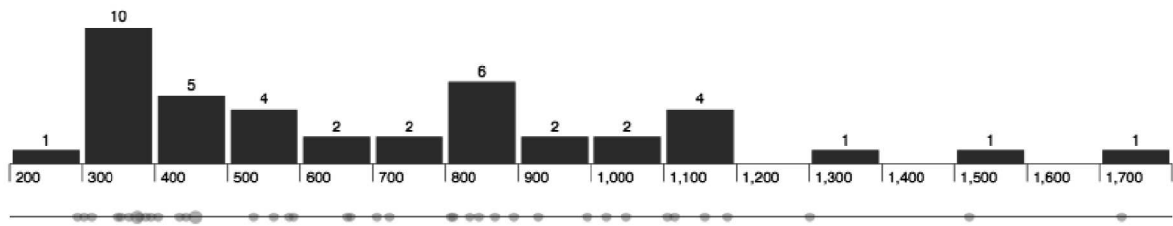

Рис. 2. Щільність розподілу значень зовнішнього державного боргу та інших незалежних факторів (початок)

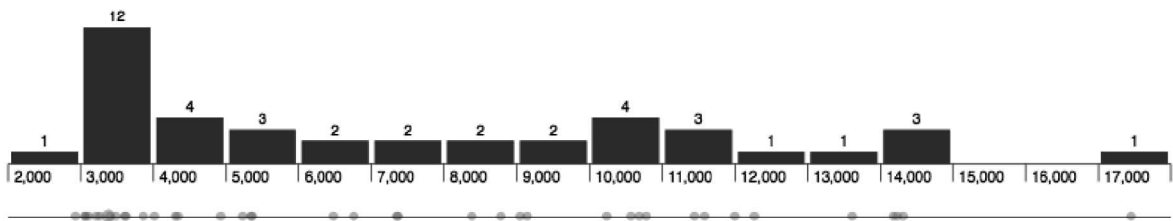
Distribution of ВВП України у фактичних цінах, млрд грн

Estimated mean = 714.302 ± 112.846

Distribution of Середня заробітна плата в Україні, грн

Estimated mean = 7,402.049 ± 1,296.171

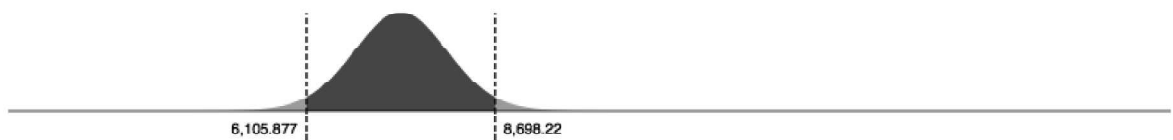

Рис. 2. Щільність розподілу значень зовнішнього державного боргу та інших незалежних факторів (закінчення)

Джерело: побудовано авторами у програмі Vizard Pro за даними [4; 5; 7].

нормальності розподілу [9, с. 21]. Саме таку ситуацію ми і спостерігаємо у табл. 10. Значення інших критеріїв так само дозволяють стверджувати про нормальний розподіл.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про тісний зв'язок між результирующим показником зовнішнього державного боргу України та низки обраних незалежних факторів, і, відповідно, значний їх вплив. Зростання світових цін на платину,

нафту та пшеницю призводить до зменшення рівня державного боргу країни; збільшення ВВП та середньої заробітної плати в Україні призводить до зростання зовнішнього державного боргу. Так, прикладом, при збільшення ВВП на 1 млрд. грн прогнозується збільшення зовнішнього державного боргу на 132,6 млн грн. Перевірка нульової гіпотези про нормальність розподілу за допомогою статистичних тестів дозволяє її прийняти. Тож, запропоноване кореляційно-регресійне рівняння є статистично значимим і дозволяє моделювати рівень зовнішнього державного боргу.

Таблиця 10. Перевірка нормальності

Тест	Значення статистики	p-значення	H0 (5%)
Критерій Шапіро-Уїлка	0,96534	0,24092	Не можна відхилити
Шапіро-Франція	0,96793	0,25118	Не можна відхилити
Андерсона-Дарлінга	0,41913	0,31255	Не можна відхилити
Крамера-фон Мізеса	0,05991	0,37105	Не можна відхилити
Критерій Колмогорова-Смирнова	0,09126	0,52925	Не можна відхилити
Д'Агостіно Асиметрія	1,54559	0,1222	Не можна відхилити
Д'Агостіно Екссес	0,43991	0,66	Не можна відхилити
Д'Агостіно загальне	2,58238	0,27494	Не можна відхилити
Жарка-Бера	2,01783	0,36461	Не можна відхилити

Джерело: розраховано авторами у за допомогою програмного забезпечення StatPlus на основі [4; 5; 7].

Література:

1. Федорович І. М. Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї. Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. Том 16. № 1. С. 257—267.

2. Соколовська О. М. Вплив зовнішнього боргу на економічне зростання України. Економіка і організація управління. № 1 (45) 2022. С. 97—107.

3. Ганцяк М. О., Мамонова Г. В. Моделювання ієрархії загроз зростання державного боргу України. Стратегія економічного розвитку України. № 49 (2021). С. 54—66.

4. Портал аналітичних новин finance.yahoo.com/ URL: <https://finance.yahoo.com/commodities> (дата звернення: 17.11.2022).

5. Сайт Нью-Йоркської товарної біржі (NYMEX) / URL: <https://www.cme.com/companies/nymex.html> (дата звернення: 17.11.2022).

6. Вінокуров Я. Світ на порозі зростання цін: що таке сировинний суперцикл та як він вплине на Україну. Портал Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/02/24/671329/> (дата звернення: 17.11.2022).

7. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.11.2022).

8. Офіційний курс НБУ. Архів курсів. Сайт Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/nbu/curr/> (дата звернення: 20.11.2022).

9. Пакет статистичного аналізу даних STATISTICA: навч. посіб. / В.С. Фетісов. — Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. — 114 с.

References:

1. Fedorovich, I. M. (2014), "Modeling the dynamics of public debt and factors affecting it", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 1, pp. 257—267.

2. Sokolovs'ka, O. M. (2022), "The influence of external debt on the economic growth of Ukraine", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 1, pp. 97—107.

3. Hantsiak, M. O. and Mamonova, H. V. (2021), "Modeling the hierarchy of threats to the growth of the national debt of Ukraine", *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, vol. 49, pp. 54—66.

4. The Analytical news portal finance.yahoo.com/ (2022), available at: <https://finance.yahoo.com/commodities> (Accessed 05 Dec 2022).

5. The website of the New York Mercantile Exchange (NYMEX) (2022), available at: <https://www.cme.com/companies/nymex.html> (Accessed 05 Dec 2022).

6. Vinokurov, Y. (2021) "The world is on the verge of rising prices: what is a commodity supercycle and how will it affect Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/02/24/671329/> (Accessed 05 Dec 2022).

7. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Dec 2022).

8. The site of the Ministry of Finance (2022), "The official course of the NBU. Archive of courses", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/nbu/curr/> (Accessed 20 November 2022).

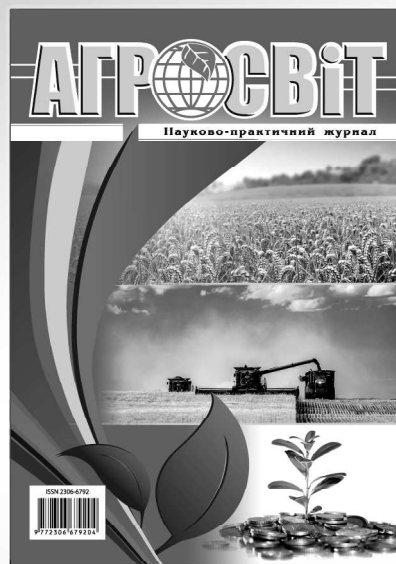
9. Fetisov, V.S. (2018), *Paket statystychnoho analizu danykh STATISTICA* [Package of statistical data analysis STATISTICA], NDU im. M.Hoholia, Nizhin, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 330.546:64.066.2(477)

*Т. А. Непокупна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>*

*Б. О. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3952-5205>*

*В. В. Сухорада,
магістрантка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4837-8603>*

*В. А. Долгов,
студент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2599-1587>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.71

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СПОЖИВАННЯ ВЖИВАНИХ РЕЧЕЙ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ УКРАЇНИ

*Т. Непокупна,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political economy,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
B. Shevchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political economy,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
V. Sukhorada,
Master's student, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
V. Dolhov,
Student, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University*

SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF CONSUMPTION OF USED ITEMS GOODS BY HOUSEHOLDS OF UKRAINE

У статті розглянуто трактування споживання як процесу задоволення потреб різними школами і теоріями економічної науки; наголошено, що споживання може детермінувати позитивні процеси в економічній динамічній системі, а може стати джерелом руйнівних тенденцій у функціонування економічної системи; виокремлено споживчу поведінку індивіда як різновиду економічної поведінки та здійснено короткий екскурс в історію споживчої поведінки домогосподарств України у новітній час; з'ясовано причини споживання вживаних речей домогосподарствами України за допомогою проведеного анонімного опитування населення міста Полтави та Полтавської області, а саме: відносно невисока ціна вживаних речей, вища якість виробів, унікальність речей та їхня "брендовість"; наголошено на необхідності проведення повоєнної комплексної економічної і соціальної політики задля підвищення рівня і якості життя населення України.

The article examines the interpretation of consumption as a process of satisfying needs by representatives of various schools and theories of economic science: marginalism, Marxism, institutionalism, Keynesianism, neoclassicism. It is emphasized that consumption can determine positive processes in the economic dynamic system: needs – production – employment – incomes – growth in the level and quality of life – meaningful consumption, and can become a source of destructive trends in the functioning of the economic system: needs – overproduction – limited resources – unemployment – environmental pollution – reduction of the quality of life – ascetic consumption. The consumer behavior of an individual is singled out as a type of economic behavior, as a human activity aimed at obtaining various products and disposing of them.

A short excursion into the history of consumer behavior of Ukrainian households in modern times was conducted – from the beginning of the 1990s to the pre-war period of the modern history of Ukraine. Attention is focused on the decrease in incomes and the decline in the standard of living of the population, the spread of mass poverty and the deterioration of the nutrition of the population, which lasted until the beginning of 2000. It was found that despite the country's exit from the long crisis, economic growth and increase in the standard of living and reduction in the scale of poverty, the acute problem of underconsumption of the vast majority of the population during the 90s of the 20th century. became the basis for an increase in current consumption, influenced the consumer priorities and consumer behavior of households. There are reasons to talk about the reckless consumer behavior of Ukrainian households and the demonstration of ascetic-materialistic consumption with a tendency to demonstrative.

An analysis of the consumption of second-hand items by households in Ukraine – clothes, shoes, textiles, accessories that were already used by other individuals – was carried out. The reasons for the consumption of second-hand items in Ukraine were identified with the help of an anonymous survey of the population of the city of Poltava and the Poltava region. According to the results of the survey, the main reason for the consumption of used items items is their relatively low price, the higher quality of the products, the uniqueness of the items and their "branding".

A conclusion was made about the need for a comprehensive economic and social policy in the post-war period to improve the level and quality of life of the population of Ukraine, because the war will only intensify all the negative manifestations of the damage caused to the economy and social sphere of Ukraine.

*Ключові слова: домогосподарство, вживані речі, споживча поведінка, споживання, рівень і якість життя.
Key words: households, used items, consumer behavior, consumption, level and quality of life.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Серед економічних суб'єктів національної економіки домогосподарство є ключовим учасником економічних процесів. Активна роль домогосподарств у національній економіці визначається тим, що вони опосередковують всі соціально-економічні відносини; виступають важливим чинником перерозподілу доходів; є базовим споживачем на товарному ринку; формують пропозицію на ринку праці; є важливим джерелом накопичення капіталу; є господарюючим суб'єктом, основна функція якого полягає у створенні економічних умов для відтворення і розвитку людини тощо [1].

Домогосподарства на ринках товарів та послуг виступають активними споживачами; витрачають отримані доходи та заощаджені кошти на купівлю широкого спектру економічних благ. Тенденції останніх десятиліть на товарному ринку свідчать про зростання інтересу украї-

нських домогосподарств до вживаних речей. Суттєво на споживчу поведінку домогосподарств впливає рівень і якість життя індивідів, які формуються під впливом економічної політики держави, стану економіки країни, смаків і вподобань, статусу, упереджень та низки інших факторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У різні часи про рівень і якість життя домогосподарств, їхню споживчу поведінку, про вплив економічної політики держави на споживчі настрої населення висловлювали своє бачення як вітчизняні, так і зарубіжні теоретики і практики — філософи, економісти, соціологи, маркетологи, психологи та представники інших наук: А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Міль, К. Маркс, Дж. М. Кейнс, А. Маслоу, М. Фрідман, І. Фішер, Ф. Модільяні, У. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, А. Маршалл, Ф. Еджуорт, В. Парето, І. Фішер, Р. Аллен, Дж. Хікс, Е. Лібанова, Л. Черенько та багато інших.

На нашу думку, у сучасному вітчизняному науковому полі дослідження споживання с?ме вживаних речей українськими домогосподарствами залишається недостатньо опрацьованим і проаналізованим, що зумовлює актуальність з'ясування соціально-економічних детермінант споживання вживаних речей в Україні, зокрема за допомогою опитування населення м. Полтави та Полтавської області. Це і зумовило вибір теми нашого дослідження, обґрунтування його мети, завдань, інструментарію, а також логіку викладення матеріалу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Визначення теоретичних основ споживчої поведінки домогосподарств та з'ясування соціально-економічних детермінант споживання вживаних речей домогосподарствами України крізь призму їхнього рівня і якості життя.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Детермінуючу роль у сучасному суспільстві відіграє система споживання, яка формується попитом індивідів і товарною пропозицією. В економічній теорії і практиці споживання визначається як отримання економічних благ, уможливлених одержаними доходами або витраченими заощадженнями та як використання цих благ для задоволення виробничих чи особистих потреб.

Аналіз споживання як процесу задоволення потреб ґрунтується на постулатах маржиналізму. Автори кардиналістського (У. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, А. Маршалл та ін.) та ординалістського підходів (Ф. Еджуорт, В. Парето, І. Фішер, Р. Аллен, Дж. Хікс та ін.) розглядали процес формування споживчого вибору в умовах обмеженості ресурсів (грошового доходу), тому поведінка споживача, продиктована його потребами та орієнтована на корисність економічного блага або альтернативного вибору серед їхньої груп, вважалась раціональною і оптимальною. Основною детермінантою споживчої поведінки визначалося прагнення максимізувати корисність від споживання економічних благ. У марксизмі споживання розглядається як елемент структури виробничих відносин.

Економіст, соціолог Т. Веблен виділяв "утилітарне споживання", яке притаманне нижчим верствам населення та "демонстративне споживання", що характеризувало престижне, статусне споживання, притаманне вищим верствам населення [2]. Веблен застосував цей термін, описуючи особливості поведінки нуворишів — класу, який виділився у результаті акумулювання капіталу, багатства у ході другої промислової революції. Представники т. зв. вищого класу використовували свої статки для декларації свого статусу, своєї влади.

Дж. М. Кейнс у своїй концепції споживання керувався гіпотезою абсолютного доходу, звернувши увагу на те, що суб'єкти формують своє споживання залежно від отриманого ними поточного доходу. Він вважав, що розподіл доходу на споживання і заощадження залежить від переваг споживача. Кейнс сформулював відомий основний психологічний закон, відповідно до якого припускається, що особисте споживання збільшується в міру зростання наявного доходу, але не так, як зростає

доход. Частину отриманого доходу люди будуть заощаджувати [3].

Створена американським економістом Ф. Модільяні теорія споживання ґрунтується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження упродовж усього життя. Неокласична концепція поведінки домогосподарств на споживчому ринку ґрунтується на теорії міжчасового споживчого вибору американського економіста, представника неокласичного напрямку в економічній науці Ірвінга Фішера: приймаючи рішення стосовно того, від якої частки споживання у поточному доході слід відмовитись сьогодні, щоб максимізувати споживання у майбутньому, людина розглядає міжчасове бюджетне обмеження. Перед споживачем виникає проблема вибору і два часових періоди, що його зумовлюють: молодість і старість.

В основі теорії перманентного доходу американського економіста, лауреата премії з економіки пам'яті Альфреда Нобеля у 1976 р. Мілтона Фрідмана знаходиться припущення про прагнення домогосподарств забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього свого життя. Заощадження розглядаються не тільки як відкладене споживання, але і як процес формування портфеля активів майна суб'єкта.

Спільним у поглядах представників різних наукових шкіл і течій є визначення споживання однією з невід'ємних характеристик людини, що є об'єктивним наслідком людської природи, яка набуває завершеності лише у поєднанні з природним середовищем, що оточує її. Виділяються такі види споживання: — матеріалістичне (міщанське) споживання — характерне для покупців, зорієнтованих на максимальне задоволення власних потреб та самореалізацію за допомогою володіння матеріальними благами; — патріотичне споживання — споживання, спрямоване на підтримку вітчизняного товаровиробника; — ностальгійне споживання — купівля продукції, яка пов'язана з хорошими спогадами дитинства чи юності; — професійне споживання — купівля товарів або послуг, пов'язаних з професійною діяльністю споживача; — аскетичне споживання — споживання, орієнтоване на задоволення базових потреб; — психологічне споживання — яке є результатом психологічного дискомфорту людини, коли придбання нової речі покращує настрій, на короткий період заповнює відчуття порожнечі, надає радість від отримання нового блага; — патологічне споживання — споживання антиблаг, які руйнують фізичне та моральне здоров'я особистості; — осмислене споживання — купівля товарів і послуг, спричинені об'єктивними життєвими обставинами; — лотерейне споживання — купівля товарів, які можуть знадобитися та принести вигоду в майбутньому (купівля цінних паперів, страхових полісів, лотерей тощо) [4].

Таким чином, споживання є важливим елементом соціально-економічної системи, що вводить у дію механізм економічної діяльності. Вважаємо, що споживання може детермінувати позитивні процеси в економічній динамічній системі: потреби — виробництво — зайнятість — доходи — зростання рівня і якості життя — осмислене споживання. А може стати джерелом руйнівних тенденцій у функціонування економічної системи: потреби — перевиробництво — обмеженість ресур-

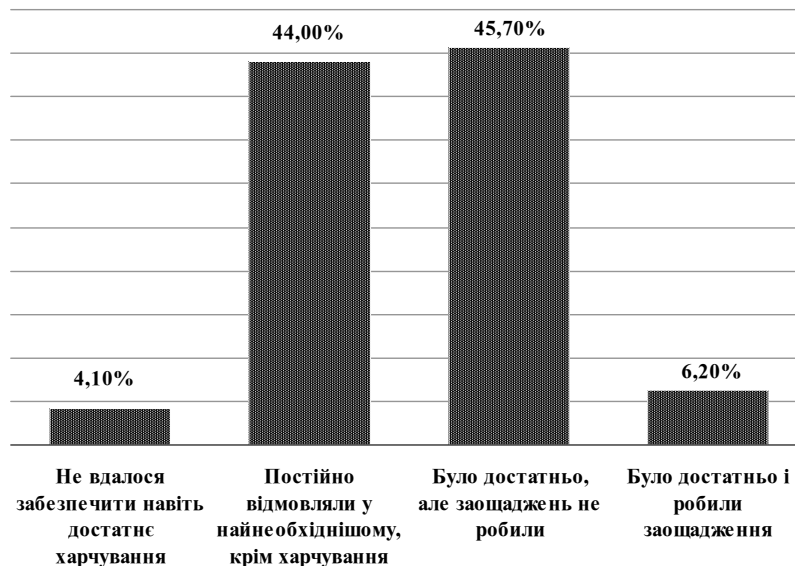

Рис. 1. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів, %, 2017 р.

Джерело: [9].

сів — безробіття — забруднення навколишнього середовища — зниження якості життя — аскетичне споживання. Тому процес споживання потребує виваженості з боку споживачів, виробників та держави для злагоджених дій, які б не шкодили економіці (ресурси, виробництво тощо), суспільству (рівень і якість життя тощо), навколишньому природному середовищу (виснаження ресурсів, забруднення довкілля тощо).

Попри інтерес представників економічної науки до поведінки людини як споживача, тривалий час їхні дослідження торкалися більшою мірою, наприклад, виробничої, трудової, інвестиційної поведінки людини і меншою мірою — споживчої поведінки. Це пояснюється тим, що інтерес економічної науки до споживчої поведінки людини з'явився дещо пізніше порівняно з увагою до процесу суспільного виробництва економічних благ.

На сьогодні у широкому розумінні слова споживчу поведінку можна тлумачити як діяльність людини, спрямовану на отримання різної продукції і розпорядження нею. У вузькому тлумачення категорія "поведінка споживачів" розглядається як поведінка людей безпосередньо у сфері задоволення потреб, у сфері споживання, яка є завершальною стадією системи суспільного відтворення. Поведінку споживача, наприклад, у маркетингу визначають як дії, котрі здійснює окрема особа, купуючи та використовуючи товар чи послугу, як розумові та соціальні процеси, які передують цим діям або є їхнім наслідком [5].

Вважаємо, що споживча поведінка індивіда — це різновид економічної поведінки щодо купівлі економічних благ, який ґрунтується на усвідомлених раціональних чи ірраціональних діях, спрямованих на задоволення особистих потреб, що формуються під впливом низки факторів. Такими факторами можуть бути: державна економічна і соціальна політика, рівень доходів, наявна сума грошей, смаки, пріоритети, зовнішнє оточення, соціальний статус, мода, упередження та ін.

Аналізуючи споживчу поведінку домогосподарств України, варто звернутися до початку 1990-х років, коли

з настанням нової епохи у соціально-економічному розвитку України як незалежної держави, відбулося різке падіння рівня життя населення України, поширення масової бідності, що тривало аж до початку 2000 року. Так, упродовж 1990-х років ВВП країни скоротився на 59,2%, втрати у рівні життя були суттєво більшими, адже швидкими темпами знижувались доходи населення: реальна заробітна плата зменшилась у 3,2 рази, а реальні пенсійні виплати — у 4 рази [6].

Відчутно збільшувалось розшарування населення за рівнем доходів, що призвело до виникнення значних масштабів бідності. Упродовж 90-х років знизилася і інші показники рівня життя. Погіршилося харчування населення: зменшилось споживання м'ясної та молочної продукції, яєць та риби. У цілому впала калорійність середньодобового раціону харчування українців майже в півтори рази (з 3597 до 2505 кКал), суттєво знизилось споживання основних мікро— і макроелементів [7].

За 1990—1996 рр. у структурі сукупного доходу зменшилась частка оплати праці і трансфертів, зросла частка доходів від особистого підсобного господарства. Майже удвічі зросла частка витрат на харчування, а питома вага витрат на непродовольчі товари вдвічі знизилась. Накопичення впали до від'ємного значення. Отже, структурні показники споживання українських домогосподарств свідчили про надзвичайне падіння життєвого рівня переважної більшості населення країни [8, с. 89].

Використання державою різних інструментів регулювання економіки упродовж наступного десятиліття вивело країну з тривалої кризи, сприяло економічному зростанню, наслідком чого стало створення робочих місць, підвищення рівня життя, зменшення масштабів бідності. Зростання реальних доходів вплинуло на покращення структури витрат населення, що сприяло зростанню обсягів роздрібного товарообігу, платних послуг, введення в експлуатацію житлових будинків тощо.

Науковці наголошують, що гостра проблема недо-споживання переважної більшості населення впродовж 90-х років ХХ ст. стали підґрунтям для максимізації

поточного споживання у часи відновлення економіки країни і підвищення доброту населення. Таке явище назвали національною ідеєю [8, с. 130], обґрунтовуючи це тим, що у суспільствах з низьким рівнем життя виникає небезпека підміни системи цінностей споживчими потребами та вподобаннями, що провокує у населення відчуття невдоволення власним життям, зниження самооцінки, патерналістські настрої тощо. Специфічною ознакою незалежної України називають невідповідність самооцінки матеріального стану об'єктивно визначеним параметрам у суспільстві, що проявляється в українців у недооцінюванні своїх статків та занижуванні соціального статусу [8, с. 130—131]. Так, у 2017 р. лише 0,5 % населення вважало себе середнім класом, і ніхто — заможним, а 74 % назвали себе бідними [9]. Наприклад, у 2020 р. бідними себе вважали 67 % українців, лише 1 % вважав себе належним до середнього класу [10].

Як виявилось, такий суб'єктивний розподіл не відповідав і об'єктивним оцінкам, і оцінкам тих же респондентів щодо власних споживчих можливостей, адже у тому ж році більше половини домогосподарств (52 %) вказали, що їх доходи були достатніми (рис. 1 [9]).

Слід зазначити, що економічне зростання в Україні упродовж 2000—2021 рр. не вплинуло на відмову від традицій неринкового самозабезпечення домогосподарств (приготування їжі, прибирання, прання, ремонт і пошиття одягу, ремонт житла, перукарські справи тощо), які міцно укорінилися у життєдіяльність домогосподарств. Зростання реальних і номінальних доходів, підвищення доброту українських домогосподарств до початку російської агресії проти України сприяло, на жаль, лише задоволенню базових потреб — у харчуванні, деяких непродовольчих товарах, комунальних послугах [11]. Витрати на послуги поза домашнім господарством у структурі бюджету сімей залишаються на низькому рівні, що все ж таки свідчить про загальний низький рівень життя населення України, а це впливає на споживчі пріоритети і споживчу поведінку домогосподарств.

Водночас, вважаємо, є підстави стверджувати, що у суспільстві були сформовані тренди до уповільненого, але все ж таки підвищення доброту. Свідченням цього є зростання витрат на відпочинок, культурні і транспортні послуги, ресторани та готелі в абсолютному виразі станом до 24 лютого 2022 року. Особливо це стосувалося т. зв. верхніх майнових груп, відносно яких чітко простежується закономірність щодо витрат на ресторани та готелі [11].

Загалом середнє домогосподарство у десятій децильній групі витратало майже у десять разів більше коштів за цим напрямком, ніж домогосподарство з найбіднішої децильної групи. Починаючи з четвертої децильної групи, витрати на ресторани та готелі перевищували інші витрати, пов'язані з дозвіллям та розвитком [8, с. 153].

При аналізі структури споживання ми знаходимо підстави говорити про невиважену споживчу поведінку домогосподарств України. Підтвердження вбачаємо у такому: зростання рівня доброту домогосподарств сприяло купівлі ними товарів тривалого користування. Мова йде про мобільні телефони, комп'юте-

ри, ноутбуки, побутову техніку та ін. Але купівля побутової техніки, яка суттєво скорочує витрати часу на хатню роботу, порівняно, наприклад, із гаджетами, зростала повільно.

Отже, сформовані стандарти життя домогосподарств України характеризуються бажанням задовольняти обмежене коло базових потреб — у їжі, у захисті від холоду (комунальні послуги, одяг, взуття), а також специфічні потреби, пов'язані із належністю до тих соціальних груп, які володіють останніми технологічними новинками із групи мобільних телефонів, ноутбуків, персональних комп'ютерів, які не були задоволеними упродовж попередніх кризових років. Беручи до уваги види споживання, про які мова йшла вище, вважаємо, що українці демонструють аскетично-матеріалістичне споживання з тенденцією до демонстративного споживання. На нашу думку, рівень і якість життя домогосподарств України перебувають на недостатньо високому рівні для, зокрема, реалізації усвідомленої споживчої поведінки, відмінної від аскетично-матеріалістичної.

Розвиваючи тему аналізу споживчої поведінки і її детермінантів, на нашу думку, є сенс акцентувати увагу на споживчих пріоритетах стосовно окремих товарних груп з подальшою екстраполяцією отриманих результатів на загальну систему споживання. Окремий інтерес у цьому контексті має аналіз споживання вживаних речей — одягу, взуття, текстилю, аксесуарів, що уже використовувались іншим індивідами.

З метою з'ясування причин споживання вживаних речей в Україні, ми провели анонімне опитування 150 чоловік з використанням Google Forms у соцмережі Facebook. На питання власноруч складеної анкети відповіло 100 жінок (66,7 %) і 50 чоловіків (33,3 %), які проживають у м. Полтаві — 58 %, у містах районного підпорядкування — 10 %, у селищах міського типу — 13,3 %, у селах, селищах — 18,7 % з усіх чотирьох районів Полтавської області: Полтавського, Кременчуцького, Миргородського та Лубенського.

Віковий розподіл такий: від 18 до 29 років — 28,7 %, 30—39 років — 30 %, 40—49 років — 23,3 %, 50—59 років — 13,3 %, 60 і старші — 4,7 %. Розподіл за освітою такий: мають повну загальну середню освіту (10—11 класів) 0,7 %, професійно-технічну освіту — 6 %, неповну вищу освіту (навчаються, не закінчили виш з якоїсь причини) — 5,3 %, базову вищу освіту (бакалавр) — 2 %, повну вищу освіту (спеціаліст, магістр) — 66,7 %, учений ступінь, звання — 19,3 %.

Маємо такі відповіді на питання щодо розміру середньомісячного особистого доходу: від 2000 до 5000 грн отримують 11,3 % респондентів, від 5000 до 10000 — 31,3 %, від 10000 до 15000 — 28,7 %, від 15000 до 20000 — 19,3 %, від 20000 — 9,3 %. Свій статус на ринку праці респонденти визначили так: 82,7 % працюють повний робочий день/тиждень. Отримали такі відповіді респондентів щодо їхньої належності до запропонованих в анкеті соціально-майнових груп: бідними себе вважають 2 % опитаних, малозабезпеченими — 11,3 %, до середнього нижчого класу себе включило 50,7 % опитаних, до середнього класу — 36 %, жоден з опитаних не вважає себе багатим.

На запитання анкети "з якою періодичністю Ви купуєте вживані речі", отримали такі відповіді: постійно їх

Таблиця 1. Періодичність, з якою споживачі надають перевагу групам вживаних речей

Вживані речі	Постійно	Часто	Іноді	Ніколи
Вживані речі категорії <i>lux</i> (сучасний вживаний одяг та взуття гарної якості)	11,3 %	24 %	46 %	18,7 %
Ексклюзивні вживані речі категорії <i>cream</i> (товари найкращої якості у відмінному стані)	8 %	24,7 %	38 %	29,3 %
Товари категорії <i>extra</i> з бірками і цінниками	14 %	26 %	42 %	18 %
Секонд-хенд 1 сорту (якісні речі без пошкоджень і слідів зносу, які є сучасними і модними без браку, або з браком, що легко усувається)	10,7 %	28 %	48 %	21,3 %
Секонд-хенд 2 сорту (речі з невеликими і видимими слідами зносу і браком та такий, що вийшов з моди)	8 %	19,3 %	21,3 %	51,3 %
Секонд-хенд 3 сорту (речі практично непридатні для подальшого використання за прямим призначенням, містять значний брак, з високим ступенем зносу; використовується як правило як технічний текстиль)	0,7 %	10,7 %	14 %	74,6 %
Будь-які вживані речі, які продаються у комісійних магазинах	4 %	11,3 %	25,3 %	59,4 %
Будь-які вживані речі, які продаються на Інтернет-площадках: OLX, shafa.ua, klumba.ua, kidstaff.com.ua та ін.	3,3 %	14 %	32 %	50,7 %

купають — 5,3 %, доволі часто їх купують — 18,7 %, час від часу можуть купити вживану річ — 43,3 %, це поодинокі випадки у 32,7 % респондентів. Водночас, лише для себе купують вживані речі 20,6 % респондентів, для усіх членів своєї сім'ї (і дорослих, і малих) — 46,8 %, тільки для дорослих членів своєї сім'ї (бабусів/дідусів) — 4,3 %, тільки для дітей зі своєї сім'ї — 2,1 %, кожен член сім'ї сам купує собі вживані речі — у 26,2 % опитаних.

У табл. 1 згруповані відповіді на питання про частоту надання переваги респондентами тим чи тим групам вживаних речей.

Ми поцікавилися, чим вживані речі приваблюють споживачів-респондентів. У питанні можна було позначити дві відповіді. Отримали таке: 50 % відповідей припадає на варіант "відносно невисокою ціною", 35,6 % — на варіант

"вищою якістю виробів", 34,9 % — "тим, що можна віднайти унікальну річ", 32,9 % — "тим, що можна купити "брендову" річ", 22,6 % — "відносною ексклюзивністю речі, оскільки в основному це штучний товар, якого не побачиш на інших людях", а 13,7 % відповідей припало на варіант "не вистачає грошей на нові речі" (рис. 2).

Відповіді респондентів про періодичність, з якою вони купують вживані речі, згруповано у табл. 2: потрібно було навпроти кожного запропонованого виду вживаних речей поставити одну відмітку.

На питання про частку вживаних речей у гардеробі респондентів отримали такі відповіді: майже 100 % у 0,7 % опитаних; 2/3 гардеробу — у 6,9 %; половину гардеробу — у 10,3 %; чверть одягу у гардеробі — у 25,5 %; доволі незначну частку, орієнтовно до 10% від усього одягу — у 56,6 % опитаних.

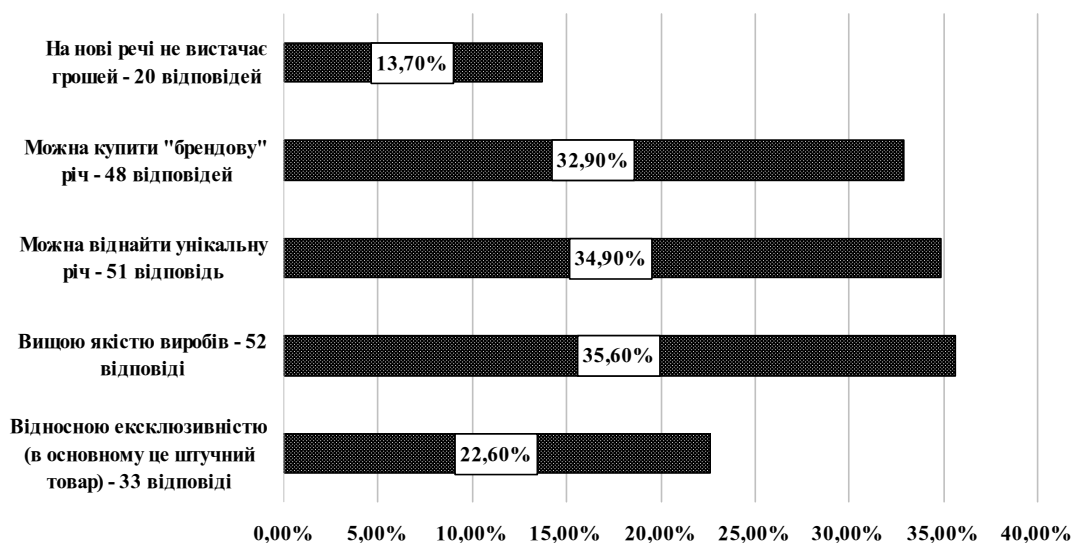

Рис. 2. Відповіді на питання: "Чим Вас приваблюють вживані речі"

На питання "якщо Ваш рівень доходів зросте, чи відмовитесь Ви від споживання вживаних речей", 40,8% респондентів відповіли, що відмовляться, а 59,2% — не відмовляться (рис. 3).

Таким чином, за результатами проведеного опитування, здебільшого причиною споживання вживаних речей є відносно невисока їхня ціна, вища якість виробів, унікальність речей та їхня "брендовість" [12, с. 350]. Існує незначна залежність між зростанням рівня доходів і зниженням споживання вживаних речей: за умови зростання доходів більша половина (майже 60%) респондентів не відмовляється від споживання цих речей.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, в економічній науці виділяють чимало видів споживання: матеріалістичне (міщанське), патріотичне, ностальгійне, професійне, аскетичне, психологічне, патологічне, осмислене, лотерейне споживання. Споживання є важливим елементом соціально-економічної системи, що вводить у дію механізми економічної діяльності, може детермінувати позитивні процеси в економічній системі, а може стати джерелом руйнівних тенденцій у функціонуванні економічної системи.

Статистичні дані та самооцінювання свідчать про низькі споживчі можливості українських домогосподарств, орієнтованих лише на задоволення базових потреб — у харчуванні, деяких непродовольчих товарах, комунальних послугах. Вважаємо, що українці демонструють аскетично-матеріалістичне споживання. З іншого боку, українцям характерна невиважена споживча поведінка з тенденцією до демонстративного споживання, що проявляється у задоволенні специфічних потреб, пов'язаних із належністю до тих соціальних груп, які володіють останніми технологічними новинками — мобільними телефонами, ноутбуками, персональними комп'ютерами.

Проведене нами анонімне опитування 150 чоловік з м. Полтави і Полтавської області з використанням Google Forms у соцмережі Facebook з метою з'ясування причин споживання вживаних речей в Україні, засвідчило, що бідними вважають себе лише 2% опитаних, малозабезпеченими — 11,3%, а багатим себе ніхто не вважає, незважаючи на те, що 9,3% опитаних отримують доход, який перевищує 20000 на місяць, що є вищим за середню номінальну зарплату на Полтавщині — 13050 грн у серпні 2021 р. [13].

Таблиця 2. Періодичність купівлі вживаних речей

Вживані речі	Постійно	Часто	Іноді	Ніколи
Нижня білизна	1,3%	3,3%	10%	85,4%
Шкарпетки, колготи	1,3%	3,3%	10,7%	84,7%
Верхній одяг	4%	13,3%	58%	24,7%
Повсякденний одяг	6%	27,3%	54,7%	12%
Офісний одяг	4,7%	19,3%	26%	50%
Робочий одяг	10,6%	18,7%	50,7%	20%
Купальники	0,7%	2%	12,6%	84,7%
Спортивний одяг	4,7%	21,3%	42%	32%
Постільна білизна	0,7%	5,3%	16%	78%
Взуття	1,3%	16,7%	32,7%	49,3%
Штори, покривала	0,7%	7,3%	24,7%	67,3%
Одяг для дому	6,7%	19,3%	46%	28%
Аксесуари	0,7%	8,7%	34,6%	56%

Цікавим, на нашу думку, видається таке: свою належність до середнього класу озвучило загалом 86,7%: до середнього нижчого класу — 50,7%, до середнього класу — 36% опитаних. Ці дані не корелюють із загальноукраїнськими опитуваннями та офіційними статистичними даними. Тобто рівень і якість життя оцінюються населенням крізь призму суб'єктивного бачення свого стану, своїх відчуттів, настроїв, можливо — емоцій та ситуативності. Варто звернути увагу, що загалом повну вищу освіту та учений ступінь і звання мали 86%: повну вищу освіту (спеціаліст, магістр) — 66,7%, учений ступінь, звання — 19,3%. Із цього можна зробити висновок про чітку кореляцію вищої освіти (86%) і самовідчуття належності до середнього класу (86,7%).

Щодо аналізу споживання за окремим сегментом — торгівля вживаними речами, то результати проведеного нами опитування показали, що здебільшого причиною споживання вживаних речей є відносно невисока їхня ціна, вища якість виробів, унікальність речей та їхня "брендовість". Існує незначна залежність між зростанням рівня доходів і зниженням споживання вживаних речей: за умови зростання доходів більша половина (майже 60%) респондентів не відмовляється від споживання цих речей.

Вважаємо, що у руслі післявоєнної економічної і соціальної політики необхідне буде комплексне вирішення проблем, пов'язаних з рівнем і якістю життя населення України у сторону їх підвищення на загальнодержавному рівні, оскільки довоєнна офіційна статистика і міжнародні рейтинги демонстрували низьку купівельну спроможність українців щодо споживання непродовольчих груп товарів, освіти, охорони здоров'я тощо через неви-

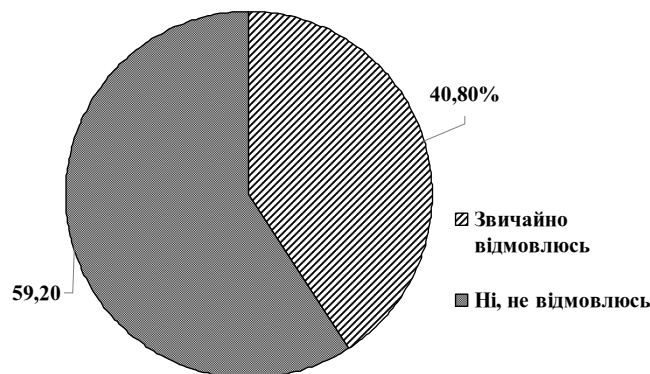

Рис. 3. Відповіді на питання "Якщо Ваш рівень доходів зросте, чи відмовитесь Ви від споживання вживаних речей"

сокий рівень життя, подальше поглиблення поляризації суспільства. Війна лише посилить усі негативні прояви завданих збитків економіці та соціальній сфері України.

Література:

1. Економіка домогосподарства: навч.-метод. посіб. для організ. практи. занять та самост. роботи студентів з навчальної дисципліни (для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форми навчання) / Уклад. Т. А. Непокупна. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 70 с. <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17619?mode=full>
2. Veblen, Thorstein. The Theory of the Leisure Class. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/833/pg833-images.html>
3. John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest, and Money. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf
4. Євтушевська О. В. Основні види споживання та його вплив на природно-ресурсний потенціал. Ефективна економіка № 11, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3496>
5. Григорчук Т. В. Маркетинг. Ун-т "Україна", 2007. URL: <https://sites.google.com/site/marketingdistance/tema-3/3-1-sutnist-ta-osoblivosti-spozivcoie-povedinki>
6. Черенько Л. М. Оцінка впливу макроекономічного розвитку на рівень життя населення України. Вісник технологічного університету Поділля. 2003. № 2 (4). С. 79—82.
7. Демографічна криза в Україні: причини та наслідки (колективна монографія) / за ред. С. І. Пирожкова. К.: Державний комітет статистики України, 2003. 231 с.
8. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.
9. Libanova E., Osaulenko O., Cherenko L. Assessment of Quality of Life in Ukraine on the Basis of Subjective Indicators of Well-being: monograph. Warsaw: RS Global Sp. z O.O., 2020. 361 p.
10. Доходи та умови життя. Статистичний збірник URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm
11. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Непокупна Т., Сухорада В. Причини споживання вживаних речей в Україні (за результатами опитування населення Полтавської області). Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практик. конф., 7—8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права ЗВО "Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"; голов. ред. Р. Басенко. Полтава: ПІЕП, 2021. С. 345—350.
13. Наказненко Т. У серпні на Полтавщині середня зарплата становила понад 13 тис. грн — управління статистики. URL: <https://poltavske.tv/news/72e366d8-f2e2-4881-a7d6-c9d20b73eca9>

References:

1. Nepochupna, T.A. (2021), Ekonomika domohospodarstva: navch.-metod. posib. dlia orhaniz. prakt. zaniat'

ta samost. roboty studentiv z navchal'noi dystsypliny [Household economy], PNPU imeni V. H. Korolenka, Poltava, Ukraine, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17619?mode=full> (Accessed 10 Dec 2022).

2. Thorstein, V. (1997), "The Theory of the Leisure Class", available at: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/833/pg833-images.html> (Accessed 10 Dec 2022).

3. Keynes, J.M. (1936), "The General Theory of Employment, Interest, and Money", available at: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf (Accessed 10 Dec 2022).

4. Yevtushevs'ka, O.V. (2014), "Main types of consumption and its impact on an ecological potential", Efektyvna ekonomika, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3496> (Accessed 10 Dec 2022).

5. Hryhorchuk T.V. (2007), Marketynh [Marketing], Un-t "Україна", Kyiv, Ukraine, available at: <https://sites.google.com/site/marketingdistance/tema-3/3-1-sutnist-ta-osoblivosti-spozivcoie-povedinki> (Accessed 10 Dec 2022).

6. Cheren'ko, L.M. (2003), "Assessment of the impact of macroeconomic development on the standard of living of the population of Ukraine", Visnyk tekhnolohichnoho universytetu Podillia, vol. 2 (4), pp. 79—82.

7. Pyrozhkova, S.I. (2003), Demografichna kryza v Ukraini: prychny ta naslidky [Demographic crisis in Ukraine: causes and consequences], Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

8. Cheren'ko, L.M. (2021), Model' rivnia zhyttia v umovakh sotsial'no-ekonomichnoi nestabil'nosti [Model of the standard of living in conditions of socio-economic instability], Instytut demografii ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

9. Libanova, E. Osaulenko, O. and Cherenko, L. (2020), Assessment of Quality of Life in Ukraine on the Basis of Subjective Indicators of Well-being, RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland.

10. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Income and living conditions", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm (Accessed 10 Dec 2022).

11. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 Dec 2022).

12. Nepochupna, T. and Sukhorada, V. (2021), "Reasons for the consumption of second-hand goods in Ukraine (according to the results of a survey of the population of the Poltava region)", Pravovi, ekonomichni ta sotsiokul'turni zasady rehuliuвання suspil'nykh vidnosyn: suchasni realii ta vyklyky chasu: zbirnyk materialiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Legal, economic and socio-cultural principles of regulation of social relations: modern realities and challenges of the time: a collection of materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], 7—8 hrudnia r. / Polt. in-t ekonomiky i prava ZVO "Vidkrytyj mizhnarodnyj universytet rozvytku liudyny "Ukraina", Poltava Kyiv, pp. 345—350.

13. Nakaznenko, T. (2021), "In August, the average salary in Poltava Oblast was more than UAH 13,000 — Statistics Department", available at: <https://poltavske.tv/news/72e366d8-f2e2-4881-a7d6-c9d20b73eca9> (Accessed 10 Dec 2022).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2022 р.

УДК 330.47

*Yu. Tereshko,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Digital Business, State University of Intellectual Technologies and Communications**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1976-6300>**T. Tardaskina,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, State University of Intellectual Technologies and Communications**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3818-7029>**H. Tolkachova,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Digital Business, State University of Intellectual Technologies and Communications**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4374-5737>**N. Banket,**Lecturer, State University of Intellectual Technologies and Communications**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5047-7278>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.79

ESTIMATION OF ECONOMIC EXPEDIENCY OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC SATELLITE COMMUNICATION NETWORK BASED ON STARLINK

*Ю. В. Терешко,**к. е. н., доцент кафедри економіки та цифрового бізнесу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**Т. М. Тардаскіна,**к. е. н., доцент кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**Г. В. Толкачова,**к. е. н., доцент кафедри Економіки та цифрового бізнесу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**Н. В. Банкет,**викладач, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку*

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕРЕЖІ СУПУТНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ НА БАЗІ STARLINK

As a result of the massive rocket attacks by Ukraine, which Russia has once again carried out, as well as the associated energy cuts in the country's scale, virtually all the country's localities are currently experiencing problems with the Internet. In many locations, the infrastructure has been destroyed as a result of fighting. The outlined situation is creating significant problems in the economy, considering that by the time of military actions in the country there was a large and constantly increased Internet sector, rather than developed electronic business and electronic commerce. In addition, a system-wide multi-level structure was functioning, with a stable relationship between economic entities through the Internet. Starling terminals are currently helping to restore and maintain communications for business entities in some regions. Therefore, the research is oriented on the estimation of economic expediency of the development of a domestic satellite communication network on the base of terminals Starlink. The authors drew attention that taking into account the newest character of the project Starling Ukraine, there is a question as to the

substantiation, expediency of acquisition and operation of Starlink terminals using indicators of efficiency of investment projects, among which are: net current value, index of profitability, internal rate of return, payback period. The approach to the estimation of economic expediency of development of domestic satellite network based on Starlink has a formula taking into account the distribution of efficiency indicators of investment projects on the available types of satellite Internet networks from Starlink. Detailed indicators are reasonable in terms of: Networks of small terminals; Business terminals networks; networks of mobile terminals RV and Maritime. Comparing the effectiveness of Starlink terminals with the available network types, it is obvious that the most active development of network of Business terminal Starlink can be predicted as it provides the greatest profit for the shortest payback period.

Через масовані ракетні обстріли України, які Росія вкотре здійснила, пов'язаними з цим відключеннями електроенергії в масштабі країни, практично у всіх населених пунктах країни наразі спостерігаються перебої з Інтернетом. За даними NetBlocks, у зв'язку з окресленими факторами лише у листопаді 2022 р. трафік по всій країні впав до 35% від попереднього рівня. У багатьох населених пунктах телефонні лінії, кабелі та бездротові з'єднання для підключення комп'ютерів та інших пристроїв до всевітньої мережі зруйновані внаслідок бойових дій. Окреслене становище формує значні проблеми в економіці, враховуючи, що до моменту військових дій у країні був великий і постійно збільшуваний інтернет-сектор, досить розвинений електронний бізнес та електронна комерція. Крім того, функціонувала системно організована за собою Інтернету багаторівнева структура, зі сталими взаємовідносинами економічних суб'єктів. Наразі відновити або підтримати зв'язок для суб'єктів економічної діяльності у деяких регіонах допомагають термінали Starlink. В Україні комерційні термінали Starlink почали з'являтися з 2020 р. Відтак дослідження зорієнтоване на оцінку економічної доцільності розвитку вітчизняної мережі супутникового зв'язку на базі терміналів Starlink. Звернено увагу, що враховуючи новітній характер "Starlink Україна", постає питання, щодо обґрунтування доцільності придбання й експлуатації терміналів Starlink за показниками ефективності інвестиційних проєктів, серед яких: чиста поточна вартість, індекс рентабельності, внутрішня норма дохідності, термін окупності. Підхід до оцінки економічної доцільності розвитку вітчизняної мережі супутникового зв'язку на базі Starlink має формуватися з урахуванням розподілу показників ефективності інвестиційних проєктів за типами мереж супутникового Інтернету. Деталізація показників доцільна у розрізі: мереж невеликих терміналів; мереж Business терміналів; мереж мобільних терміналів RV та Maritime. Порівнюючи ефективність Starlink за типами мереж можна спрогнозувати найбільш активний розвиток мережі Business Starlink, оскільки вона забезпечує найбільший прибуток за найменшого терміну окупності. Додатково підвищує економічну доцільність розвитку мережі Business придатність її терміналів до відновлення повністю знищених мереж місцевого провайдера.

Key words: Starlink terminals; satellite communication, efficiency of investment projects, networks.

Ключові слова: термінали Starlink, супутниковий зв'язку, ефективність інвестиційних проєктів, мережі.

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

As a result of the massive rocket attacks by Ukraine, which Russia has once again carried out, as well as the associated energy cuts in the country's scale, virtually all the country's localities are currently experiencing problems with the Internet. In many settlements, the infrastructure

has been destroyed as a result of fighting. According to NetBlocks in November 2022 traffic across the country fell to 35% of the previous level [5]. Thus, the biggest problem with Internet access is in the Poltava region, where traffic is only 7% of the usual level. In addition, the difficult situation is observed in Cherkasy and Mykolaiv oblasts (8%), Odesa (12%), Zhytomyr (13%), and other oblasts [5]. The outlined situation is creating significant problems in the economy, considering that by the time of military actions in the country there was a large and constantly

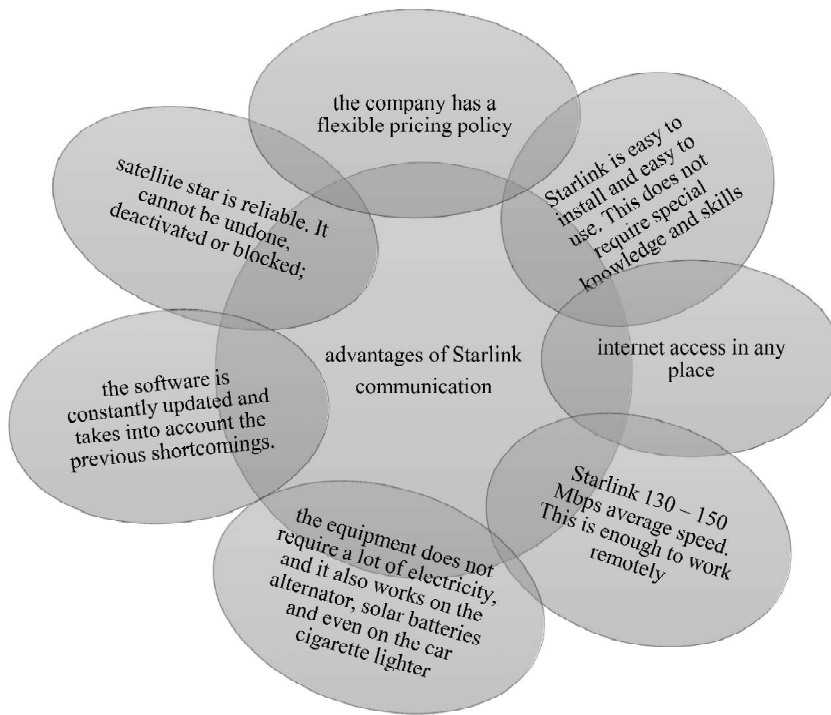

Figure 1. Advantages of Starlink satellite communication from Starlink SpaceX

Source: [3; 4].

increased Internet sector, rather than developed electronic business and electronic commerce [3; 6]. In addition, a system-wide multi-level structure was functioning, with a stable relationship between economic entities through the Internet Starlink terminals (which operate based on Starlink satellite communication complexes) are helping to restore and maintain communication for economic

This is due to the number of advantages of Starlink satellite communication and Starlink equipment (Figure 1), which, among other things, does not require a lot of electricity, therefore it operates from a generator, and solar batteries [4]. Starlink terminal network works in regions where the connection is unreliable or not available, which is especially important for economic entities involved in electronic business and electronic commerce.

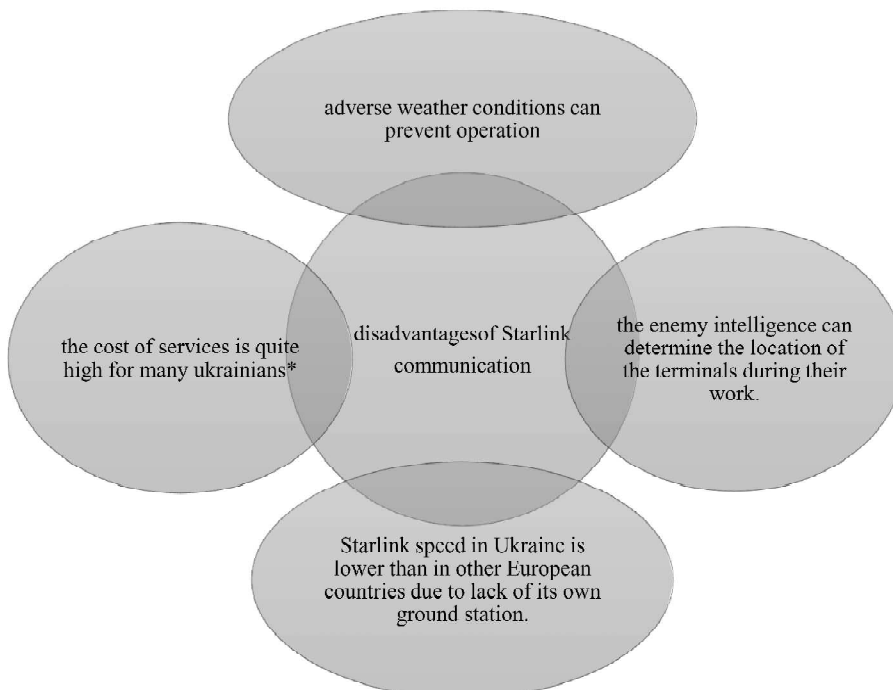

Figure 2. Disadvantages of Starlink SpaceX satellite communication

Note:

It is known that the price will not decrease even when more satellites appear on the orbit

Source: [3]

entities in some regions. Starlink project development began in 2015, and the prototypes were launched in orbit in 2018. In Ukraine, Starlink commercial terminals started to appear in 2020 The question arises as to the assessment of the economic feasibility of the development of the domestic satellite network based on Starlink in the conditions of military actions in Ukraine.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF THE ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the article is to assess the economic feasibility of the development of the domestic satellite communication network based on different types of terminals Starlink.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the framework of this study, it's stated that as of the end of 2022, due to large-scale power cuts, the number of Starlink users has increased in Ukraine.

However, due to the shortcomings of the outlined connection (Fig.2), among which the cost of services (which is quite high for many Ukrainians) is currently active only the development of Starlink multi— user terminals, which provide access to the Internet where it is technically difficult or impossible. This is due to the fact that unlike other satellite.

For example, Starlink Ukraine registered in Ukraine on April 27, but at the moment 1000 terminals have already been operating on our territory [3; 4; 5]. The company obtained the license of the operator in early June 2022. As of the beginning of 2020 up to 300 Starlink terminals were operating in Ukraine, at the beginning of 2021 — 1000, and in 2022 — 23000. The Ministry of Information and State Special Communication is handing over terminals primarily

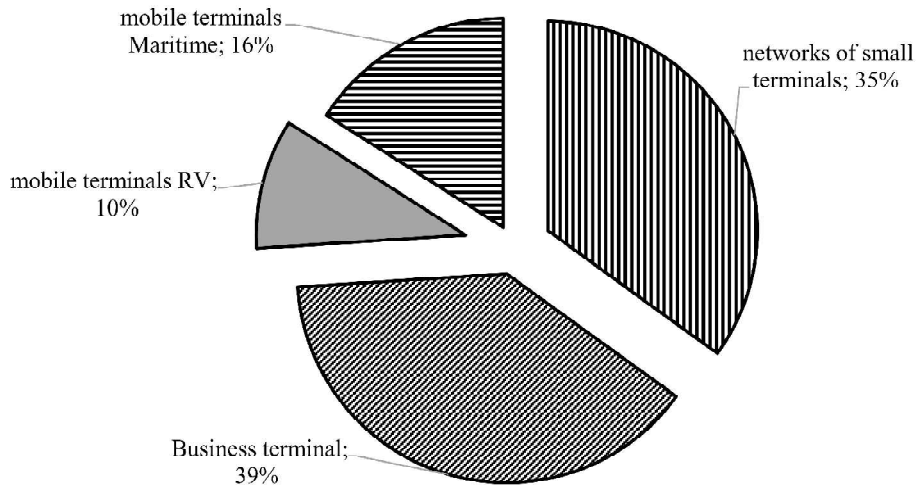

Figure 3. The structure of commercial terminals operating in Ukraine at the end of 2022

Source: Starlink SpaceX.

to military personnel, as well as to hospitals, enterprises of critical infrastructure, schools, fire units, state institutions, and volunteers. However, out of 23000 operating terminals, 55% have a commercial purpose. Internet provider Starlink differs in the presence of its satellite network.

Taking into account the newest character of the Starlink Ukraine project, there is a question as to the substantiation, expediency of commissioning and operation of Starlink terminals using indicators of efficiency of investment projects, including: net current value (NPV), index of profitability (PI), internal rate of return (IRR), payback period (DRP) [1; 2]. The expediency of such approach to the estimation of economic expediency of development of domestic satellite network based on Starlink is that such operations are also designed and directed on achievement of economic result on available types of satellite Internet networks from Starlink, namely in the following way:

- Networks of small terminals (35% of the total number of commercial terminals operating in Ukraine);
- Business terminals networks (39% of the total number of commercial terminals operating in Ukraine);
- Networks of mobile terminals RV and Maritime (26% of the total number of commercial terminals operating in Ukraine).

The structure of commercial terminals operating in Ukraine at the end of 2022 is shown in Fig. 3.

For small ones include such terminals Starlink, which can support simultaneous work of up to 6 users with a speed of the Internet from 50 to 150 Mbit/s with a possible delay of the signal from 20 to 40 milliseconds. These terminals are oriented on satellite Internet package cost \$110 per month and 5-year operation of special equipment cost \$599. The connection package includes a terminal (antenna), a Wi-Fi router, and a cable with a length of 30 meters. Currently, 4428 such terminals have been operating in Ukraine. According to the available project data according to the conditions of Ukraine as of 2022, the annual throughput of the terminal is 6000 users, with the calculation of the terminal capacity for the next years it will not change. Therefore, the basic conditions for assessing the economic feasibility of the domestic network of Starlink small terminals are given in Table 1.

According to the basic conditions of operation of a small interval, it is obvious that NVP and PI on the project of operation of small terminals Starlink > 0, and IRR project < NVP, therefore the project is expedient. Given that capital investments are equal to \$4783.222, they will be covered by the final results after 3 years of 311 days of operation.

Table 1. The basic conditions for assessing the economic feasibility of the domestic network of Starlink small terminals

years of implementation	Investments in the project, \$	Income to the project, \$	Discounting investments in the project		Discounting income to the project, \$		NVP, \$	PI, %	IRR, \$	DPP
			discounting factor	outflows	discounting factor	inflows				
0	599	-		-	1	0				
1	1320	1820	1	599	0.8496	1546.304	974,12 > 0	119,8 > 0	4783.222	3 years + 311 day
2	1320	1820	0.9091	1200	0.7219	1313.767				
3	1320	1820	0.8264	1090.909	0.6133	1116.2				
4	1320	1820	0.7513	991.736	0.5211	948.343				
5	1320	1820	0.683	901.578	0.4427	805.729				
CFP/CF				4783.222	-	5730.344				

Note:

* Discount rate for the project is 10%, average annual inflation (expectations) is 7%.

Source: Starlink SpaceX.

Therefore, 4428 small terminals operating in Ukraine can generate \$4,19 million of annual profit. This amount is significant. However, the additional economic expediency of the commissioning and operation of Starlink small terminals may affect that since August 24 Ukraine has received a special subscription fee of \$60 per month and \$385 for a package of special equipment. At the same time, it is not possible to accurately calculate the effectiveness of such projects, since the preferential price will be valid for the next revision of the tariff policy.

For large, such Starlink terminals are capable of supporting simultaneous work of up to 30 users with Internet speed from 150 to 500 Mbit/s. (Business terminals). These terminals are oriented on satellite Internet package cost \$500 and 5-level operation of special equipment cost \$2500. The connection package includes a terminal (powerful antenna), a Wi-Fi router, and a 30-meter cable. Currently, 4933 such terminals have been operating in Ukraine. According to the available project data according to the conditions of Ukraine as of 2022, the annual throughput of the terminal is 30000 users, with the calculation of the terminal capacity for the next years it will not change. Therefore, the basic conditions for the assessment of the economic feasibility of the development of a domestic network of Business Starlink terminals are given in Table 2.

According to the basic conditions of operation of a small interval, it is obvious that NVP and PI on the project of operation of small terminals Starlink > 0, and IRR project < NVP, therefore the project is expedient. Given that capital investments are equal to \$21519.193, they will be covered by the final results after 273 days of operation. Thus, 4934 terminals operating in Ukraine Business Starlink terminals can generate \$420,45 million annual profit. The operation of Business terminals is more profitable than the operation of small terminals Starlink. Further increases the economic feasibility of the development of the network of Business Starlink terminals is their suitability for the restoration of the destroyed networks of the local provider. For example, Kyivstar renewed communication in Borodyanka with Starlink equipment, Vodafone in Irpen, and Lifecell in Bucha.

Thanks to the March update Starlink in Ukraine adapted to the needs of Ukrainians. Previously Starlink was not used as a mobile access point but only operated at the activation location. However, now mobile terminals RV (1265 terminators) and Maritime (2023 terminals) have appeared, which can support simultaneous work from 6 to 25 users with a speed of Internet from 150 to 500 Mbit/s., which provides the possibility to suspend and resume work at any time, and the account is presented in a month of use. One terminal can be transported and used in different locations and even on the road.

In particular, small terminals RV Starlink solve Internet problems on the road and can support the simultaneous work of up to 6 users. The connection package includes a terminal (powerful antenna) with GPS capabilities, a Wi-Fi router, and a 30-meter cable. These terminals are oriented on satellite Internet package cost \$135 and special

Table 2. The basic conditions for the assessment of the economic feasibility of development of domestic network of Business Starlink terminals

years of implementation	Investments in the project, \$	Income to the project, \$	Discounting investments in the project		Discounting income to the project, \$		NVP, \$	PI, %	IRR, \$	DPP
			discounting factor	outflows	discounting factor	inflows				
0	2500	-			1					
1	6000	33900	1	2500	0.8496	28802.039	85216,33	496	21519.193	273 days
2	6000	33900	0.9091	5454.545	0.7219	24470.721				
3	6000	33900	0.8264	4958.678	0.6133	20790.75				
4	6000	33900	0.7513	4507.889	0.5211	17664.195				
5	6000	33900	0.683	4098.081	0.4427	15007.812				
CFP/ CF				21519.193	-	106735.525				

Note:
 * Discount rate for the project is 10%, average annual inflation (expectations) is 7%.
 Source: Starlink SpaceX.

equipment cost \$599. According to the available project data according to the conditions of Ukraine as of 2022, the annual throughput of the terminal is 7000 users, with the calculation of the terminal capacity for the next years it will not change. The basic conditions for the assessment of the economic feasibility of the development of domestic network RV Starlink terminals are given in Table 3. According to the basic conditions of operation of a small interval, it is obvious that NVP and PI on the project of operation of small terminals Starlink > 0, and IRR project < NVP, therefore the project is expedient. Given that capital investments are equal to \$5734.182, they will be covered by the final results after 3 years and 76 days of operation. Therefore, 1265 existing terminals in Ukraine RV Starlink can generate \$2,5 million of annual profit.

At that, Maritime terminals solve Internet problems on the road, and in the sea and can support the simultaneous work of up to 25 users. The connection package includes a terminal (powerful antenna) with GPS capabilities, a Wi-Fi router, and a 30-meter cable. These terminals are oriented on satellite Internet package cost \$5000 and special equipment cost \$10 000. According to the available project data according to the conditions of Ukraine as of 2022, the annual permeability of the terminal is 60000 persons, with the

Table 3. The basic conditions for the assessment of economic feasibility of development of domestic network RV Starlink terminals

years of implementation	Investments in the project, \$	Income to the project, \$	Discounting investments in the project		Discounting income to the project, \$		NVP, \$	PI, %	IRR, \$	DPP
			discounting factor	outflows	discounting factor	inflows				
0	599				1					
1	1620	2500	1	599	0.8496	2124.044	2137,17	1,37	5734.182	3 years + 76 days
2	1620	2500	0.9091	1472.727	0.7219	1804.625				
3	1620	2500	0.8264	1338.843	0.6133	1533.242				
4	1620	2500	0.7513	1217.13	0.5211	1302.669				
5	1620	2500	0.683	1106.482	0.4427	1106.771				
CFP/ CF				5734.182		7871.351				

Note:
 * Discount rate for the project is 10%, average annual inflation (expectations) is 7%.
 Source: Starlink SpaceX.

Table 4. The basic conditions for assessing the economic feasibility of development of the domestic network of Maritime Starlink terminals

years of implementation	Investments in the project, \$	Income to the project, \$	Discounting investments in the project		Discounting income to the project, \$		NVP, \$	PI, %	IRR, \$	DPP
			discounting factor	outflows	discounting factor	inflows				
0	10000				1					
1	60000	97110	1	10000	0.8496	82506.37				
2	60000	97110	0.9091	54545.455	0.7219	70098.87				
3	60000	97110	0.8264	49586.777	0.6133	59557.24				
4	60000	97110	0.7513	45078.888	0.5211	50600.88				
5	60000	97110	0.683	40980.807	0.4427	42991.4				
CFP/ CF				200191.927		305754.7	105562,9	1,53	200191.927	2 years + 292 days.

Note:

* Discount rate for the project is 10%, average annual inflation (expectations) is 7%.

Source: Starlink SpaceX.

Table 5. Comparing the effectiveness of Starlink terminals by the available network types, at the end of 2022

Terminal network	Number of terminals in the network, units	Total network profitability per year, \$million	Return on investment, years/days
Terminal network Maritime Starlink	2023	213,55	2 years + 202 day
Terminal network RV Starlink	1265	2,5	3 years + 76 days
Small network network Starlink	4428	4,19	3 роки 311 days
Terminal Business network Starlink	4933	420,45	273 days

Source: Starlink SpaceX and tables 1—4.

calculation of the terminal capacity for the next years it will not change. The basic conditions for assessing the economic feasibility of the development of the domestic network of Maritime Starlink terminals are given in Table 4. According to the basic conditions of operation, it is obvious that NVP and PI are on the project of operation of outlined terminals Starlink >

0, and IRR project < NVP, therefore the project is expedient. Given that capital investments are equal to \$200191.927, they will be covered by the final results after 2 years and 202 days of operation. Therefore, 2023 terminals operating in Ukraine Maritime Starlink can generate \$213,55 million of annual profit (despite the greater profitability of less than businesses of Starlink terminals).

Comparing the effectiveness of Starlink terminals by the available network types (Table. 4) it is obvious that one can predict the most active development of Terminal businesses network Starlink, which provides the largest profit in the shortest payback period.

The conclusions confirm the network share in the average growth rate for 5 (five) years comparison (Figure 4).

The above provisions allow stating that an approach to the estimation of economic expediency of development of a domestic satellite network based on Starlink should be formed account the distribution of indicators of efficiency of investment projects on available types of satellite Internet networks from Starlink.

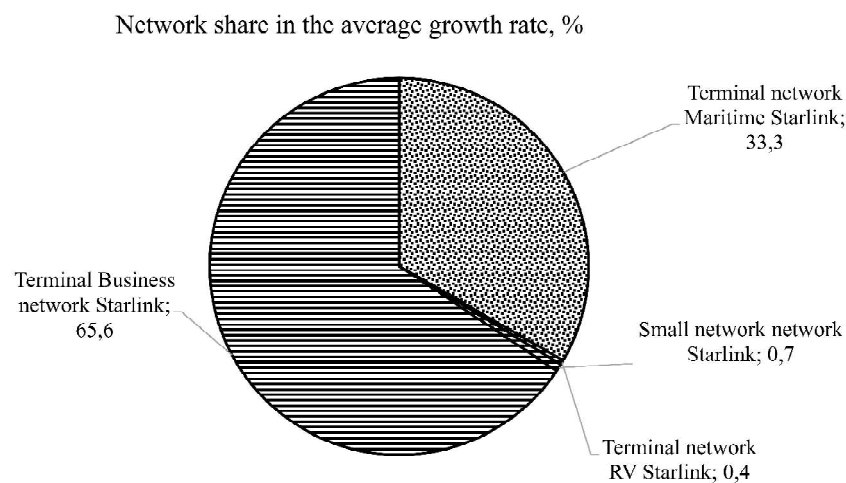

Figure 4. The conclusions confirm the network share in the average growth rate comparison for 5 (five) years., %

Source: Starlink SpaceX and tables 1—4.

SUMMARY RESEARCH SUMMARY AND PROSPECTS FOR FURTHER TASKS IN THIS AREA

Due to large-scale power cuts in Ukraine, the number of Starlink users has increased. Starlink terminal network works in regions where the connection is unreliable or not available, which is especially relevant for national economic entities. According to the results of the study, the following conclusions were made:

1. As of the beginning of 2020 up to 300 Starlink terminals were operating in Ukraine, at the beginning of 2021 — 1000, and in 2022 — 23000 (of which 55% have a commercial purpose). Taking into account the newest character of the Starlink Ukraine project, there is a question as to the substantiation, expediency of commissioning and operation of Starlink terminals using indicators of efficiency of investment projects, including: net current value, index of profitability, internal rate of return, payback period (DRP).

2. The approach to the estimation of the economic feasibility of the development of a domestic satellite network based on Starlink formed an account of the distribution of performance indicators of investment projects on the existing types of satellite Internet networks from Starlink. Detailed indicators are reasonable in terms of: Networks of small terminals; Business terminals networks; networks of mobile terminals RV and Maritime.

3. Comparing the effectiveness of Starlink terminals with existing network types, it is obvious that the most active development of Business terminal networks Starlink, which provides the greatest profit in the shortest payback period, can be predicted. Further increasing the economic feasibility of the development network of Business Starlink terminals is their suitability for the restoration of the destroyed networks of the local provider.

The perspectives of further research consist in its use to justify the economic expediency of establishing communication between Ukrainian mobile operators in the settlements where the infrastructure was destroyed as a result of fighting.

Література:

1. Breynaert D., D'Oreye M. Analysis of the bandwidth efficiency of DVB-S2 in a typical data distribution network. URL.: <http://www.newtec.eu/> (дата звернення 14.12.2022).

2. Minoli Daniel. Innovations in satellite communication and satellite technology: the industry implications of DVB-S2X, high throughput satellites, Ultra HD, M2M, and IP: New York: Secure Enterprise Systems Inc, 2015. 420 p.

3. Микита Самойленко (2022), Starlink в Україні: кому доступний інтернет від SpaceX та як ним користуватися, The village Україна, URL.: <https://www.the-village.com.ua/village/city/how-it-works-city/325497-gid-po-starlink>

4. Ніколаєнко Б.А., Пелешок Є.В. Ніколаєнко Б.А., Пелешок Є.В. Сучасні супутникові системи зв'язку: навч. посібник. К.: ІСЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 146 с.

5. Official site ІРадіо, Проблеми з Інтернетом по всій Україні: що робити? Трафік по всій країні впав до 35% від попереднього рівня,. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/problemi-z-internetom-po-vsii-ukrayini-shcho-robiti_298926.html (дата звернення 14.12.2022).

6. Zaiachkovska H., Tserklevych V., Vovk S. The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow, 2021, Studies of Applied Economics, vol. 39(5), URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (дата звернення 14.12.2022).

References:

1. Breynaert, D. and D'Oreye, M. (2020), "Analysis of the bandwidth efficiency of DVB-S2 in a typical data distribution network", available at: <http://www.newtec.eu/> (Accessed 14.12.2022).

2. Minoli, D. (2015), Innovations in satellite communication and satellite technology: the industry implications of DVB-S2X, high throughput satellites, Ultra HD, M2M, and IP, Secure Enterprise Systems Inc, New York, USA

3. Samoilenko, M. (2022), "Starlink in Ukraine: who has access to Internet from SpaceX and how to use it", The village Ukrayina, available at: <https://www.the-village.com.ua/village/city/how-it-works-city/325497-gid-po-starlink> (Accessed 14.12.2022).

4. Nikolayenko, B.A., Peleshok, YE.V., Nikolayenko, B.A. and Peleshok, Ye.V. (2022), Suchasni suputnykovi systemy zv'yazku [Modern satellite communication systems], ISZZI KPI named after Igor Sikorskyi, Kyiv, Ukraine.

5. LRadio (2022), "Internet problems throughout Ukraine: what to do? Traffic across the country has fallen to 35% of previous levels", available at: https://radiotrek.rv.ua/news/problemi-z-internetom-po-vsii-ukrayini-shcho-robiti_298926.html (Accessed 14.12.2022).

6. Zaiachkovska H., Tserklevych, V. and Vovk, S. (2021), "The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow", Studies of Applied Economics, vol. 39(5), available at: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (Accessed 14.12.2022).

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

V. Alkbimova,

Postgraduate student of the Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7302-6031>

O. Diugowanets,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Business administration, Marketing and Management, DVNZ "Uzhgorod National University",

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-4306>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.86

FEATURES OF MANAGEMENT OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES IN THE DIGITAL ECONOMY

В. В. Алхімова,

аспірант кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

О. М. Дюгованець,

к. е. н., доцент, завідувач кафедрою бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

The primary telecommunications enterprise implemented activities to ensure the functioning of communication facilities, facilities and networks, which were carried out with the purpose of providing various communication services. At present the content of the activity has not changed, in contrast to the specifics of the supplier process, where the service is delivered as a multifunctional service. As the transformations in the value chains are typical for both telecommunications operators and mobile operators, the outlined processes change the combination of technologies, principles, methods, means and forms of management aimed at increasing the efficiency of telecommunication enterprises' work acquires qualitatively new properties. According to the above-mentioned research, it aimed at defining and general characteristics of management of telecommunication enterprises in the conditions of digital economy. Within the framework of the study, it is noted that modern management of telecommunication enterprises is characterized by systemic transformations, which are formed in connection with the connection of the classical value chain on two interrelated, among which virtual and physical chains. The authors pay attention that within the framework of the virtual value chain management of telecommunication enterprises acquire forms, which are detailed by the type of activity units involved in its business units. Four basic forms of management of the physical value chain were allocated, namely: logistics (management of incoming and outgoing logistics operations); operational (management of operations on conversion of invested resources into production); marketing (management of operations on sale of services as ready services); service (management of operations on provision of effective service for the buyer after sale of services). Within the virtual value chain, the infrastructure and technology business units are required to ensure the viability of the content supplied by the provider. In accordance with the business units involved, the following related forms of management of the virtual value chain were identified, namely:

infrastructure (management of the aggregate of buildings, buildings, systems and services necessary to ensure the viability of business units); technological (management of new knowledge and their application in the creation of services or technology of service provision); supplier (procurement decision management).

Первинно телекомунікаційне підприємство реалізувало діяльність із забезпечення функціонування засобів, споруд і мереж зв'язку, які виконувалися з метою постачання окремих послуг зв'язку. Наразі зміст діяльності змінився щодо специфіки постачальницького процесу, у межах якого постачається не послуга, а багатофункціональний сервіс. Оскільки трансформації в ланцюгах вартості характерні як для операторів телекомунікацій, так і для операторів мобільного зв'язку, окреслені процеси змінюють сутність принципів, методів, засобів і форм управління, спрямованих на підвищення ефективності роботи телекомунікаційних підприємств. Відповідно до вищенаведеного, дослідження спрямоване на визначення та загальну характеристику особливостей менеджменту телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової економіки. У межах дослідження звернено увагу, що для сучасного менеджменту телекомунікаційних підприємств характерні системні трансформації, які відбуваються у зв'язку з роз'єднанням класичного ланцюга створення вартості на два взаємопов'язаних, серед яких віртуальний ланцюг та фізичний ланцюг. Звернено увагу, що, в межах фізичного ланцюга створення вартості, менеджмент телекомунікаційних підприємств набуває форм, які деталізуються за видом діяльності залучених у ньому ділових одиниць. Виділялися чотири базові форми менеджменту фізичного ланцюга створення вартості, а саме: логістичний (керування операціями вхідної та вихідної логістики); операційний (керування операціями з перетворення вкладених ресурсів у випуск); маркетинговий (керування операціями з продажу послуг, як готових сервісів); сервісний (керування операціями із забезпечення ефективного сервісу після продажу послуг). У межах віртуального ланцюга створення вартості залучені інфраструктурні та технологічні ділові одиниці, що необхідні для забезпечення життєздатності вмісту, що постачається провайдером. Відповідно до залучених ділових одиниць, виділилися наступні супутні форми менеджменту такого ланцюга створення вартості: інфраструктурний (керування сукупністю споруд, будівель, систем і служб, необхідних для забезпечення життєздатності ділових одиниць); технологічний (керування отриманням нових знань та їх застосуванням при створенні послуг або технології надання послуг); постачальницький (керування прийняттям рішень про закупівлі).

Key words: value chain; telecommunication operators, mobile operators; wired infrastructure; services; services.

Ключові слова: ланцюг створення вартості; оператори телекомунікацій, оператори мобільного зв'язку; провідна інфраструктура; послуги; сервіси.

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

At present, digital and innovative technologies are becoming more and more deeply penetrating the business processes of enterprises of all types, including telecommunications enterprises and the transformation of their value chains [5]. In particular, the primary telecommunications enterprise has implemented activities to ensure the functioning of communication facilities, facilities, and networks, which were carried out with the purpose of supply of various communication services. At present, the content of the activity has not changed, unlike the specifics of the supplier process within which the service is delivered as a convenient service. As the transformations in the value chains are typical for both telecom operators (within the framework of wireless

telecommunication services provided by the Internet) and mobile operators (within the framework of mobile communication services and mobile wireless telecommunication services provided by the Internet network), the described processes change the totality of technologies, principles, methods, means, and forms of management, to increase the efficiency of telecommunication enterprises, new properties are being built.

THE ANALYSIS OF THE LAST RESEARCH AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION TO THIS PROBLEM IS BEGUN

Among the basic researchers, in which the solution of the problem of management of telecommunication enterprises under the conditions of digital economy is started, we have allocated the work I.O. Kovshov, P.S. Yeshchenko, V.V. Zhebka, Jonathan Mitchell, Christopher Coles, Jody Keane and others. At the same time, the majority of existing works are devoted to deve-

lopment of conceptual scheme of providing high-quality telecommunication services on the basis of the principles of classical management. At the same time, the questions of definition and general characteristics of the peculiarities of management of enterprises are practically not covered in scientific literature.

This creates significant problems when developing of two-tier management of telecommunication enterprises model in the digital economy. This is due to the fact that classical peculiarities of management are formed depending on administrative-administrative forms of management, its functional directions (strategic, financial, personnel, anti-crisis, etc.) and basic functions (planning, organization, motivation, control). At the same time, as for the modern management of telecommunication enterprises in the digital economy, its characteristic signs of systemic transformations are acquired, connected with the connection of the classical value chain for two interrelated, among which is the virtual chain and the physical chain.

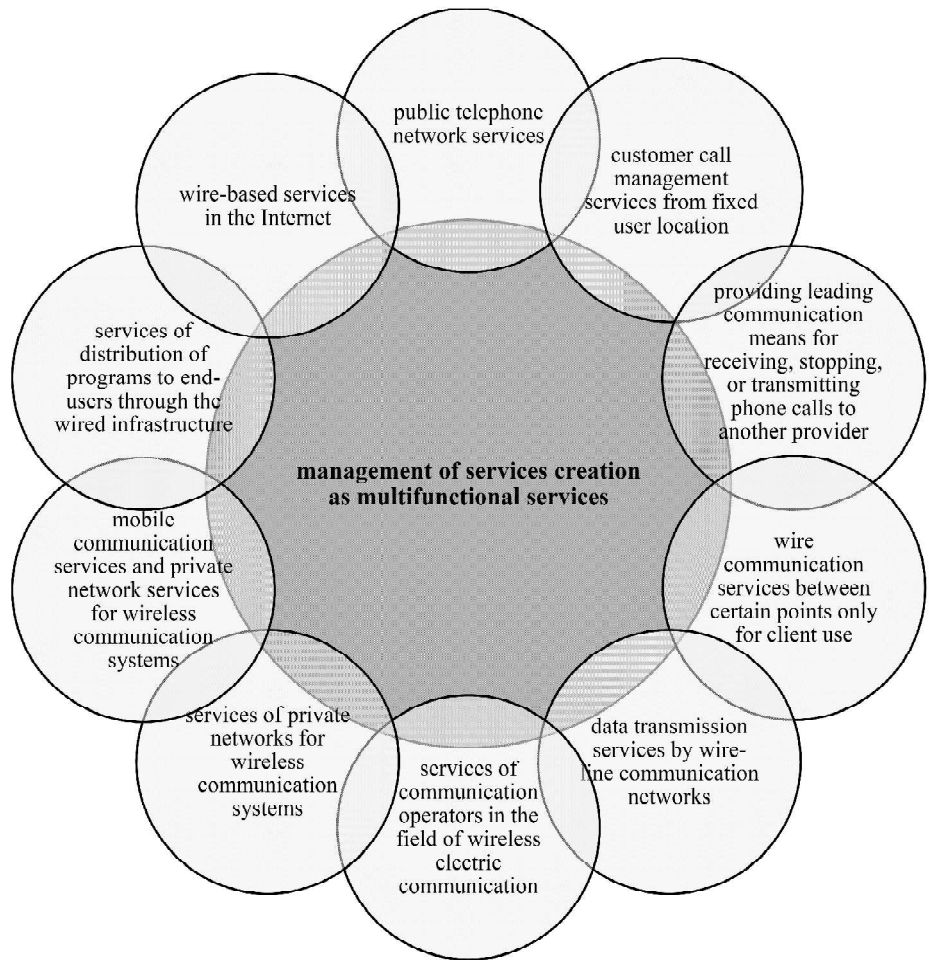

Fig. 1. The main directions of creation of services as multi-functional providers of telecommunication and mobile communication operators for which value chains management used

Source: formed based on [4].

THE WORDING OF THE PURPOSES OF THE ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the article is to define and general characteristics of management of telecommunication enterprises in the digital economy.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

The physical value chain starts with the multi-functional content supplied by the provider, which is then distributed and supported by the information infrastructure, which results in the supplier providing the actual interaction with the client. At the same time, a virtual value chain is supported and formed by the content of processes to ensure the viability of the content supplied by the provider (due to the efficiency of purchasing, production, distribution, and sales of services of traditional companies). For each value chain, the forms of management were individualized.

The separation of the value chains has led to the fact that there is now a qualitative new two-level management within which a conventional horizontal line on the physical and virtual lines of the cost-creation of services that have been transferred to the category of multifunctional services can be carried out. Such management expands the

classical management approach to improving the efficiency of work by influencing service functions on the client's request and providing access to certain resources or services. At the same time the expanded content of management is formed due to the physical representation of different processes of cost creation and virtualization of services cost as multi-functional services of telecommunication and mobile communication operators on a wide range of directions, shown in fig.1. For example, the types of management, both physical and virtual value chains, relate to the management of the creation of the service as multi-functional providers, in the following directions:

- public telephone network services (which are used to transmit and redirect voice, data, and video messages from a fixed user location or public and semi-public coin and card-based telephones);
- customer call management services from the user's fixed location (switching to a line that is in hold mode, forwarding a call, determining who is calling by phone, three-way connection, call indicator, call waiting, call filtering, call blocking, automatic answer-ring, call answer, voice messages, and the voice menu);
- wire communication services between certain points only for client use (provision of a wire commu-

nication to private lines by telecommunication providers);

— providing leading communication means for receiving, stopping, or transmitting phone calls to another provider (intersystem connection, processing or termination of domestic or international phone calls, long-distance connection for telephone calls from a paid payphone or other local call providers, for the joint use of the equipment, such as the installation of power lines, the line use);

— data transmission services by wire-line communication networks (access to wired facilities and services specifically designed for efficient data transfer based on a pay-as-you-go system);

— wire-based services in the Internet (services of Internet highways, services on provision of narrow-space access to the Internet through wired networks, services on provision of wide-space access to the Internet through wired networks, services of conducting electric communication in Internet network, others);

— services of distribution of programs to end-users through the wired infrastructure (software distribution services to end-users through wired infrastructure);

— mobile communication services and private network services for wireless communication systems (providing access and use of switched or non-switched networks to transmit voice, data, and video messages, short message transmission, multimedia messaging systems, internet service, mobile device compatible, etc.);

— services of private networks for wireless communication systems (provision of wireless connection by the telecommunication company to private lines to telecommunication providers);

— services of communication operators in the field of wireless electric communication (transfer of wireless data exchange traffic from one Internet service provider to another).

The negative features of management are determined by the content of the directions generating the value and by the list of business units involved in the chain. For example, in terms of the physical value chain the negative management features involved in the chain of service and logistics units (including suppliers provide the firm with the necessary resources) and those involved in the production of digital services [1; 2; 3]. The peculiarity of the physical value chain of telecommunication services is that it passes through all the business units available after the other, changing its cost and service properties. By the above-mentioned form within the virtual chain of value creation, the management of telecommunication enterprises acquires forms, which are detailed by the type of activity units involved in its business units. According to the types of business units of telecommunication enterprises, four basic forms of management of the physical value chain were allocated, namely:

Table 1. The characteristic of basic forms management of telecommunication enterprises in the digital economy conditions

Management form	Direction of management form	Methods, means of management	Management principles
logistics	control Incoming and Outgoing logistics operations	planning and organization of incoming movement of materials, parts, and/or finished material base from suppliers to telecommunication enterprises storage and movement of the end product and associated information flows from the enterprise to the consumer	creation of competitive advantages with the help of information technologies; virtual value chain; sales of services as a single functional remote service*; combination with other analysis tools.
operational	control operations from converting invested resources into output	planning and organization of processes of virtual transformation of invested resources (in the form of raw materials, labor, and energy) into production (in the form of various telecommunication services forming the service).	
marketing	control of services sales operations as ready-made services	planning, organization of a remote sale of products and processes for creation, communication, delivery, and exchange of offers, which are valuable for clients	
service	control of operations to provide efficient service to the buyer after the sale of services	development and implementation of measures necessary for effective work of the service on the client after its sale and delivery	

Source: formed based on [1; 2; 3].

1) logistics (oriented on the management of inbound and outbound logistics operations);

2) operational (oriented on operations management from the conversion of invested resources into production);

3) marketing (oriented on the management of operations on sale of services as ready-made services);

4) service (oriented on operations management to provide efficient service to the buyer after the sale of services).

Thus, the characteristic of basic forms management of telecommunication enterprises in the digital economy conditions (Table 1) allows marking their orientation on functionality and general planning and organization of the cost flow as multi-functional services.

The virtual value chain includes infrastructure and technology business units necessary for the viability of the content supplied by the provider (i.e., the viability of the physical value chain). According to the involved business units of telecommunication enterprises were allocated three auxiliary types of activity, and thus quite specific accompanying forms of management aimed at controlling the viability of the value chain, namely:

1) infrastructure (oriented on the management of the aggregate of buildings, buildings, systems, and services necessary for ensuring the viability of business units);

2) technological (oriented on the management of new knowledge and their application in the creation of services or technology of rendering of services);

3) supplier (oriented on procurement decision management).

Thus, the characteristics of accompanying forms of management of telecommunication enterprises in the digital economy conditions (Table 2) show their orientation to search for further reserves of cost reduction and growth

of revenues from service provision based on the content supplied by the provider distribution and support of the information infrastructure.

According to the above mentioned, the peculiarities of management of telecommunication enterprises in the digital economy are oriented on functionality, general planning, organization of the physical flow of cost from multifunctional services, as well as a related search of further reserves of cost reduction and income growth based on content supplied by the provider, to distribution with support of information infrastructure.

SUMMARY RESEARCH SUMMARY AND PROSPECTS FOR FURTHER TASKS IN THIS AREA

Within the framework of the study, it is noted that modern management of telecommunication enterprises is characterized by systemic transformations formed in connection with the connection of classical value chain on two interrelated, among which virtual chain and a physical chain. The following conclusions were made:

1. The physical value chain starts with the multi-functional content supplied by the provider, which is then distributed and supported by the information infrastructure, which results in the supplier providing the actual interaction with the client. At the same time, a virtual value chain is supported formed by the content of the processes to ensure the viability of the content supplied by the provider. The separation of the value chain has led to the fact that there is now a new quality two-level management within which a conventional horizontal line on the physical and virtual value chain can be carried out, which has become a part of the multi-functional services.

2. In physical value chain management of telecommunication enterprises taking forms, detailed by the type of business units involved in it. Four basic forms of management of the physical value chain were allocated, namely: logistic (oriented on the management of operations of input and output logistics); operational (oriented on the management of operations of transformation of invested resources into production); marketing (oriented on the management of operations of sale of services as ready services); service (focused on managing operations to provide efficient service to the buyer after the sale of services).

3. Within the framework of the virtual value chain, the infrastructure and technology business units are required for the viability of the content supplied by the provider (i.e. the viability of the physical value chain). According to the business units involved, the following related forms of management were allocated, aimed at managing the viability of the virtual value chain, namely: infrastructure (oriented to managing the aggregate of buildings, buildings, systems, and services necessary to ensure the viability of business units); technological (oriented on the management of new knowledge and their application in the creation of services or technology of rendering of services); supplier (oriented on the management of decision making on purchase).

The perspectives of further research are to develop the models of two-level management of telecommunication enterprises in the digital economy.

Table 2. Characteristics of accompanying forms of management of telecommunication enterprises in the digital economy conditions

Management form	Direction of management form	Methods, means of management	Management principles
infrastructure	management of the aggregate facilities, buildings, systems, and services necessary for the provision of services	includes accounting, financing, control, public relations, quality assurance, and strategic development	management of the value chain's viability based on the content supplied by the provider before the distribution and support of the information infrastructure; focus on finding further reserves to reduce costs and increase revenues from service delivery (ensuring revenue growth).
technological	management of new knowledge acquisition and application in the creation of services or technology of service delivery	refers to the hardware, hardware and software, procedures, and technical knowledge used to convert input data into output data	
supplier	management of procurement decisions	purchase of goods, services or works from an external source	

Source: formed based on [1; 3].

Література:

- Jonathan Mitchell, Christopher Coles, Jodie Keane (2009). *Upgrading Along Value Chains: Strategies for Poverty Reduction in Latin America*. Comercio y Pobreza en Latino America (COPLA).
- Ковшова І. О. Особливості маркетингового менеджменту телекомунікаційних підприємств, *Економіка і Фінанси*, 2017, № 6, с. 39—48.
- Ковшова І. О., Єщенко П. С., Жебка В. В. Організаційно-економічні особливості суб'єктів підприємницької діяльності в сфері телекомунікацій України, *Економіка, менеджмент, бізнес*", 2012. № 1 (5), С. 20—23.
- Офіційний сайт ProAgroGroup, Послуги у сфері телекомунікацій (електрозв'язку), 2022, URL: <https://proagro.com.ua/> (дата звернення 14.12.2022).
- Zaiachkovska H., Tserklevyuch V., Vovk S. The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow, 2021, *Studies of Applied Economics*, vol. 39(5), URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (дата звернення 14.12.2022).

References:

- Mitchell, J. Coles, C. and Keane, J. (2009), *Upgrading Along Value Chains: Strategies for Poverty Reduction in Latin America*, Comercio y Pobreza en Latino Am?rica (COPLA), London, UK.
- Kovshova, I.O. (2017), "Peculiarities of marketing management of telecommunications enterprises", *Ekonomika i Finansy*, vol. 6, pp. 39—48.
- Kovshova, I.O., Yeshchenko, P.S. and Zhebka, V.V. (2012), "Organizational and economic features of business entities in the field of telecommunications of Ukraine", *Ekonomika, menedzhment, biznes*, vol. 1 (5), pp. 20 — 23.
- Official website ProAgroGroup (2022), "Services in the field of telecommunications (electrical communications)", available at: <https://proagro.com.ua/> (Accessed 14.12.2022).
- Zaiachkovska, H., Tserklevyuch, V. and Vovk, S. (2021), "The Influence of the Global Perfumery Market on the Principles of the Formation of a Tourist Flow", *Studies of Applied Economics*, vol. 39(5), available at: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5232> (Accessed 14.12.2022). *Стаття надійшла до редакції 16.12.2022 р.*

УДК 339+400.738

V. Kelman,
Postgraduate student of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachev State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4048-2484>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.91

MODE TOOLS FOR MANAGEMENT AND ADMINISTERING THE OBJECTS OF THE NETWORK RETAIL

В. Д. Кельман,
аспірант кафедри обліку та оподаткування і маркетингу, Мукачівський державний університет

РЕЖИМНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ МЕРЕЖЕВОГО РИТЕЙЛУ

Кожен з об'єктів мережевого ритейлу має систему масового обслуговування клієнтів, яка створена для надання їм базових і супутніх послуг до, під час і після купівлі товару в торговому залі. Ця система є одночасно об'єктом управління та адміністрування. Як управління, так і адміністрування при цьому специфічні та потребують системного вивчення, оскільки елементами такої системи, у цілому, є: канали обслуговування; джерела заявок; заявки; черги. Елементами адміністрування такої системи масового обслуговування є: режими роботи каналів обслуговування мережі; загальні засади для заходів оптимізації системи масового обслуговування у мережі. Специфічним є те, що ці елементи визначаються для всіх об'єктів мережевого ритейлу одночасно. Елементами управління є введення та виведення з роботи додаткових каналів обслуговування, точки руху заявки у системі масового обслуговування, переходи між режимами обслуговування клієнтів та моменти, що їх визначають; вибір заходів оптимізації. Специфічним є те, що ці елементи визначаються лише до окремих об'єктів мережевого ритейлу, однак не можуть виходити за межі, визначені системою адміністрування. Відтак дослідження орієнтоване на визначення специфіки дії режимного інструментарію управління та адміністрування об'єктів мережевого ритейлу. У межах дослідження доведено, що процеси управління та адміністрування систем масового обслуговування об'єктів мережевого ритейлу мають формуватися виходячи зі змісту методів теорії масового обслуговування. Доцільність вибору окреслених методів зумовлене загальною особливістю завдань, пов'язаних із масовим обслуговуванням клієнтів, а також випадковим характером процесів обслуговування в ритейлі. За результатами дослідження констатовано, що важливо забезпечити змінність режимів роботи системи масового обслуговування об'єктів мережевого ритейлу, для якої слід орієнтуватися на спеціальний "режимний" інструментарій, що відповідно до завантаженості трансформує процес обслуговування клієнтів в таких системах на всіх її рівнях, за рахунок зміни кількості доступних каналів обслуговування.

Each of the objects of the network retail has a system of mass servicing of clients, which is created for providing them with basic and accompanying services to, during, and after the purchase of goods in the trading hall. The specific thing is that this system is both a subject of management and administration. Both management and administration at the same time are specific and require systemic study, as the elements of such a system, in general, are service channels; sources of applications; applications; queues. The elements of the administration of such a service system are

modes of operation of network service channels; general principles for measures of optimization of all network service systems. The specific thing is that these items are defined for all objects of the network retail at the same time. The control elements are the introduction and withdrawal of additional service channels, application points in the mass servicing system, transitions between customer service modes and moments, and the selection of optimization measures. It's specific that these elements are defined only by the individual objects of the network retail, but cannot go beyond the limits defined by the system of administration. Therefore, the research is oriented on the determination of the specifics of the operation of the mode tools of management and administration of the network retail objects. Within the framework of the research, it's proved that processes of management and administration of systems of mass servicing of objects of network retail should be formed based on the content of methods of mass service theory. The expediency of the choice of the outlined methods is conditioned by the general feature of the tasks connected with the mass servicing of clients in retail, as well as by the casual nature of the processes of service. According to the results of the research, it's stated that important to ensure the change of the operating modes of the system of mass servicing of the objects of the network retail, for which it is necessary to orient on a special "mode tools", which according to the loading changes the process of servicing clients in such systems at all its levels, due to the change of the number of available service channels. The prospects for further developments related to the development of algorithms of flexible adjustment of loading systems of service of objects of network retail.

*Ключові слова: система масового обслуговування; канали обслуговування; джерела заявок; заявки; черги.
Key words: system of mass servicing; channels of service; sources of applications; applications; queues.*

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

Each of the objects of the network retail has a system of mass servicing of clients (or SS), which is created for providing them with basic and accompanying services to, during, and after the purchase of goods in the trading hall. The specific thing is that this system is simultaneously managed (individual object level) and managed (network level). Both management and administration at the same time are specific and require systemic study, as elements of such SS, in general, there are channels of service; sources of applications; applications; queues. However, the elements of the administration of such systems of mass service are:

- modes of operation of network service channels;
- general principles for measures of optimization of mass service systems in the network.

The specific thing is that these items are defined for all objects of the network retail at the same time. The control elements are the introduction and withdrawal of additional service channels, points of application movement in systems of mass service, transitions between modes of customer service and moments that define them; selection of optimization measures. It is specific that these elements are defined only by the individual objects of the network retail, but cannot go beyond the limits defined by the system of administration.

THE ANALYSIS OF THE LAST RESEARCH AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION TO THIS PROBLEM IS BEGUN

The proposed research is a continuation of the theoretical and applied work of scientists, whose interests, touched upon various aspects of management and administration of objects of network retail. The mentioned issue is devoted to the work of famous national scientists, in particular: Dankeeva O. [1], Kravets V. [2], Nesmiyanova M. [4], and Pavlov M. [5]. At the same time, most of the existing works are devoted to the management of separate complex systems of mass servicing, in particular the range of goods in retail networks of large-scale trade enterprises, and the improvement of retail technologies in modern conditions. At the same time, the peculiarities of management and administration of mass service systems are considered quite limited and ambiguous. Thus, in addition to the above works, the author focused on the results of his research [3].

THE WORDING OF THE PURPOSES OF THE ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the article is to determine the specifics of the operation of the mode tools of management and administration of the network retail objects.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

According to the above, the processes of management and administration of systems of mass service of objects

of net retail should be formed based on the content of methods of mass service theory (namely mathematical methods of quantitative estimation of processes of mass service, which currently there is no alternative to influence on the defined processes [3]). The expediency of the choice of the outlined methods is conditioned by the general feature of the tasks connected with the mass systems of client's service in retail, as service processes' casual nature.

The specific thing is that such systems of service are effective only when they meet the basic expectations of visitors, as to their service as quickly as possible. Therefore, management and administration of retail outlets in the network should be jointly oriented to support rapid customer service by changing the operating modes of the selected mass servicing system for which special "mode" tools are applied, according to the type of objects of the network retail and their loading changes the process of servicing clients in such systems at all its levels.

The operating modes are defined by us as the main link, which is common for the systems of management and administration of objects of the network retail. Depending on the type of objects of the network retail and the specificity of loading of mass service systems, the modes of its work can be as follows [3]:

- 1) single-channel (with failures);
- 2) multi-channel (with failures);
- 3) single-channel, limited queue;
- 4) multi-channel (with the limited queue);
- 5) single-channel (with the unlimited queue);
- 6) multi-channel (with the unlimited queue).

At the same time, the peculiarities of customer service in such systems differ depending on the state of parameters of loading or m (availability and length of queue) and n (number of channels — number of cashiers, apparatus of self-service of clients, etc.). Thus, the mode of customer service in systems of mass service of the objects of the network retail is not constant.

The outlined working hours are chosen depending on the information about attendance and the intensity of the flow of buyers for a specific period. There are two possible ways of working systems of mass service [3]:

- 1) from the channels with the refusals or limited queue.

The outlined mode is applied in the objects of the network retail with significant traffic of buyers and/or limited mode of operation. In particular, some customers may be refused service at limited working hours, due to the end of the operating cycle or overloads of the cashier rejected from service those applications of clients, at the moment of arrival which all places in turn accidentally turned out to be occupied (if $m=0$); additional channels of service may be introduced;

2) with channels with an unlimited waiting line (used in the objects of the network retail with little traffic of buyers, if the object of the network retail works at night or if the reserve for a limit of turn is exhausted). In such systems of mass service, the client's application, in the absence of the possibility of immediate service, expects (regardless of the length of waiting time and queue).

According to the above, the modes of customer service in the objects of the network retail are divided into [5; 3]: modes of service with failures (at that parameter m

is not used); modes of service with the unlimited queue (at that parameter m is used); modes of service with a limited queue or limited waiting time.

Thus, the modes of service with failures (at that the parameter m is not used). In single-channel systems of mass service such a mode envisions 2-a stations:

- Free service channel (S_0);
- The service channel is busy (S_1).

Under this regime, there is one service channel, which receives application streams λ . At the same time, the flow of service has intensity μ_1 . If necessary, systems of mass service with failures can be converted into systems of mass service multichannel with failures, within which the mode provides acceleration of channel unloading. At the same time, there are such states — $S_0, S_1, S_2, \dots, S_k$ (in the service channels there are from 0 to k applications). Under this mode, there are always n channels of service, where a distributed stream of applications with constant intensity is received λ .

Specific is the fact that within the limits of such operating mode it is possible to service failures, the reasons for which are:

- completion of the working time of the objects of the network retail;
- an interruption in the operation of the cashier;
- temporary closure of the objects of the network retail in connection with air alarm, etc.

Maintenance modes with unlimited queues are oriented on the parameter m . In single-channel CO, such a regime provides for the following conditions:

- Free service channel (S_0);
- The service channel is occupied without applications in the queue (S_1);
- The service channel is busy, 1-th application in the queue (S_2);
- The service channel is busy, $(k-1)$ applications in the queue (S_k).

Under this mode, there is one service channel, which receives application streams λ with intensity μ_1 . For the introduction of the limit on the length of the turn, single-channel systems of mass service can be transformed into multi-channel. Such a regime provides for similar conditions:

- there are no applications in the system and all service channels are free (S_0);
- busy one service channel, and other free (S_1);
- busy two service channels, other free (S_2);
- busy k service channels, other free (S_k);
- busy all n service channels, but there are no queues (S_n);
- busy all n service channels, but one application in the queue (S_{n+1});
- busy all n service channels, but r application in the queue (S_{n+r}).

The outlined mode provides that if at the time of the application the service channel is busy, then this application becomes in queue and waits for the beginning of service (if the system is multichannel, then the client can choose the channel with the lowest queue).

Under such a mode there is always one or n channels of service, where a single or distributed stream of applications with an unstable intensity λ comes. The

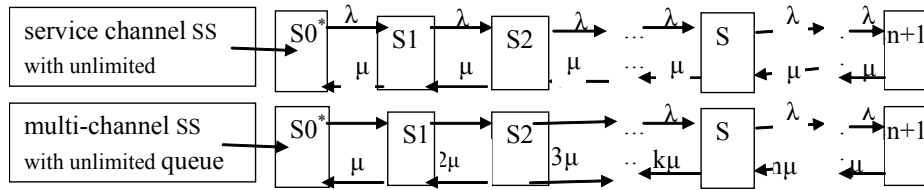

Fig. 1. The general logic of the mass service systems activity of the objects of the network retail in the mode of service with an unlimited queue

Source: created by the author based on [2; 3].

general logic of the mass service systems activity of the network retail objects in the mode of service with the unlimited queue is given in fig. 1.

The special character of the outlined operating mode of mass systems service with the unlimited queue is that for $r < 1$ any application in the system will be serviced (thus parameter m is used). Within the limits of a considerable load of mass service systems, this mode is the least effective, because when it's applied it maximizes economic damage and expenses for clients who do not want to be in an unlimited queue or refuse to buy at the cash register.

According to research [3; 5] the introduction of unlimited lines of organization with different disciplines can slow down the growth of economic damage and expenses from the loss of clients. If the load is reduced, it is possible to enter the limit of the queue (input of the parameter m).

Service modes with limited queues or time-limited expectations are the most specific. In single-channel systems of mass service such operating mode form such conditions:

- service channels are free (S_0);
- the service channel is busy, but there is no queue (S_1);
- the service channel is busy, and from one to $n - 1$ application in the queue ($S_2...n$);
- the service channel is busy, and y N application is in the queue (to the waiting time t_n) (S_N).

The specific feature of such an operating or N — application with a long waiting time t_n (naturally, clients who have not got into N applications or with a long time of service move to another channel (which should be entered additionally)).

If an additional service channel is entered, then multichannel systems of mass service with limited queues are formed, within which the mode provides such states - $S_0, S_1, S_2, \dots, S_N$ (in the service channels there are from 0 to N -applications). The general logic of activity systems

of mass service of the objects of the network retail in the mode of service with limited queue consists in that channel serve up to N applications or to N applications with waiting time to t_N (fig. 2). It is specific that within such mode, restrictions are imposed on multichannel CO:

- 1) for the number of applications in the queue (which may not exceed the specified m);
- 2) for the time that the application may be in the queue (this is random, distributed according to the indicative law with the parameter ν).

For single-channel mass service systems, restrictions are introduced for the number of applications in the queue. The above restrictions are required for objects with a huge number of "non-performing" applications, namely, those that can go out of line if the waiting time or queue length exceeds a certain optimal value, in particular, for large discounters, classical supermarkets, and hypermarkets, hypermarkets discounters. Each mode tool of management and administration of objects of the network retail (as a set of tools) is oriented on flexible adjustment of loading systems of maintenance of objects of the network retail at all its levels. At the same time, a set of tools to adjust the loading systems of mass service differs by basic types of modes of customer service in objects of network retail.

SUMMARY RESEARCH SUMMARY AND PROSPECTS FOR FURTHER TASKS IN THIS AREA

Within the framework of the research, it's proved that processes of management and administration of systems of mass servicing of objects of network retail should be formed based on the content of methods of mass service theory. The expediency of the choice of the outlined methods is conditioned by the general feature of the tasks connected with the mass servicing of clients in retail, as well as by the casual nature of the processes of service. According to the results of the study the following conclusions were made:

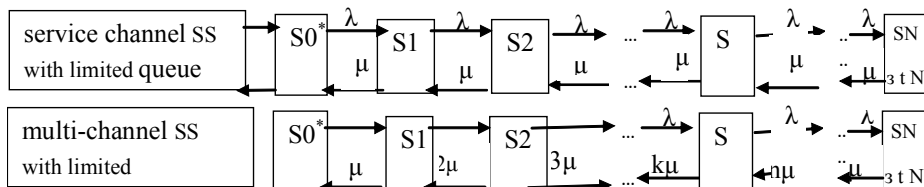

Fig. 2. The general logic of the mass service systems activity of the objects of the network retail in the mode of service with limited queue

Source: created by the author based on [2; 3].

1. The systems of service of the network retail objects are effective only when the basic expectations of the visitors are met, as to their service as quickly as possible. Taking into account the above-mentioned management and administration of such objects should be jointly oriented on the support of fast customer service by changing the operating modes of the redrawn system of mass servicing.

2. The operating modes are defined by us as the main link, which is common for the systems of management and administration of objects of the network retail. Depending on the type of objects of the network retail and peculiarities of loading systems of mass service, the modes of its work can be the following: single-channel (with failures); multi-channel (with failures); single-channel, with limited queue; multi-channel (with the limited queue); single-channel (with the unlimited queue); multi-channel (with the unlimited queue).

3. It is important to ensure the change of the operating modes of the system of mass servicing of the objects of the network retail, for which it is necessary to orient on a special "mode" tool, which accordingly transforms the process of servicing clients in such systems at all its levels, by changing the number of available service channels.

The prospects for further developments related to the development of algorithms of flexible adjustment of loading systems of service of objects of network retail.

Література:

1. Данкеєва О.М. Роздрібна торговельна мережа в Україні: класифікація типів та особливості розвитку в Умовах кризи, Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 2016, Вип. 6 (1), С. 78—84.

2. Кравець В.І. Напрями ринкових трансформацій місцевих мереж продуктового ритейлу в Україні, Науковий вісник Херсонського державного університету, 2017, Вип. 24 (2), С. 16—19.

3. Kelman V., Ponevach A., Korolovych O. Rationalization of network retail management with a shift trading function based on the mathematical description of process in the mass service area, *Economic Annals-XXI*, 2021, 190 (5—6 (2)), pp. 136—148.

4. Несміянова М.В. Особливості розвитку дискаунтерів в Україні та Європі, Сучасні проблеми розвитку підприємств харчової промисловості: теорія та практика: програма і матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і студентів, 13—14 листопада 2014 р. К.: НУХТ, 2014. С. 99—100.

5. Павлова М. Управління асортиментом товарів в роздрібних мережах крупноформатних підприємств торгівлі: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.04 / М.Б. Павлова. Львів, 2015. 247 с.

References:

1. Dankeieva, O.M. (2016), "Retail trade network in Ukraine: classification of types and features of development in the crisis", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seria: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 6 (1), pp. 78—84.

2. Kravets', V.I. (2017), "Directions of market transformations of local grocery retail networks in Ukraine", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 24 (2), pp. 16—19.

3. Kelman, V., Ponevach, A. and Korolovych, O. (2021), "Rationalization of network retail management with a shift trading function based on the mathematical description of process in the mass service area", *Economic Annals-XXI*, vol. 190 (5—6 (2)), pp. 136—148.

4. Nesmianova, M.V. (2014), "Features of development of discounters in Ukraine and Europe", *Suchasni problemy rozvytku pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: teoriia ta praktyka: prohrama i materialy II Vseukrains'koi naukovopraktychnoi konferentsii molodykh vchenykh i studentiv [Modern problems of development of food industry enterprises: theory and practice: program and materials of the II All Ukrainian scientific practical conference of young scientists and students]*, NUKhT, Kyiv, Ukraine, 13—14 nov, pp. 99—100.

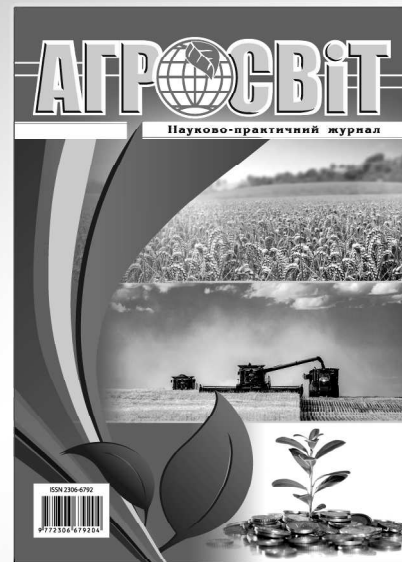
5. Pavlova, M. (2015), "Management of the range of goods in retail chains of large scale trade enterprises", Ph.D. Thesis, Economy, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Б. Й. Титиш,
аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5041-4752>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.96

ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В ЕКОНОМІЦІ

В. Tytysh,
Postgraduate student of the Department of Economic Theory
and Competitive Policy, State University of Trade and Economics, Kyiv

THE THEORETICAL INTERPRETATION OF THE COMPETITIVE RELATIONS'
EVOLUTION IN THE ECONOMY

У статті йдеться про сутнісні характеристики конкурентних відносин, досліджено історію розвитку конкурентних відносин, специфіку та якісні характеристики таких відносин у різні періоди розвитку людської цивілізації. На підставі хронологічних та якісних ознак запропоновано авторський підхід до періодизації конкурентних відносин у перспективі історичного розвитку суспільства. Проаналізовано стимулюючі фактори та явища-бар'єри, які впливали на процес та динаміку розвитку конкурентних відносин, формуючи їх параметри, які притаманні цим відносинам на сьогодні. Приведено порівняльний аналіз різних історичних станів розвитку конкурентних відносин. Описується сутність сучасних відносин конкуренції в умовах цифрової трансформації, перспективи та загрози подальшого розвитку таких відносин з огляду на латеральні зсуви, які було спричинені технологічними стрибками. Приведено рекомендації щодо попередження загроз розвитку конкурентних відносин з огляду на їх роль в розвитку суспільного добробуту.

The article describes the essential characteristics of competitive relations and the history of the development of competitive relations and their qualitative parameters in different periods of human civilisation development was investigated. Based on chronological aspects and qualitative differences, an author's approach was proposed in the periodisation of stages of competitive relations in terms of historical development. Six key historical phases were identified to systemise the evolution process in terms of competitive relations studies. Analysis of stimuli and blocker issues affecting the process and the dynamics of competitive relations development was conducted to describe the environmental characteristics of the corresponding phase. The features were divided by the level of technologies development, state regulation level and market internal intensity levels. Comparative analysis was conducted to identify the level of freedom in each historical phase based on the defined characteristics. The consequences of those effects on the subsequent stages and for the current

stage of competitive relations development were described in order to identify the way past stages form the base for further stages of development. Described the critical features of modern competitive relations in the time of digital transformation processes and social shifts caused by the processes. Perspectives and threats of further development of the relations were analysed in the context of technologically-caused lateral moves, which currently may lead to concentration processes which affect competitive relations hardly negatively and thus may be similarly affecting further technological development. The article proposes recommendations for preventing competitive relations development threats due to their essential role in the public welfare development process. There are proposed both stimulative and limitative approaches in handling the challenges of current market conditions. Potential directions for further actions were described taking into account the potential technological environment.

Ключові слова: конкурентні відносини, еволюція конкуренції, історичний аналіз, перспективи розвитку, якісні характеристики.

Key words: competitive relations, the evolution of competition, historical analysis, development perspectives, qualitative characteristics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині абсолютна більшість науковців-економістів сходиться на тому, що конкуренція є винятково важливим явищем в структурі суспільних відносин, оскільки саме вона є механізмом постійного вдосконалення та оптимізації системи національного та глобального виробництва. За своїм змістом конкуренція є станом ринку, а описані вище процеси є наслідком відносин, що виникають між конкуруючими економічними агентами. Відповідно, конкурентні відносини є важливим явищем для підтримки та розвитку суспільного добробуту, постійної динаміки ринкового середовища та для забезпечення постійного інноваційного процесу у виробничих та організаційних вимірах.

Оскільки відносини виробництва і споживання налічують таку ж історію, як і суспільні відносини в цілому, то і конкурентні відносини супроводжували людство протягом усієї його історії. Отже, за аналогією того, як змінювались суспільні відносини протягом всього періоду розвитку людської цивілізації, розвивались і змінювались конкурентні відносини в рамках економічних процесів. Характер змін та їх динаміка безпосередньо впливали на подальший розвиток конкурентних відносин у майбутніх часових етапах, а отже і на умови, за яких відбувався розвиток добробуту населення. Ці еволюційні зміни супроводжувались набуттям нових характеристик конкурентними відносинами, що у свою чергу транслювалось на зміну в ландшафті ринкового середовища і на характер розвитку господарських відносин у загальному.

Станом на сьогодні відбувається чимало нових змін в ринковому середовищі, серед яких окремо варто виділити зміни технологічного характеру. Нові форми організації, нові види нематеріальних цінностей та об-

межуючий вплив нових технологій на усіх, хто ними не володіє, формує нові умови розвитку конкурентних відносин. Відтак, важливим є аналіз попереднього історичного досвіду для глибшого розуміння поточних нових викликів та напрямів їх потенційних наслідків.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз процесу еволюції конкурентних відносин як одного із ключових драйверів зростання суспільного добробуту. Дослідження та систематизація історичного розвитку конкурентних відносин із урахуванням контексту того чи іншого часового відрізка, виявлення та аналіз якісних характеристик кожного періоду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику розвитку конкурентних відносин як об'єкту дослідження обирали такі дослідники, як В. Лагутін, Ю. Уманців, Г. Курц, М. Картрайт, Г. Річардсон, А. Дуцька, К. Вікгем, Н. Михальчишин, та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження еволюційних процесів розвитку конкурентних відносин неможливо розпочати, не описавши сутність самих конкурентних відносин. Так, А. Дуцька описує їх як "взаємини, що виникають між контрагентами, які здійснюють фінансово-господарську діяльність в межах певного конкурентного середовища, з метою досягнення за рахунок власних переваг максимізації прибутку, кращих ринків збуту продукції, мінімізації витрат на виробництво продукції тощо" [1]. У свою чергу, Н. Михальчишин описує конкурентні відносини як "відносини між суб'єктами господарювання, в

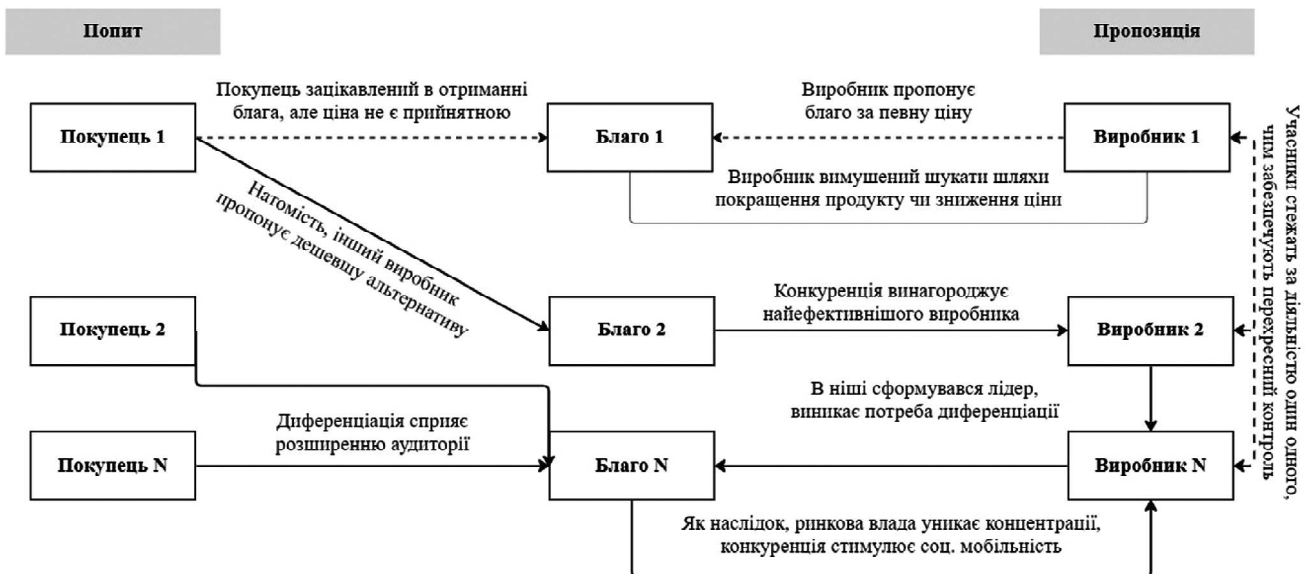

Рис. 1. Приклад реалізації ефектів конкурентних відносин

Джерело: створено автором.

основі яких лежать економічне суперництво та боротьба за найвигідніші умови виробництва та збуту товарів, надання послуг, за привласнення найбільших прибутків, під час чого стихійно регулюються пропорції суспільного виробництва та дотримується конкурентне законодавство" [2, с. 362]. Дотримання конкурентного законодавства є основною умовою реалізації позитивних ефектів конкурентної боротьби, а тому актуалізація законодавства та спрямування його у напрямку стимулювання конкуренції є важливим параметром інституційного середовища будь-якої країни [3, с. 57]. Виходячи із приведеного вище, можемо підсумувати, що конкурентні відносини це відносини, що виникають між економічними агентами за умов стану ринкової конкуренції, що спрямовані на досягнення найвигідніших умов здобуття максимальних прибутків.

До того ж, для розуміння ролі розвитку та еволюції конкурентних відносин необхідно підкреслити значущість ефектів та функцій, що конкуренція виконує. Перша — функція ціноутворення. Цей ефект дії конкуренції описував згаданий раніше Сміт та інші дослідники, що аналізували роль конкуренції [4, с.6]. Наявність значної кількості альтернатив дозволяє уникнути концентрації влади над встановленням рівня цін. А присутність конкуренції як зі сторони попиту, так і зі сторони пропозиції сприяють досягненню справедливої середньоринкової ціни на товар чи послугу.

Схожою є функція конкурентного регулювання. Зміст цієї функції полягає в тому, що конкуренція рухає ресурси в сторону задоволення потреб попиту. У результаті, обсяги виробництва паралельно рівню цін досягають оптимального значення, яке забезпечує здорові пропорції у суспільному виробництві як засобі задоволення суспільних потреб [5, с. 17].

Чи не найважливішою є функція стимулювання. Оскільки конкуренція передбачає постійне протистояння учасників ринку, останні повинні шукати нові шляхи з підвищення ефективності своєї діяльності задля отримання конкурентних переваг.

Це у свою чергу виливається в досягнення нижчих цін на блага, підвищення якості виробництва та створення нових благ, що може супроводжуватись формуванням нових ринків.

Наступною є функція контролю, яка полягає в тому, що завдяки "невидимій руці" капітал в економіці спрямовується в напрямку найбільшої ефективності його використання. Як наслідок, чільні позиції на ринку отримують ті суб'єкти господарювання, які здатні запропонувати найбільш оптимальну виробничу модель. В протилежному випадку, якщо економічний агент не спроможний забезпечити ефективне виробництво, він не може запропонувати привабливу для покупця ціну, через що буде змушений або адаптуватись для виправлення несприятливих для себе чинників, або покинути ринок. Для досягнення цього ефекту важливе невтручання держави у функціонування тих чи інших учасників ринку. Заходи із підтримки неефективних утворень, які є поширеним явищем в умові недостатнього роздержавлення державної власності в Україні є яскравим тому прикладом, де заледве більше чверті державних підприємств змогли продемонструвати прибуток.

Специфічною функцією, яку можна додати до приведеного вище, є функцію перехресного контролю. Оскільки всі учасники ринків діють в рівних умовах, які для них визначає держава, то вони зацікавлені в попередженні опортунізму зі сторони конкурентів. Таким чином, наявність конкуренції активізує додаткові механізми контролю, коли кожен учасник ринку прагне недопущення недобросовісної конкуренції та порушень "правил гри". Така ситуація може реалізуватись лише за умов, коли ринок є диверсифікованим, а досягнення тих чи інших змов неможливе. У випадку, коли ринок можна охарактеризувати як олігопольний, коли кількість гравців на конкретному ринку є обмеженою, функція перехресного контролю може не здійснюватись, а натомість матимуть місце прояви опортунізму.

Таким чином, механізм ринкової конкуренції є важливим чинником стимулювання прогресу та ефективності виробництва, а також дозволяє справедливим чином впливати на економічні результати різних економічних агентів. В цілому, схематично ефекти конкурентної боротьби на прикладі теоретичного ринку зображено на рисунку 1.

Генезу конкурентних відносин можна аналізувати з різних сторін. Оскільки саме слово "генеза" означає походження, історію, то правильним буде рішення проаналізувати генезу конкурентних відносин саме з точки зору хронології. За цього підходу можемо виділити шість етапів (включно із нульовим), які ідентифікуються як приналежністю до певного історичного періоду, так і пов'язаністю їх із тим чи іншим зрушенням у розвитку конкурентних відносин.

Нульовий етап характеризується появою перших мінових відносин. Цей етап відносимо до нульового, оскільки на той момент подібні відносини не мали виражених ознак економічного контексту. Натомість, процеси обміну були різновидом ненасильницької конкуренції між соціальними групами. Зміст такої конкуренції зводився до простої логіки: хто може дати більше і взяти менше, той проявляє свою силу. Відповідно, мала місце "конкуренція щедрості", де цілком була не акумуляція більшого набору благ для власних потреб, а акумуляція цінності з метою її подальшої передачі [6].

Першим етапом можна виділити конкурентні відносини на мікрорівні. Це така конкуренція, яка виникала на рівні окремих індивідів в період первісного суспільства, коли умовний ринок був обмежений природним чином. З одного боку, географічним ареалом компактного проживання груп людей, з іншого — наявністю тих чи інших ресурсів у відповідному ареалі. Конкуренція в цьому випадку зводилась до протистояння за володіння тим чи іншим ресурсом. Володіння ресурсом відкривало перспективи індивідуального споживання того чи іншого блага, або використання такого блага як інструменту обміну на якесь інше благо, що становило інтерес для індивіда.

У порівнянні із нульовим етапом, з'являється інтерес у накопиченні та медіатор мінових процесів — гроші. При цьому, під грошима мається на увазі будь-яка стандартизована одиниця. М. Картрайт описує проблему, з якою стикнулись люди того часу — неподільність альтернативи [7]. Якщо у людини є актив у вигляді вівці, а людина прагне купити пляшку вина — обмін буде нееквівалентним. Для вирішення цієї проблеми держава почала платити солдатам монетами — шматками цінних металів, які мали рівну вартість та могли покривати незначні покупки. З часом ця практика проникнула у всі сфери життя людей.

Така конкуренція є найбільш наближеною до природного порядку боротьби за ресурс, ринкова динаміка не була вираженою, здобуття домінуючих позицій часто було пов'язане з ієрархією в групі та приналежністю до того чи іншого утворення. Ступінь економічної свободи є максимально високим, оскільки держави та її регулювання у цю епоху просто немає. Разом з тим, конкуренція здебільшого обмежена географією.

Наступним етапом є конкурентні відносини у феодальний період. Цей етап є еволюційним послідовником

первісних конкурентних відносин мікрорівня та був властивий періоду, коли перші держави вже сформувались, на мапах існували перші міста. Роль господарських об'єднань виконують феодалі, які є землевласниками, що збирають подань із селян в обмін на надання їм права користуватись сільськогосподарськими землями для забезпечення власних потреб. З одного боку, на цьому етапі конкуренція не призводить до активної ринкової динаміки та пошуку оптимізаційних рішень для підвищення ефективності продуктивних сил. Натомість, обсяг отриманих благ визначається обсягом землі у володінні та апетитами землевласника. Але в цей час феодал отримує диверсифікований набір благ з податі, зібраної з селян.

Оскільки географічні та певні технологічні характеристики накладають свій відбиток, структура виробництва відрізняється. Це у свою чергу провокує потребу в інтенсифікації обміну, який на цей час вже опосередкований грошима. Однак, у своїй статті Кріс Вікгем відмічає, що попри поширеність грошей, ринкова реалізація товарів була не дуже поширеною серед селян явищем. Справа у тім, що обсяг і структура виробництва часто диктувались бажаннями феодала.

Як наслідок, після збору податей та власного споживання залишку благ для подальшої реалізації на ринках могло просто не залишатись [8, с. 11]. Водночас, з огляду на регіональну специфіку та природні чинники в окремих учасників ринку виникає надлишок одних благ і потреба в інших. Розвивається торгівля, завдяки якій конкурентні відносини отримують новий виток росту — виникають міжнародні конкурентні відносини. Наявність різних альтернатив, які до того ж можуть включати іноземні привізні товари, провокує процеси, описані фізіократами. Ринкова конкуренція починає визначати справедливую ціну на товари за умови наявності достатньої кількості доступних альтернатив.

Третій етап — конкурентні відносини у період мануфактур. Цей етап можна охарактеризувати як першу конкуренцію масових виробництв. На цьому етапі формується таке явище як "бренд", що підтверджує походження того чи іншого товару, а отже дозволяє оцінити його згідно відгуків, сформованого іміджу. В рамках мануфактурної конкуренції відбувається інтенсифікація інноваційної діяльності, в роль входить технологічна диференціація. Мануфактури являють собою закриті об'єднання відповідних майстрів, що виготовляють той чи інший визначений асортимент товарів. Відповідно, відносно великий обсяг виготовленої продукції починає асоціюватись із конкретним виробництвом — мануфактурою. Кожна мануфактура є закритою спільнотою, яка володіє знаннями щодо технологій виготовлення тих чи інших благ. Саме на цьому етапі виникають перші патенти у Венеції, які були покликані захистити виробників від неправомірного використання авторських розробок у випадку їх витоку в широкий загал [9, с. 36].

Водночас, закритість таких спільнот та технологічний розрив формують ситуацію, коли виробництво певних благ доступне лише конкретному виробнику. Таким чином формуються передумови для виникнення монополій та олігополій. Аналізуючи історію монополій, Г. Річардсон визнає їх формування в період мануфактур-гільдій, однак підкреслює ряд відмінностей від су-

часного розуміння цього явища. Так, у своїй статті автор відзначає, що тогочасні "монополісти" брали участь в регулюванні оптових продажів та дозволяли вхід іншим виробникам, якщо того вимагала ринкова ситуація. Також тогочасні "монополісти" боролись із різного роду спекуляціями, що могли призводити до штучних коливань цін на товари [10, с. 218].

Так чи інакше, конкурентні відносини в період мануфактурного виробництва набувають ще більшої кількості чинників, здобути чільні ринкові позиції стає складніше, вимагається широкий та комплексний аналіз процесів задля досягнення відповідних позицій. Торгівля продовжує розвиток, стають доступними товари із все більшої кількості країн та континентів. Однак продукція мануфактур не є доступною кожному бажачому, через відповідно вищу якість встановлюється і вища ціна. В структурі виробництва залишаються виробники-одинаки, частина людей задовольняє свої потреби в різних благах власними силами.

Четвертий етап розвитку конкурентних відносин — промисловий період. У цьому випадку простежуються докорінні зміни в ринковому середовищі. По-перше, виникають крупні промислові виробники, які здатні реалізовувати свою продукцію глобально. По-друге, зростає частка міського населення, що позитивно відображається на платоспроможності такого населення [11]. Крім того, завдяки уніфікованому та масовому виробництву значна кількість товарів стає доступною для тих, кому не була доступною раніше, оскільки ефективність такого виробництва зростає, що дозволяє знизити ціну на відповідні товари. В процес формування конкурентних відносин більш виразно вступає держава, яка через лобізм та зацікавлення в припливі виручки з інших країн бере участь у формуванні відповідних умов, що стимулювали б діяльність промислових виробників. Виникає поняття масового ринку, ринок розширюється, формуються нові сегменти та ніші. Конкуренція суттєво видозмінюється, оскільки тепер між собою конкурують крупні, часто міжнародні гравці, за якими часто стоять держави. Дрібне виробництво позбавлене доступу до нових технологій, через що не може запропонувати конкурентну ціну чи продукт.

П'ятий етап — сучасний. Ринкова конкуренція станом на сьогодні пройшла тривалий і складний шлях формування та розвитку. Роль інновацій з часом лише зросла, а підвищення доступності інновацій сприяє інтенсифікації процесів подальшої розробки та технологічного розвитку. Добробут населення суттєво зріс, що вплинуло на відносини між виробниками та споживачами. Оскільки більше людей отримали доступ до ресурсів, з допомогою інноваційних рішень вони змогли увійти на ринки, створити нові утворення та розвинути їх. В результаті цього пропозиція товарів та послуг є величезною, зростає тренд до індивідуалізації товару. Водночас, розвиток цифрових технологій породив суттєві зміни в традиційних сферах та породив нові.

Попри позитивний інноваційний вплив, з огляду на ряд причин сьогодні спостерігаються тенденції до укрупнення окремих учасників ринків, пов'язаних із цифровими технологіями. Це пов'язано як і з наданням послуг, так і з виробництвом відповідних пристроїв, що дозволяють споживати цифрові послуги. Зростає міра

взаємного проникнення крупного бізнесу та держави. Такі процеси сприяють формуванню нових видів конкуренції на рівні держав та наддержавних утворень. Загострюється конкуренція компаній за співробітників, роль людини у виробництві зростає, у експоненті росте потреба у кваліфікованих робітниках. Зростає також конкуренція за збір, зберігання та доступ до даних на тлі трендів індивідуалізації та ускладнення вибору конкретних товарів сучасним споживачем.

У цілому, зростання ролі технологій у формуванні конкурентних переваг призводить до ефекту замкненого кола. З одного боку, розвиток технологій сприяє здобуттю конкурентних переваг тими учасниками ринку, які активно цей розвиток експлуатують. Крім того, як показує емпірика, інновації здатні не лише покращувати позиції на існуючих ринках, але також можуть генерувати нові ринки. Наприклад, цифровізація сприяла тому, що виник новий формат організації таксі-сервісів на кшталт Uber, Bolt тощо. З одного боку, ці сервіси конкурують із традиційними операторами, які мають стабільний штат та автопарк у власності. З іншого, вони конкурують і між собою. Як наслідок, технологічний прогрес сприяє розвитку конкурентних відносин.

Оскільки будь-які інновації мають свої часові обмеження, викликані властивим їм життєвим циклом, в якийсь момент будь-яка технологія стає доступною усім бажачим. Крім того, можуть виникати альтернативні технології. В будь-якому випадку, технологічна перевага завжди є обмеженою в часі. Така ситуація провокує подальший пошук і розробку, тобто конкурентні відносини та ринкове протистояння за таких умов підштовхують до подальшого розвитку технологій. У підсумку виходить, що технології провокують розвиток конкуренції, а конкуренція сприяє розвитку технологій, через що і виникає згадане вище "замкнуте коло", в процесі якого, однак, виникають і відгалуження як-от укрупнення окремих учасників ринку, що не сприяє розвитку та покращенню конкурентних процесів на таких ринках. Узагальнений процес розвитку конкурентних відносин, викладений у трьох основних якісних станах конкурентних відносин, ключові зміни та притаманні тим чи іншим часам бар'єри представлено на рисунку 2. Наведені виклики потребують розробки відповідного інструментарію для попередження реалізації ризиків для розвитку конкурентних відносин. Такий інструментарій можна систематизувати за ознакою направленості: заходи стимулювання та заходи стримування.

До заходів стимулювання можна віднести інструменти стимулювання розвитку процесів конкуренції. Стимули можна групувати за ознакою матеріальності. До матеріальних стимулів належать ті, які пов'язані зі створенням конкретної інфраструктури, або мають стосунок до прямих заходів допомоги зі сторони держави чи наддержавних організацій. До таких інструментів належить надання різного роду податкових пільг (податкових канікул, податкового кредиту тощо) для певних груп дрібних підприємств задля надання їм можливості перерозподілу ресурсів у напрямку інвестування в розробку нових технологій та продуктів. Особливо резонним подібний тип стимулів є для дрібних динамічних утворень, для яких подібне пом'якшення у середовищі може суттєво покращити фінансові показники та стимулювати процеси по-

Рис. 2. Еволюція розвитку конкурентних відносин

Джерело: складено автором.

дальшого росту, що у свою чергу сприятиме розвитку конкурентних відносин. До таких стимулів варто віднести інвестиції в освіту та стимулювання конкуренції у освітній сфері задля підвищення якості відповідних послуг. Подібні заходи є прикладом інвестицій у розвиток інфраструктури, складових середовища, які сприяють реалізації тих чи інших процесів на ринках.

Особливо актуальними в добу цифровізації є нематеріальні стимули. До нематеріальних стимулів можна віднести стимули інформатизації, як-от підвищення доступності даних, які акумулює держава, для потреб населення та бізнесу [12]. Доступність таких даних підвищує якість оцінки та планування процесів підприємствами, що дозволяє підвищити ефективність організації процесів та сприяє розвитку конкурентних відносин між бізнесами. Також важливим стимулом є організація середовища, завдяки якому виникатиме інтерес для іноземних економічних агентів.

Що стосується інструментів стримування, то такими інструментами є заходи із недопущення надмірної концентрації та монополізації, тобто директивні імперативи держави, що регулюються на законодавчому рівні. Іншим проявом директивних обмежувачих заходів є заходи із покарання недобросовісної конкуренції, яка в свою чергу шкодить конкурентному середовищу, формуючи нерівні умови для учасників ринку.

Таким чином, ринкова конкуренція у тій чи іншій формі була притаманна відносинам виробництва та споживання від самого початку їх існування. Станом на сьогодні ринкова конкуренція набула суттєвого розвитку як в теоретичному, так і в практичному вимірах. При цьому, подальший розвиток технологій сприятиме і подальшому ускладненню конкурентних відносин та появі все новіших характеристик та параметрів, що враховуються при побудові стратегій досягнення конкурентних переваг.

ВИСНОВКИ

На загал, конкурентні відносини пройшли тривалий та складний процес формування та розвитку. З огляду на складну структуру відносин та чисельність факторів,

що можуть впливати на розвиток та параметри цих відносин, рівень розвитку цих відносин сильно варіювався протягом всього процесу еволюції цих відносин.

Враховуючи тісну інтегрованість конкурентних відносин у структуру суспільних відносин у цілому, наслідки від тих чи інших змін в якісних характеристиках відносин конкуренції чинили суттєвий ефект на динаміку розвитку суспільств. Разом з тим, станом на сьогодні можна виділити окремі періоди в процесі становлення конкурентних відносин у тому форматі, в якому вони присутні на сьогодні. Із часом змінювалась специфіка середовища, змінювалась сила та роль держави у реалізації ринкових відносин, змінювались і технологічні обмеження, які ставали і стають щоразу меншими, сприяючи при цьому постійному пропорційному прискоренню розвитку технологій. У результаті цього виникали та зникали явища-обмежувачі розвитку конкурентних відносин, впливаючи на динаміку розвитку таких відносин.

Як наслідок, ці відносини розвинулись до того стану, в якому вони перебувають зараз. Разом з тим, цей розвиток продовжується, що формує нові виклики для підтримки конкурентного середовища на ринку, тож розробка та розвиток заходів із попередження та нівелювання таких ризиків станом на сьогодні є важливою та критично актуальною. Від описаних процесів залежить підтримка подальшого темпу розвитку як з точки зору технологічного прогресу, так і з точки зору покращення суспільного добробуту.

Література:

1. Дуцька А.С. Становлення конкурентних відносин у національній економіці. Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки". 2014. № 3.
2. Михальчишин, Н.Л. Конкурентні відносини в умовах перехідної та ринкової економіки. Менеджмент та підприємництво України: етапи становлення і проблеми розвитку. 2008. С. 362—368.
3. Уманців Ю. М., Золіна Д. О. Конкурентна політика держави за умов глобальних трансформацій. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Еконо-

міка". 2020. Вип. 2. С. 52—61. doi.org/10.24144/2409-6857.2020.2(56).52-61

4. Kurz, H. D. Adam Smith on markets, competition and violations of natural liberty. Cambridge Journal of Economics. 2016. № 40 (2), p. 615—638.

5. Лагутін В. Інститути і економічні механізми стабільності та розвитку суспільства. Економіка України. — 2018. — № 9. — С. 13—25.

6. Robinson J. V. The historical development of markets. Britannica Money. URL: <https://www.britannica.com/topic/market/The-historical-development-of-markets>

7. Mark Cartwright. Trade in the Ancient World. World history encyclopedia. URL: <https://www.world-history.org/collection/39/trade-in-the-ancient-world/>

8. Chris Wickham. How did the Feudal Economy Work? The Economic Logic of Medieval Societies. Past&Present. 2021. № 251. p. 3—40.

9. Андрощук Г. Патентна система у світовій економіці: сценарії розвитку. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2010. № 4. с. 36—53.

10. Gary Richardson. A tale of two theories: monopolies and craft guilds in medieval England and modern imagination. Journal of the History of Economic Thought. 2001. № 23. p. 217—242.

11. Clark Nardinelli. Industrial Revolution and the Standard of Living. Econlib. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/IndustrialRevolutionandtheStandardofLiving.html>

12. Проект Концепції державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції в Україні. Антимонопольний комітет України. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d690bbe727c8.pdf

References:

1. Dutska, A.S. (2014), "The development of competitive relations in a national economy", Mizhnatodni vidnosyny. Seriya "Economichni nauky", Vol. 3.

2. Mykhalchyshyn, N.L. (2008), Konkutentni vidnosyny v umovah perekhidnoi ta rynkovoї ekonomiky [Competitive relations in transitional and market economies], Lvivska Politekhnik, Lviv, Ukraine.

3. Umantsiv, U.M. and Zolina, D.O. (2020), "State's competitive policy during global transformations", Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho universytetu. Seriya "Ekonomika", Vol. 2, pp. 52—61.

4. Kurz, H. D. (2016), "Adam Smith on markets, competition and violations of natural liberty", Cambridge Journal of Economics, Vol. 40 (2), pp. 615—638.

5. Lahutin, V. (2018), "Institutes and economical mechanisms of stability and society development", Ekonomika Ukrainy, Vol. 9, pp. 13—25.

6. Robinson, J. V. (2022), "The historical development of markets", Britannica Money, Available at: <https://www.britannica.com/topic/market/The-historical-development-of-markets> (Accessed 16th of Deceber 2022).

7. World history encyclopedia (2019), "Trade in the Ancient World". Available at: <https://www.world-history.org/collection/39/trade-in-the-ancient-world/> (Accessed 16th of Deceber 2022).

8. Wickham, C. (2021), "How did the Feudal Economy Work? The Economic Logic of Medieval Societies", Past&Present, Vol. 251, pp. 3—40.

9. Androshchuk, H. (2010), "World's patent system: development scenario", Teoriia i praktyka intelektual'noi vlasnosti, Vol. 4, pp. 36—53.

10. Richardson, G. (2001), "A tale of two theories: monopolies and craft guilds in medieval England and modern imagination", Journal of the History of Economic Thought. Vol. 23, pp. 217—242.

11. Econlib (2018), "Industrial Revolution and the Standard of Living", Available at: www.econlib.org/library/Enc/IndustrialRevolutionandtheStandardofLiving.html (Accessed 16th of Deceber 2022).

12. AMCU (2019), "Draft Concept of State Policy for the Development and Protection of Economic Competition in Ukraine", Available at: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d690bbe727c8.pdf (Accessed 16th of Deceber 2022).

Стаття надійшла до редакції 18.12.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2306-0792
P772306 6193201

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351:347.132.15

*А. В. Терент'єва,**д. держ. упр., професор,**Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3881-5865>**А. В. Колодка,**аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9319-331X>**Ю. О. Колодка,**молодший науковий співробітник,**Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2904-961X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.103

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ЗАГРОЗАМИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

A. Terentieva,

Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor,

Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection

A. Kolodka,

PhD student, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection

Y. Kolodka,

Junior Researcher, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ANALYSIS OF MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO ASSESSMENT CRISIS MANAGEMENT OF INFORMATION THREAT DURING RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THEIR WAYS IMPROVEMENT

Актуальними стають завдання підвищення якості управління та ефективності системи управління інформаційними кризами в умовах бойових дій. Можна стверджувати, що проблема управління кризою внаслідок повномасштабної війни недостатньо досліджена вітчизняними та зарубіжними вченими. У статті визначено ряд недоліків антикризового управління в умовах повномасштабної війни в рамках реагування на кризу кризового менеджменту інформаційного забезпечення, зміст якого в окремих випадках не відповідає сучасним реаліям.

Визначено, що однією зі складових сталого та надійного функціонування системи інформаційного забезпечення в умовах бойових дій є ефективність управління.

Методами дослідження були контент-аналіз, гіпотетичний та загальнонауковий. На основі аналізу попередніх наукових досліджень визначено проблемні питання державного управління у сфері інформаційної протидії, зокрема елементи антикризового менеджменту.

Досліджено питання розподілу недоліків у теорії та практиці на основі вдосконалення методів раціонального вибору методів застосування та поширення інформаційного забезпечення антикризового управління в умовах повномасштабного протистояння та підвищення ефективності управління до належний рівень. Причинами недоліків є недостатньо розроблені рекомендації щодо ефективного антикризового менеджменту в умовах повномасштабного протистояння через недосконалість існуючих наукових підходів до якості програмного забезпечення інформаційного кризового менеджменту.

Тому метою статті буде визначення шляхів удосконалення антикризового управління інформаційними загрозами в умовах повномасштабного протистояння на основі аналізу існуючих наукових підходів у цій галузі.

Аналіз системи антикризового управління показує, що запропонований метод широко використовується у сфері державного управління для вирішення завдань оперативного управління технічними та організаційними системами. А також у випадках, коли складність об'єкта управління не дозволяє побудувати формалізовану модель. Значну увагу приділено також системі методологічних та організаційних проблем протидії у сфері інформаційного забезпечення.

The tasks of improving the quality of management and the efficiency of the information crisis management system in the conditions of hostilities are becoming relevant. It can be argued that the problem of crisis management as a result of a full-scale war has not been sufficiently studied by domestic and foreign scientists. The article identifies a number of shortcomings in crisis management in a full-scale war as part of the response to the crisis of crisis management of information support, the content of which in some cases does not correspond to modern realities.

It is determined that one of the components of sustainable and reliable functioning of the information support system in the conditions of hostilities is the effectiveness of management.

The research methods were content analysis, hypothetical and general scientific. Based on the analysis of previous scientific studies, problematic issues of public administration in the field of information counteraction, in particular elements of crisis management, are identified.

The issue of distribution of shortcomings in theory and practice is investigated on the basis of improving the methods of rational choice of methods of application and distribution of information support of crisis management in the conditions of full-scale confrontation and improving the efficiency of management to the proper level.

The reasons for the shortcomings are insufficiently developed recommendations on effective crisis management in the conditions full-scale confrontation due to the imperfection of the existing ones scientific approaches to the quality of information crisis management software.

Therefore, the purpose of the article will be to determine ways to improve the crisis management of information threats in conditions of full-scale opposition based on the analysis of existing scientific approaches in this field.

The analysis of the crisis management system shows that the proposed method is widely used in the field of public administration to solve the problems of operational management of technical and organizational systems. And also in cases when the complexity of the object of management does not allow to build a formalized model. Considerable attention is also paid to the system of methodological and organizational problems of counteraction in the field of information support.

Ключові слова: російсько-українська війна, кризове управління, державне управління, інформаційна безпека, стратегічні комунікації.

Key words: Russian-Ukrainian war, crisis management, public administration, information security, strategic communication.

PROBLEM STATEMENT

In accordance with the strategic goals and the performance of the main tasks, defined by the Strategic Defense Bulletin of Ukraine was created and the information support system is functioning, which is one of the types comprehensive provision [1].

One of the components of stable and reliable functioning of the system information provision in conditions of full-scale confrontation is the quality of crisis management. Therefore, conducting research and determination of approaches related to the provision of a certain level the qualities of the crisis in modern conditions are becoming more and more relevant value.

ANALYSIS OF RECENT STUDIES AND PUBLICATIONS

Previous studies and experience of large-scale armed aggression of the russia JFO (ATO) showed that in the conditions of preparation and conducting information support. Along with this, a number was found shortcomings in this process, which lead to a decrease in the quality indicator of crisis management does not meet the specified requirements [2—5].

The scientific management of troops in the course of hostilities assumes the need to predict the development of the combat situation, which should rely on reliable information, a comprehensive and accurate calculation using modern methods of modeling and forecasting.

So in the work edited by Yurkov V. [6] a method of situational management is proposed. It is based on introduction of the concept of situations and their transformation. The proposed method is quite widely used in the branches of the national economy of Ukraine to solve the problems of operational management of technical and organizational systems. As well as in cases where complexity management object does not allow to build a formalized model or when there is a lack of time to solve by traditional mathematical methods programming involves a large amount of calculations and in defined time the decision made by these methods cannot be implemented. Which other methods, the method of situational management aims to obtain recommendations for making rational decisions. The main idea of the method consists in the possibility of using automated control systems a specific object of previously worked out decisions that are determined for specific situations that may arise in application of this object. In fact, due to the complexity of many objects management cannot hope for sufficiently complete initial data about them. Therefore, a management system of this type should be open and have the ability to adjust knowledge about objects and management methods.

PROBLEM DEFINITION

The disadvantage of this method in the conditions of hostilities can be seen complication of forecasting those situations that may arise in the course-armed struggle. However, possible use the approaches proposed within it to make decisions c difficult situations that arise in the process of crisis management under the influence of destabilizing factors.

PRESENTATION OF THE MAIN RESEARCH MATERIAL

The works of other authors [7, 8] substantiate the main lays and provisions for managing joint actions of the security and defence sector (SDS) formations during crises.

In general, these works prove that the management of joint actions of security and defence sector formations during crises that threaten the security of Ukraine is a continuous process of planning and determining needs during the performance of information support functions [2].

However, these works do not fully consider the issue of managing specific means and units of information support in the conditions of hostilities. Theoretical and practical issues related to the functions of crisis management regarding the rational distribution of information security resources have not been considered, and not enough attention has been paid to the methods of actions of officials regarding the management of information security resources.

From the point of view of the study of the dependence of the level of "information potential" on the quality system of crisis management, as well as insufficiently substantiated management indicators of these components of the above-mentioned system. Which makes it necessary to conduct a study on the assessment of the quality of crisis management by means of information support in modern conditions.

In the opinion of the authors, only a separate, not a large, part of the forces and means of crisis management is considered in the cited scientific achievements. They do not fully take into account the issues of information management, which would allow assessing with a high degree of reliability the effectiveness of the actions of the relevant forces and means regarding the entire spectrum of tasks and functions, taking into account the specifics of the management of these actions.

Only the combined use of these methods can solve these tasks regarding the management of the specified means.

In the work of Malykh V. and other authors [9], the views on the introduction into the practice of the staffs of calculations regarding the assessment of the functioning of the management system during planning and during the operation are reflected. The paper proposes a model for assessing the state of the troop control system, which can be used to obtain a quantitative and qualitative assessment of the existing state of the control system or its subsystem based on the values of the state indicators included in this subsystem of the control point. The provisions and conclusions considered in the work allow taking into account the influence of the control system during the simulation of operations, forming the initial basis for the creation of intelligent decision-making systems for operations with the help of mathematical research methods. However, in the proposed work, in our opinion, in contrast to the assessment of the quality of process management as a whole, not enough attention is paid to the assessment of the quality of management of individual components included in this system, i.e., for example, management of means of military systems.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER INVESTIGATIONS IN THIS AREA

Thus, based on the analysis of existing scientific approaches, certain difficulties in the theory and shortcomings in the practice of the assessment, which are closely related to each other, have been determined in relation to the assessment of the quality of asset management in the conditions of hostilities. Thus, in theory, there is a need to improve the existing scientific approaches to assessing the quality of the management of forces and means of logistical support. In practice, the existing level of quality management of forces and means of logistical support in the conditions of hostilities due to the increasing influence of unfavourable factors (factors) on this process no longer meets modern requirements and requires a certain improvement [10].

The specified difficulties occur because of the following number of reasons affecting the level of management of information support means, the main of which are:

The imperfection of the existing scientific approaches to the evaluation and improvement of the quality of management of the means of information support;

Lack of well-developed practical recommendations for effective management of information support in the conditions of hostilities and the influence of adverse factors.

Based on this, it is proposed to solve the above problems of a theoretical and practical nature. With the help of an improved method of improving the quality of management of information support, which consists of

three partial methods. Which are interconnected and logically result from each other, namely improved partial methods of decision-making. With regard to the choice of the method of application of means of information support during the performance of assigned tasks in the conditions of conducting hostilities and the developed partial method of decision-making. Regarding the determination of priority in the means of information support.

Література:

1. Стратегічний оборонний бюлетень України (Указ Президента України від 17.09.21 №473/2021).
2. Доктрина об'єднаної логістики / Військова керівна доктринальна публікація військовим організаційним структурам, що визначає погляди та основне положення щодо логістичного забезпечення ЗС України від 19 вересня 2020 року (ГУЛ ХШ ЗС України спільно з ЦНДІ).
3. Науково-дослідна робота "Обґрунтування рекомендацій щодо формування ефективної логістичної системи ЗС України" (шифр — "Командування-СЛ" (звіт остаточний) (2021 р.)), № ДР 0221U000056. ДСК. інв. № 17670/2 у НУОУ.
4. Інформаційний бюлетень щодо аналізу роботи органів управління та військових частин (підрозділів) тилового забезпечення під час виконання завдання з тилового забезпечення військ (сил). К.: Тил ЗС України, 2014.
5. Організація логістичного (тилового) забезпечення військ (сил) Збройних сил в операціях: навч. можливо / [Лазоренко В.І., Ткаченко В.В., Кивлюк В.С. та ін.]; під червоний. І.О. Власова — К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. — 300 с. ДСК. інв. № 17462.
6. Услідовані операції / Під ред. Б.Н. Юркова. М.: ВИКА, 1990. с. 528.
7. Білай С., Бондаренко О. Удосконалення механізмів регулювання на кризові ситуації, що загрожують державній безпеці України. Процес модернізації системи державного управління: адміністративний та фінансовий аспекти: монографія / за заг. червоний. А. Нестеренко. Одеса. Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 19—33.
8. Бондаренко О.Г. Сутність управління логістичним забезпеченням спільних дій формування сектора безпеки й оборони під час кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України / Бондаренко О.Г. // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Том 29 (68). № 1. С. 210—217.
9. Малих В.В. Примінення штабних моделей оцінки стану системи управління військами при плануванні й у ході операції (боя) / В.В. Малих, Л.О. Бондаренко, А.Й. Остапчук, В.Й. Руденко // Збірник наукових праць ВІТІ. 2018. № 1. 45—54.
10. Лисий М.І., Удод В.В. Аналіз впливу визначених чинників на управління силами і засобами логістичного забезпечення та визначення недоліків цього процесу. Зб. наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. 2022. № 1—2 (87). С. 85—99.

References:

1. President of Ukraine (2021), Decree "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121> (Accessed 10 Dec 2022).

2. GUL General Staff of the Armed Forces of Ukraine together with the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine (2020), Doktryna obiednana lohistyky / Viiskova kerivna doktrynalna publikatsiia viiskovym orhanizatsiynym strukturam, shcho vyznachaie pohliady ta osnovni polozhennia shchodo lohistychnoho zabezpechennia ZS Ukrainy [The Doctrine of United Logistics / Military Guiding Doctrinal Publication to Military Organizational Structures, which defines the views and basic provisions on logistics of the Armed Forces of Ukraine], HUL HSh ZS Ukrainy spilno z TsNDI ZS Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

3. NUOU (2021), Naukovo-doslidna robota "Obgruntuvannia rekomendatsii shchodo formuvannia efektyvnoi lohistychnoi systemy ZS Ukrainy" [Scientific research work "Justification of recommendations regarding the formation of an effective logistics system of the Armed Forces of Ukraine"], NUOU, Kyiv, Ukraine.

4. Tyl ZS Ukrainy (2014), Informatsiyni biuleten shchodo analizu roboty orhaniv upravlinnia ta viiskovykh chastyn (pidrozdiliv) tylovoho zabezpechennia pid chas vykonannia zavdan z tylovoho zabezpechennia viisk (syl) [Information bulletin on the analysis of the work of management bodies and military units (units) of rear support during the performance of the task of rear support of troops (forces)], Tyl ZS Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. Lazorenko V.I. Tkachenko, V.V. and Kyvliuk, V.S. (2020), Orhanizatsiia lohistychnoho (tylovoho) zabezpechennia viisk (syl) Zbroinykh Syl v operatsiiakh [Organization of logistical (rear) support of troops (forces) of the Armed Forces in operations], NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, Kyiv, Ukraine.

6. Yurkov, B.N. (1990), Ysledovanye operatsyi [Monitored operations], VYKA, Moscow, Russia.

7. Bielai, S. and Bondarenko, O. (2017), Udoslennia mekhanizmiv reahuvannia na kryzovi sytuatsii, shcho zahrozhuie derzhavnii bezpetsi Ukrainy. Protses modernizatsii systemy derzhavnoho upravlinnia: administratyvnyi ta finansovi aspekty [Improving mechanisms for responding to crisis situations that threaten the security of Ukraine. The process of modernization of the public administration system: administrative and financial aspects], Vydavnychiy dim "Helvetyka", Odesa Ukraine, pp. 19-33.

8. Bondarenko, O.H. (2018), "The essence of logistics management of joint actions of security and defense sector formations during crisis situations that threaten the state security of Ukraine", Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 29 (68), no. 1, pp. 210—217.

9. Malykh, V.V. Bondarenko, L.O. Ostapchuk, A.Y. and Rudenko, V.Y. (2018), "Application of staff models for assessing the state of the troop management system in planning and during an operation (battle)", Zbirnyk naukovykh prats VITI, vol. 1, pp. 45—54.

10. Lysyi, M.I. and Udod, V.V. (2022), "Analysis of the impact of certain factors on the management of forces and means of logistics and identify the shortcomings of this process", Zb. naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho, vol. 1—2 (87), pp. 85—99.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2022 р.

УДК 351.862.1

*І. О. Васильєв,
к. ю. н., доцент, професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2355-8683>*

*В. О. Тищенко,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7505-1599>*

*С. А. Єременко,
д. т. н., професор, заступник начальника Інституту з навчальної роботи, полковник служби цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3685-4713>*

*А. В. Прусський,
д. т. н., доцент, начальник кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, полковник служби цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9132-7070>*

*Т. М. Скоробагатко,
к. т. н., заступник начальника кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, полковник служби цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5651-1975>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.107

ДІЇ НАСЕЛЕННЯ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*I. Vasyliiev,
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*V. Tyshchenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*S. Yeremenko,
Doctor of Technical Sciences, Full Professor, Deputy Head for Educational Work, Colonel of civil protection service, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*A. Pruskyi,
Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Colonel of civil protection service, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*T. Skorobagatko,
PhD in Technical Sciences, Deputy Head of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Colonel of civil protection service, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

ACTIONS OF THE POPULATION IN EMERGENCY SITUATIONS IN THE CONDITIONS MARTIAL LAW

В статті висвітлено окремі положення постанови Уряду України стосовно порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Акцентовано увагу на необхідності проведення відповідного навчання з населенням. Зазначено, що переважно навчальні групи комп-

лектуються серед працюючого населення (за місцем роботи). Наголошено, що агресія з боку росії по відношенню до України становить небезпеку не тільки для останньої, а й для всього світу. Гнітючими наслідками цієї агресії є масові бомбардування цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури України. Зазначено, що враховуючи виклики сьогодення особливої актуальності набуває питання навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, в першу чергу спричинених воєнними діями. Розкрито питання особливостей дій населення під час повітряної тривоги, замінуванні будівлі, дії під час артилерійських обстрілів, вибухів під час терористичних актів та захопленні заручників. Наведено алгоритм дії населення у разі отримання інформації від невідомої особи про загрозу вчинення теракту, алгоритм дії населення у разі виявлення підозрілих предметів тощо. Наголошено на розробках Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту за напрямом навчання населення, зокрема, щодо розроблення програми занять по підготовці добровольців й змістовних методичних матеріалів до неї (конспекти, відеоролики, презентації). Відмічено, що як показує практика проведення занять з населенням, одним із ключових питань яким слід приділяти увагу є питання особливостей поведінки людини в екстремальних ситуаціях та адекватності (правильності) її дій. Приділено увагу питанням формування аптечки першої домедичної допомоги. Наведено перелік ліків першої необхідності, що мають входити до неї. Наголошено на необхідності дотримання певних правил під час складання аптечки, зокрема, щодо комплектування її антибіотичними препаратами, а також такими медичними засобами як: нетравматичні компактні ножиці, медичні вироби для зупинки кровотеч (еластичний биндаж, кровоспинний бинт, стискаюча пов'язка, рулонні пластири на тканинній основі, скотч для фіксації, джгут) тощо.

The article highlights certain provisions of the resolution of the Government of Ukraine regarding the procedure for training the population to act in emergency situations. Attention is focused on the need to conduct appropriate training with the population. It is noted that mostly training groups are recruited from among the working population (by place of work). It was emphasized that Russia's aggression towards Ukraine poses a danger not only for the latter, but also for the whole world. The depressing consequences of this aggression are mass bombing of civilian objects and objects of critical infrastructure of Ukraine. It is noted that, taking into account the challenges of today, the issue of training the population to act in emergency situations, primarily caused by military actions, is gaining special relevance. The issue of the specifics of the population's actions during an air raid, building mines, actions during artillery fire, explosions during terrorist acts and hostage taking is revealed. The algorithm of public action in case of receiving information from an unknown person about the threat of committing a terrorist attack, the algorithm of public action in case of detection of suspicious objects, etc. is presented. Emphasis is placed on the development of the Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection in the direction of public education, in particular, regarding the development of a volunteer training program and meaningful methodological materials for it (summaries, videos, presentations). It was noted that, as shown by the practice of conducting classes with the population, one of the key issues to which attention should be paid is the issue of the peculiarities of human behavior in extreme situations and the adequacy (correctness) of his actions. Attention was paid to the issues of forming a first aid kit. The list of essential medicines that should be included in it is given. It is emphasized the need to observe certain rules when assembling the first-aid kit, in particular, regarding its completion with antibiotic drugs, as well as such medical devices as: non-traumatic compact scissors, medical products for stopping bleeding (elastic bandage, hemostatic bandage, compression bandage, roll plasters on fabric-based, fixing tape, tourniquet), etc.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, цивільний захист, населення, вибухові боєприпаси, небезпека, терористичний акт, артилерійський обстріл, алгоритм дії.

Key words: emergency situation, civil defense, population, explosive ammunition, danger, terrorist act, artillery shelling, action algorithm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні в нормативних документах та методичних рекомендаціях дуже стисло й мало приділено інформації, як діяти населенню в надзвичайних ситуаціях.

Особливо посадовим особам, які відповідальні за цивільний захист. Немає відповіді, як повинен діяти начальник караулу у разі раптового обстрілу або бомбардування? Які додаткові засоби та обладнання щодо за-

безпечення безпеки особового складу повинні передбачатися у таблиці оснащення пожежного автомобіля на випадок надзвичайної ситуації? Ці та інші проблемні питання наведені в матеріалі даної статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року № 444 "Про затвердження порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях" [1] на ДСНС та МОН України покладено навчально-методичне забезпечення навчання населення до дій у надзвичайних ситуаціях.

Підготовка працівників до дій у надзвичайних ситуаціях передбачає:

- за програмою загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій — вивчення інформації, що міститься у планах реагування на надзвичайні ситуації, про дії в умовах загрози і виникнення надзвичайної ситуації, а також оволодіння навичками надання першої допомоги потерпілим, користування засобами індивідуального і колективного захисту;

- за програмою спеціальної підготовки працівників, що входять до складу спеціалізованих служб і формувань цивільного захисту, — ознайомлення з обов'язками, навичка ми користування та матеріальною частиною техніки, приладів і табельного майна таких служб і формувань, засобами захисту, вивчення порядку приведення їх у готовність, проведення рятувальних та інших невідкладних робіт;

- за програмою додаткової підготовки з техногенної безпеки працівників об'єктів підвищеної небезпеки — поглиблення знань з питань техногенної безпеки, джерел небезпеки, що за певних обставин можуть спричинити виникнення надзвичайної ситуації на об'єкті підвищеної небезпеки, та небезпечних речовин, що виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються на його території;

- за програмою пожежно-технічного мінімуму для працівників, зайнятих на роботах з підвищеною пожежною небезпекою, — підвищення рівня загальних пожежно-технічних знань, вивчення правил пожежної безпеки з урахуванням особливостей виробництва, ознайомлення з протипожежними заходами та діями у разі виникнення пожежі, оволодіння навичками використання наявних засобів пожежогасіння;

- за програмою прискореної підготовки працівників до дій в особливий період — навчання способам захисту від наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням засобів ураження в особливий період, що здійснюється підприємствами, установами та організаціями, які продовжують роботу у воєнний час, і розпочинається одночасно з уведенням в дію планів цивільного захисту на особливий період.

Навчання працівників на підприємстві, в установі та організації здійснюється шляхом:

- курсового навчання, що передбачає формування навчальних груп і здійснюється в навчальних класах або на об'єктах навчально-виробничої бази підприємства, установи та організації;

- індивідуального навчання, що передбачає вивчення теоретичного матеріалу самостійно та у формі консультацій з керівниками навчальних груп або іншими особами.

Навчальні групи комплектуються переважно з працівників, що входять до складу спеціалізованих служб і формувань цивільного захисту.

На підприємствах, в установах та організаціях із чисельністю працівників 50 і менше осіб навчання може здійснюватися шляхом проведення інструктажів за програмою загальної підготовки працівників, які проводяться особами з питань цивільного захисту, призначеними в межах штатної чисельності суб'єкта господарювання [1].

Сьогодні наша країна переживає складні часи, кожний українець віддає свої знання, сили та професійні надбання для перемоги над ворогом. Щоденно працівники служби цивільного захисту ризикуючи життям виконують цілу низку завдань щодо рятування людей, ліквідації аварій та руйнувань, гасіння пожеж та очищення території від вибухових боєприпасів.

Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту не залишається осторонь. І насамперед, це функція навчання населення діям в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема, що робити під час повітряної тривоги, замінуванні будівлі, артилерійських обстрілів, вибухів, у разі терористичних актів та захоплення заручників.

Так, нещодавно ДСНС України було запроваджено систему навчання волонтерів та добровільних формувань цивільного захисту, а саме: за участі фахівців Інституту створена 12 годинна програма занять та змістовні і водночас дуже доступні методичні матеріали — конспекти, відеоролики, презентації тощо, охопивши весь спектр робіт, що сьогодні здійснюють добровольці.

Також підготовлено навчальні матеріали за вісьмома темами курсу з питань домедичної, психологічної допомоги, правил поведінки з вибухонебезпечними предметами, захисту населення і територій у разі хімічного, радіаційного забруднення тощо.

Підготовчі заходи надали можливість науково-педагогічному складу Інституту спільно з Головним управлінням ДСНС у місті Києві провести навчання з питань забезпечення безпеки для 300 волонтерів та заняття з надання домедичної допомоги для 2 тисяч добровольців місцевих територіальних громад. Також за зверненнями багатьох навчальних закладів, у тому числі Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Центру громадського здоров'я МОЗ тощо, проведена ціла низка навчань та практичних занять з цивільного захисту.

Крім того, до Інституту щодня звертається значна кількість установ, підприємств та організацій з аналогічними пропозиціями.

Враховуючи реальні умови сьогодення та наявний брак часу на проведення занять, викладачі Інституту додатково створили цілу низку відеолекцій та тематичних роликів з урахуванням специфіки проведення аварійно-рятувальних робіт. Зазначені матеріали вже використовуються під час проведення занять по всій Україні.

С, що як показує практика проведення занять з населенням, одним з ключових питань, яким слід приділяти увагу є питання особливостей поведінки людини в екстремальних ситуаціях та адекватності (правильності) її дій. І на перше місце в рейтингу ризиків гибелі йде

артилерійський обстріл житлових масивів. Як же правильно діяти і взагалі, що робити людині в умовах війни?

Для населення за попереджувальним сигналом "Увага всім" у першу чергу потрібно: увімкнути радіо, радіотрансляційні і телевізійні приймачі та уважно слухати термінові повідомлення, а також звернення органів управління та виконати їх рекомендації; уникнути паніки, по можливості сповістити сусідів та знайомих.

Якщо артилерійський обстріл застав вас на вулиці, негайно лягайте на землю (в канаву, яму), необхідно щільно притулитися до якогось виступу: бордюру, клумби, огорожі або бетонної конструкції та надкрийте голову руками. Найчастіше причиною поранення є не пряме влучення снаряду, або результат попадання уламків та вплив вибухової хвилі. Снаряди та міни відриваються в верхньому шарі ґрунту, уламки після підриву летять на висоті 30—50 сантиметрів над поверхнею землі.

Якщо артилерійський обстріл застав вас у квартирі — швидко йдіть до бомбосховища, у випадку якщо підвал, відсутній або зачинений зайдіть до сусідів на першому поверсі. Існує правило: чим нижче спустишся, тим безпечніше, як правило снаряди попадають у верхні поверхи.

Якщо артилерійський обстріл застав вас у будинку зненацька та не лишилося часу зреагувати, швидко прямуйте у кімнату віддаленого напрямку звідки не ведеться обстріл. Лежачи або сидючи притуліться до несучої стіни, не стійте напроти. Найчастіше осколки потрапляють у приміщення через вікна. Якщо є можливість завчасно заклейте скло вікон скотчем або забарикадуйте шафами, це врятує вас від уламків скла. Якщо обстріли є постійними, необхідно завчасно забарикадувати вікна мішками з піском, важкими меблями, речами.

Якщо артилерійський обстріл застав вас у громадському транспорті попросіть водія зупинити транспортний засіб, вийдіть з нього та відбіжіть від дороги, ляжте на землю та закрийте голову руками. Якщо вибухи застали вас у дорозі на власному автомобілі — не розраховуйте, що на авто ви зможете швидко втекти від обстрілу. Зупиніться, вийдіть з автомобіля та відбіжіть якомога далі від дороги.

Після закінчення артилерійського обстрілу — зачекайте приблизно 10 хвилин. Обережно підніміться, уважно огляньте місцевість навколо себе, пересувайтесь не кваплячись та уважно оглядайте маршрут руху, ноги бережіть від уламків. Не піднімайте з землі незнайомі вам предмети, снаряди можуть бути касетними і місцевість, в результаті застосування спеціальних боєприпасів, може бути замінована. Уважно слідкуйте за дітьми і підлітками, не дозволяйте їм торкатися до будь яких предметів. Бойові елементи касетних боєприпасів та снаряди які не підірвалися можуть вибухнути від найменшого дотику.

Ще одне питання дуже актуальне для забезпечення життєдіяльності людини — це наявність медичної аптечки на випадок екстремальної ситуації. Взагалі "екстремальна" аптечка не набагато відрізняється від звичайної, але аптечка на випадок форс-мажору не залишає власнику права на помилку.

В першу чергу в таку аптечку потрібно покласти все те, що людина застосовує у "звичайному житті" при дрібних побутових травмах, у тому числі порізах (сте-

рильні бинти і серветки, вата, перекис водню, спирт, йод, пластрин, алергії (лоратадин чи кларитин), отруєнні (лоперамід, но-шпа, дротаверин), застуді (парацетамол, ібупрофен), травмах очей (сульфацил натрію, альбуцид). Дуже важлива складова аптечки — індивідуальні медикаменти для кожного члена сім'ї. Кожен знає свої хвороби і, відповідно, бере потрібні ліки. Покладіть запасну пару окулярів, якщо ви їх носите.

Важливе правило при складанні аптечки: беріть тільки ті медикаменти та прилади, якими ви зможете скористатися. Не потрібно купувати ліки в ампулах, хоч вони і більш ефективні, якщо ви не вмієте робити уколи, ставити крапельниці. Сьогодні неодмінно мають бути ліки від вогнепальних поранень — антибіотики, знеболююче та кров зупинне. На другому місці з важливості при пораненні — знеболююче, оскільки людині дуже складно перенести больовий шок. Звичайних знеболюючих — таких як парацетамол, панadol, ефералган — при вогнепальному пораненні може бути недостатньо. Застосовується солпадеїн або дексалгін. Неохідні декілька упаковок на одну людину. Бажано — дексалгін в ампулах на випадок серйозного поранення (5 ампул та шприци).

Антибіотики актуальні при будь-якій хворобі, коли підвищується температура одночасно з виділенням гною, блювотою, проносом, набряком тощо. При вогнепальному пораненні, травмі з відкритою ранною, антибіотики приймаються у кожному випадку, коли немає можливості швидко доїхати до лікаря. Є два антибіотики на всі випадки життя — це амоксицилін або його аналоги і ципрофлоксацин (є в таблетках і в ампулах). Якщо вмієте робити уколи — беріть в ампулах, якщо ні — в таблетках, вони досить ефективні. Якщо людина опинилася в екстремальній ситуації, або поранена, то можна приймати два антибіотики одночасно або почати з амоксицилину і якщо протягом двох діб температура не знизиться — підключити ципрофлоксацин.

Є ще одне максимально спрощене правило вживання цих ліків: груди і вище — амоксицилін, живіт і нижче — ципрофлоксацин (проти мікробів, що викликають кишкові розлади). Не завадять в аптечці ентеросорбент (вугілля активоване в таблетках по 0,25, № 10 або інший аналог), засоби для очищення та знезараження води (спеціальна трубка-фільтр — Aquamira Frontier Emergency, або таблетки Акватабс). До аптечки обов'язково слід додати: нетравматичні компактні ножиці, медичні вироби для зупинки кровотеч: еластичний биндаж, кровоспинний бинт, стискаюча пов'язка, рулонні пластри на тканинній основі, скотч для фіксації, джгут (краще CAT — Combat Application Tourniquet), який можна накласти однією рукою за 10-30 с. аерозоль протиопіковий [4].

Щодо алгоритму дій населення у разі отримання інформації від невідомої особи про погрозу вчинення теракту слід зазначити таке.

Отримавши інформацію по телефону щодо анонімого замінування будівлі (об'єкта з масовим перебуванням людей), рекомендується:

— не класти передчасно слухавку; уважно вислухати і з'ясувати вимоги та інформацію про характер погрози щодо вчинення теракту й по можливості записати вимоги;

— спробувати під час розмови встановити інформацію про особу (стать, вік, особливості мови тощо);

— запропонувати повторити свої вимоги, поставити уточнюючі запитання про характер погрози, місце та час її реалізації, мотивувати про надання якнайбільше інформації про вчинення теракту;

— установити мотиви дій, поставити запитання про цілі, які він ставить, запропонувати інші шляхи вирішення вимог;

— обов'язково звернути увагу на фоніві звуки (шум вулиці, машин, які проїжджають, музику, звуки тощо, що допоможе в подальшому визначити місце, звідки здійснено анонімний дзвінок);

— закінчуючи розмову, повторити основні моменти телефонної бесіди; після завершення розмови зателефонувати до правоохоронних органів за номером 102;

— обмежити коло осіб, які знають про погрозу вчинення теракту.

Отримавши інформацію поштою, рекомендується:

— поводитися максимально обережно з поштовим посиланням;

— обов'язково його зберігати з усіма матеріалами (лист із текстом, будь-які вкладення, конверт і обгортку тощо);

— не шивати, не клеювати, не робити написи, не підкреслювати або обводити окремі місця;

— повідомити в правоохоронні органи за номером 102 та передати їм надіслані поштою матеріали;

— обмежити коло осіб, які знають про погрозу й передачу матеріалів у правоохоронні органи.

Отримавши інформацію на вулиці, рекомендується:

— уважно вислухати і з'ясувати вимоги та інформацію про характер погрози щодо вчинення теракту й по можливості запам'ятати (записати) вимоги;

— спробувати уважно запам'ятати інформацію про особу (стать, вік, особливості мови, у що одягнений тощо);

— запропонувати повторити висунуті вимоги, поставити уточнюючі запитання про характер погрози, місце та час її реалізації, мотивувати особу надати якнайбільше інформації про вчинення теракту;

— установити мотиви дій, поставити запитання про цілі, які особа переслідує, запропонувати інші шляхи вирішення вимог;

— закінчуючи розмову, повторити основні моменти телефонної бесіди;

— після завершення розмови зателефонувати до правоохоронних органів за телефонним номером 102;

— по можливості та у разі наявності фото-, відеозасобів здійснити приховану фото та відеофіксацію дій терористів;

— обмежити коло осіб, які знають про погрозу вчинення теракту.

— Отримавши інформацію про евакуацію (із квартири, установи, місця з масовим перебуванням людей), рекомендується:

— не панікувати, зберігати спокій;

— взяти із собою документи, гроші, цінності (у разі необхідності ліки);

— відключити всі електричні прилади;

— знеструмити квартиру та перекрити подачу води і газу до квартири;

— замкнути вхідні двері до квартири;

— перевірити сусідні квартири на наявність у них дітей, які на час проведення (оголошення) евакуації залишилися без нагляду дорослих, та повідомити про це представників правоохоронних органів за номером 102 (аварійно-рятувальних служб за номерами 101 та 104) [2];

— залишати будинок спокійно, не створюючи паніки, при цьому надавати допомогу літнім людям, важкохворим людям, жінкам і дітям [3, 5].

Дії населення у разі виявлення підозрілих предметів, що можуть бути використані для вчинення теракту полягають у наступному.

У разі виявлення підозрілого предмета, схожого на вибуховий пристрій, рекомендується:

— негайно припинити роботи в місці (районі) його виявлення;

— поінформувати про нього інших осіб, які знаходяться поруч, у разі можливості забезпечити їх евакуацію з небезпечної території;

— не підходити, не торкатися та не пересувати його;

— знаходячись поблизу нього, утримуватися від куріння, використання засобів радіозв'язку, у тому числі й мобільного, не здійснювати самостійні дії;

— по можливості позначити або огородити місце перебування (для огорожі можна використовувати різні підручні матеріали — дошки, жертки, гілки, мотузки, шматки яскравої тканини тощо);

— повідомити про небезпечну знахідку будь-який місцевий орган виконавчої влади, чергові служби правоохоронних органів за номером 102, надавши інформацію про характерні ознаки ймовірного вибухового пристрою (місце його розташування, дату і час виявлення та особу, яка його виявила);

— по можливості забезпечити охорону виявленого підозрілого предмета, (за захисними спорудами чи предметами), ведучи спостереження на безпечній відстані, як зазначено нижче [5]:

Тип вибухового пристрою (підозрілої речі)	Безпечна відстань
Ручна граната	Не менш ніж 200 метрів
Тротилова шашка	Не менш ніж 50 метрів
Банка ємністю 0,33 літра	Не менш ніж 60 метрів
Валіза (кейс)	Не менш ніж 300 метрів
Дорожня валіза	Не менш ніж 400 метрів
Легковий автомобіль	Не менш ніж 600 метрів
Мікроавтобус	Не менш ніж 1000 метрів

— по можливості та у разі наявності фото-, відеозасобів здійснити фото та відеофіксацію місця знаходження підозрілого предмета, схожого на вибуховий пристрій;

— обов'язково дочекатися прибуття представників правоохоронних органів, знаходячись на безпечній відстані від місця знахідки.

У разі залишення підозрілого предмета невідомою особою, свідком чого ви стали, максимально запам'ятати її зовнішність, одяг, автотранспорт та його номерні знаки.

Основними характерними ознаками, що вказують на можливу належність підозрілого предмета до вибухового пристрою є:

— перебування його в місцях з масовим перебуванням людей (громадському транспорті) без нагляду вализи, пакунка, коробки тощо;

— зовнішня схожість з боєприпасами, навчально-імітаційними, сигнальними, освітлювальними та піротехнічними виробами;

— наявність антени з радіоприймальним пристроєм годинникового механізму або електронного таймера;

— присутність запаху бензину, гасу, розчинника, пально-мастильних і хімічних матеріалів тощо;

— наявність елементів (деталей), що не відповідають їх прямому призначенню;

— наявність сторонніх підозрілих предметів у дверях, вікнах, закріплених за допомогою дроту, ниток, важелів, шнурів тощо [2, 5].

ВИСНОВКИ

Для задоволення потреби у вивченні загальної програми навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування за методичного супроводження територіальних курсів, навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності повинні видавати навчальні, навчально-наочні посібники, брошури, розповсюджувати інформаційні матеріали, буклети тощо. Інформаційно-просвітницька робота з населенням щодо правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій має проводитися шляхом запровадження постійних рубрик у засобах масової інформації, зокрема друкованих, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, аудіовізуальних та інтерактивних засобів та соціальної реклами. Непрацююче населення має право отримувати від органів державної влади та органів місцевого самоврядування відомості про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання непрацюючих громадян, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних такими ситуаціями. Пропаганда знань серед населення щодо власної та колективної безпеки у разі виникнення надзвичайної ситуації здійснюється за сприяння громадських організацій [1].

Література :

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року №444 "Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях".

2. Підготовка населення до дій в умовах загрози або учинення терористичного акту. Електронний ресурс: URL: <https://mkrada.gov.ua/content/pidgotovka-naselennya-do-diy-v-umovah-zagrozi-abo-vchinennya-terroristichnogo-aktu.ht>

3. Васильєв І.О., Скоробагатко Т.М., Пруський А.В. та ін. Управління організацією оповіщення та евакуації людей під час пожежі в торговельно-розважальних центрах — один із головних пріоритетів при ліквідації надзвичайних ситуацій. Інвестиції практика та досвід № 17 — 18. Фахове видання з держ.упр. Вересень 2022. С. 91 — 98.

4. Вогнепальні поранення: тактика надання допомоги та профілактика тромботичних ускладнень. URL: <https://health-ua.com/article/69898-vognepaln-poranennya-taktika-nadannya-dopomogi-taproflaktika-trombotichnih>

5. Методичні рекомендації "Щодо підготовки населення до дій в умовах загрози або учинення терористичного акту". URL: <https://health-ua.com/article/70743-farmatcevtichna-kompanya-sanof-z-pochatku-vjni-peredala-yak-gumantarnu-dop>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On the approval of the Procedure for training the population in emergency situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> (Accessed 10 Dec 2022).

2. Mykolaiv City Council (2022), "Preparation of the population for actions in the conditions of a threat or commission of a terrorist act", available at: <https://mkrada.gov.ua/content/pidgotovka-naselennya-do-diy-v-umovah-zagrozi-abo-vchinennya-terroristichnogo-aktu.ht> (Accessed 10 Dec 2022).

3. Vasyli'iev, I.O. Skorobahat'ko, T.M. and Prus'kyj, A.V. (2022), "Management of the organization organization and evacuation of people during the fire in shopping and entertainment centers — one of the main privilege priorities", Investytsii praktyka ta dosvid, vol. 17 — 18, pp. 91 — 98.

4. Myrhorods'kyj, D.S. (2022), "Gunshot wounds: aid tactics and prevention of thrombotic complications", available at: <https://health-ua.com/article/69898-vognepaln-poranennya-taktika-nadannya-dopomogi-taproflaktika-trombotichnih> (Accessed 10 Dec 2022).

5. health-ua.com (2022), "Methodological recommendations "Regarding the preparation of the population for actions in the conditions of a threat or commission of a terrorist act"", available at: <https://health-ua.com/article/70743-farmatcevtichna-kompanya-sanof-z-pochatku-vjni-peredala-yak-gumantarnu-dop> (Accessed 10 Dec 2022).

Стаття надійшла до редакції 18.11.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. М. Дуброва,
к. пед. н., доцент, докторант,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8150-1215>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.113

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

O. Dubrova,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Doctoral candidate,
Interregional Academy of Personnel Management

PROPOSALS FOR IMPROVING THE MECHANISM OF FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL AT THE LEVEL OF HIGHER EDUCATION

У статті удосконалено напрями реалізації державного механізму формування інтелектуального капіталу на рівні вищої освіти, за якого бізнес буде зацікавлений у довгострокових замовленнях університетів, а ЗВО виконуватимуть роботи, які за якістю відповідають вимогам бізнесу, а саме: стимулювання в університетах процесів виконання досліджень та впроваджувальних робіт для бізнесу шляхом виходу на міжнародне співробітництво (укладання контрактів із зарубіжними організаціями міжнародного рівня, спрощення процедур ведення зовнішньоекономічної діяльності для ЗВО та НДІ); формування університетів прикладних наук (спеціалізуються на підготовці кадрів за найбільш затребуваними в регіоні профілями, здатними створювати та реалізовувати програми прикладного бакалаврату, технічної магістратури та індустріальної аспірантури, а також націлених на співпрацю з малими та середніми підприємствами регіону); розробка та впровадження двох апробованих у Європі моделей аспірантури — академічної (класичної) та індустріальної (аспірант вивчає навчальну програму в університеті, пише дисертацію та паралельно працює в організації-партнері університету за профілем свого дисертаційного дослідження); зміна підходів до фінансування підготовки аспірантів (механізм державних контрактів інвестування в інтелектуальний капітал).

Нині ведення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) характеризується великими бюрократичними труднощами: необхідністю заповнення форми обліку, реєстрації договору, проходження процедури валютного контролю, обов'язкової участі українського банку, великими штрафами за недотримання процедури тощо.

Для підтримки експорту НДДКР українських ЗВО доцільно вивчити моделі та процедури ведення ЗЕД передових країн та пом'якшити валютне законодавство. Для того, щоб ЗВО могли чітко та якісно виконувати вимоги замовника, вони повинні мати чітку бізнес-модель з обробки замовлень фірм. Чіткий опис бізнес-процесу кожного етапу виконання дослідження та оперативне реагування на вимоги бізнесу дозволить ЗВО якісно виконувати дослідження, що відповідають вимогам представників бізнес-спільноти.

Державі важливо стимулювати ЗВО, залучати позабюджетні джерела доходу не тільки від студентів на комерційному навчанні, але ще й від бізнесу. ЗВО необхідно самостійно шукати бізнес-процеси, які дозволять їм заробляти. В ідеалі у ЗВО має бути комерційний директор з бізнес-середовища, який би керував бізнес-процесами ЗВО, пов'язаними із взаємодією з корпоративними замовниками НДР та ДКР та комерціалізацією результатів інтелектуальної діяльності.

The article improves the directions of implementation of the state mechanism for the formation of intellectual capital at the level of higher education, for which business will be interested in long-term orders from universities, and higher educational institutions will perform works that meet the requirements of

business in terms of quality, namely: stimulation of research and implementation processes in universities for business by entering into international cooperation (contracting with foreign organizations of the international level, simplifying the procedures for conducting foreign economic activities for higher education institutions and research institutes); the formation of universities of applied sciences (specializing in the training of personnel according to the profiles most in demand in the region, capable of creating and implementing programs of applied bachelor's degree, technical master's degree and industrial postgraduate studies, as well as aimed at cooperation with small and medium-sized enterprises of the region); development and implementation of two models of post-graduate education approved in Europe — academic (classical) and industrial (the post-graduate student studies the curriculum at the university, writes a dissertation and simultaneously works in the partner organization of the university according to the profile of his dissertation research); changing approaches to financing the training of graduate students (mechanism of state contracts for investing in intellectual capital).

Currently, the conduct of foreign economic activity (FET) is characterized by great bureaucratic difficulties: the need to fill in the accounting form, register the contract, go through the currency control procedure, the mandatory participation of the Ukrainian bank, large fines for non-compliance with the procedure, etc. In order to support the export of R&D and development of Ukrainian industrial enterprises, it is expedient to study the models and procedures of foreign exchange management of advanced countries and to soften currency legislation. In order for the HEI to be able to clearly and efficiently fulfill the customer's requirements, they must have a clear business model for processing the orders of firms. A clear description of the business process of each stage of research implementation and prompt response to business requirements will allow HEI to qualitatively perform research that meets the requirements of representatives of the business community. It is important for the state to stimulate higher education, to attract extra-budgetary sources of income not only from students on commercial studies, but also from businesses.

Higher education institutions need to independently search for business processes that will allow them to earn money. Ideally, the HEI should have a commercial director from the business environment, who would manage the business processes of the HEI, related to interaction with corporate customers of the SRW and RCW and commercialization of the results of intellectual activity.

*Ключові слова: вдосконалення механізму, рівень вищої освіти, формування інтелектуального капіталу.
Key words: improvement of the mechanism, level of higher education, formation of intellectual capital.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безліч сучасних теоретичних концепцій та підходів свідчать про те, що університети можуть відігравати роль генератора інновацій та двигуна соціально-економічного розвитку в містах, регіонах та країнах через створення додаткового попиту в економіці, відтворення інтелектуального капіталу, а також участі у регіональних інноваційних системах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості механізму формування інтелектуального капіталу на рівні вищої освіти знайшли відображення у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників: В. Баумоля, С. Брамса, Р. Масгрейва, С. Марджінсона, К. Ерроу та інших. Моделям державної підтримки ЗВО присвячені роботи Н. Барра, О. Джеймса, В. Джонстона, Р. Є. Лукаса та інших.

Однак дані дослідження не охоплюють весь спектр питань, що стосуються вдосконалення механізму формування інтелектуального капіталу на рівні вищої освіти.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму формування інтелектуального капіталу на рівні вищої освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Орієнтація вищої освіти на відповідність міжнародним рейтингам часто не відповідає потребам роботодавців, ринку праці, бізнесу, а також не сприяє становленню та модернізації регіональних інноваційних систем. Провідні ЗВО країни прагнуть відповідати критеріям оцінки світових рейтингів, таких як Quacquarelli Symonds, Times Higher Education та Academic Ranking of World Universities, які враховують взаємодію університетів з роботодавцями. Наприклад, міжнародний рейтинг Times Higher Education включає показник "дохід від взаємодії з індустрією" (Industry Income), який має вагу лише 2,5% у загальному рейтингу. При цьому суто академічні показники характеризуються набагато більшою питомою вагою: рівень викладання — 30%, дослідження — 30%, цитованість — 30%, міжнародна діяльність — 7,5% [1].

Academic Ranking of World Universities (або Шанхайський рейтинг) оцінює університети, ґрунтуючись виключно на академічних показниках, таких як якість освіти, якість науково-педагогічних кадрів, результативність науково-дослідної діяльності (статті та цитованість), наукова результативність у розрахунку на кількість науково-педагогічних працівників [2]. QS World University Rankings включає лише непрямі показники діяльності університетів у сфері інновацій, підпри-

миництва та співпраці з роботодавцями. Наприклад, для розрахунку загального рейтингу та регіональних та предметних субрейтингів QS World University Rankings використовує такі показники, як репутація університету серед роботодавців та бізнес-спільноти, що має загальну вагу всього 10% у загальному рейтингу та до 30% у предметних рейтингах, та формується на основі глобального опитування [3].

Переважна кількість програми розвитку ЗВО не передбачають активної взаємодії з бізнесом під час проведення досліджень та розробки та модернізації освітніх програм, лише формально засвідчують таку співпрацю. ЗВО також не мають достатнього потенціалу для комерціалізації інновацій. Основні труднощі у цій сфері такі: більшість університетських досліджень не відповідають запитам реального сектору; складнощі із залученням фінансування для проектів, перешкоди у залученні фахівців приватних організацій; існують проблеми при залученні венчурного фінансування, оскільки представники бізнесу уникають участі такої негнучкої структури, як університет; науково-дослідні розробки створюються завдяки грантовим проектам, які не мають на меті одержання прибутку зі створених НДДКР, що унеможлиблює подальше впровадження на виробництві та комерціалізацію; дослідники не мотивовані створювати прикладні та комерціалізовані інновації; відсутність підприємницького духу в ЗВО.

При цьому низка провідних ЗВО країни демонструє певні успіхи у підприємницькій діяльності. З цією метою ЗВО створюють наукові парки, а саме: Харківський національний університет радіоелектроніки, НУ "Львівська політехніка", НТУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського". Однак дані практики мають осередковий характер і не поширені серед усіх провідних ЗВО країни.

Університетські вчені зацікавлені у створенні нового знання, яке вони представляють в академічному середовищі. Проте вони не завжди доводять свої дослідження до виробництва. Підприємства, своєю чергою, зацікавлені у створенні повного бізнес-процесу, який представники ЗВО створити, як правило, не можуть. Без співпраці з бізнесом створення інновацій, які мають потенціал для комерціалізації, неможливо, оскільки академічні структури не мають достатнього підприємницького потенціалу. Таким чином, ЗВО починають підлаштовуватися та мімікрувати, щоб досягати формальних показників.

Позитивними кроками є те, що в Україні мають з'явитися дослідницькі ЗВО: "статус дослідницького університету означає, що для даного конкретного закладу освіти дослідження, наукова робота є первісними, а навчальна діяльність — другорядною, порівняно з науковою роботою" [4]. Крім зазначеного Україна на даний момент перебуває серед країн-учасниць Болонського процесу, які запровадили обов'язкову участь роботодавців у системі оцінки якості вищої освіти.

Однією з причин, з яких партнерство університетів та бізнесу у сфері створення інновацій у нашій країні не поширене, є обмеженість попиту на інновації [5]. Цей феномен також породжує досить низький попит на дослідницькі послуги ЗВО із боку приватного сектора. Однак ця ситуація характерна далеко не для всіх країн

світу. Так, наприклад, у Франції завдяки інноваційній політиці останніх років попит на університетські інновації зріс настільки, що не може бути задоволений місцевими університетами [5]. Аутсорсинг процесу досліджень та розробок університетам користується популярністю серед французьких фірм, оскільки знижує витрати на утримання лабораторій та науково-дослідного персоналу. Університети, у свою чергу, одержують додаткове фінансування від приватного сектора та можливість самостійно генерувати доходи без втручання держави.

З іншого боку, у США, країні-піонері співпраці академічної спільноти та бізнес-середовища, спостерігається тенденція згорання довгострокових контрактів із ЗВО. На зміну активній довгостроковій співпраці, що реалізувалися в 1990-2000-х роках, прийшли короткострокові контракти тривалістю кілька місяців. Є дві причини цього феномена: перша — зміна у фінансовому становищі компаній, внаслідок якого вони не можуть більше дозволити собі фінансування досліджень університетів на довгострокову перспективу, оскільки змушені орієнтуватися досягнення короткострокових цілей, друга — незадоволеність компаній результатами досліджень академічних структур. При цьому короткострокові контракти на дослідження набагато менш цікаві для університетів, оскільки не покривають фінансування повного циклу навчання студентів та змушують шукати інші джерела фінансування.

Передбачаючи дані проблеми в Україні, важливо вже зараз розробити державні механізми, за яких бізнес буде зацікавлений у довгострокових замовленнях університетів, а ЗВО виконуватимуть роботи, які за якістю відповідають вимогам бізнесу.

Оскільки попит на інновації з боку українських підприємств є досить низьким, пропонуємо стимулювати в університетах процеси виконання досліджень та впроваджувальних робіт для бізнесу шляхом виходу на міжнародне співробітництво. У світі існують компанії, які можуть оцінити кваліфікацію українських ЗВО та оснащеність українських лабораторій для створення інновацій. У цьому витрати з праці дослідницького персоналу України будуть значно нижчі, ніж за використанні кадрів відповідної кваліфікації у розвинених країнах.

Укладання контрактів із зарубіжними організаціями міжнародного рівня може суттєво підвищити практико-орієнтованість НДДКР українських учених, підняти їхню кваліфікацію, а також підвищити зацікавленість українського бізнесу в університетських розробках.

Більше того, залучення студентів старших курсів до роботи над проектами інноваційних лабораторій дозволить сформувати обізнаний характер інноваційної діяльності та інтелектуальний капітал, який у перспективі може створити додатковий попит на інновації. Слід зазначити, що укладання контрактів з приватним бізнесом на міжнародному рівні вимагає дотримання особливих умов і передбачає набагато складніші процедури оформлення, ніж укладання контрактів із українськими компаніями.

У разі, якщо українські ЗВО не мають достатніх компетенцій та адміністративних можливостей щодо оформлення таких контрактів, вони можуть звернутися за допомогою до українських компаній, які займаються

зовнішньоекономічною діяльністю. Такі компанії мають великий досвід укладання контрактів на міжнародному рівні, а також в курсі всіх нюансів щодо проведення подібних угод. Дані компанії можуть виступати посередниками між українськими ЗВО та іноземними компаніями всього світу. Більше того, вони можуть збирати запити та проводити роботу з пошуку замовлень на дослідження та розробки українських ЗВО відповідно до їхньої спеціалізації. В результаті університет не буде обтяжений складністю оформлення міжнародних угод, а компанія отримує комісію за послуги посередництва.

Роль держави у стимулюванні експорту високотехнологічних послуг з виконання НДДКР, на наш погляд, має полягати не в додатковому фінансуванні, а у спрощенні процедур ведення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Нині ведення ЗЕД характеризується великими бюрократичними труднощами: необхідністю заповнення форми обліку, реєстрації договору, проходження процедури валютного контролю, обов'язкової участі українського банку, великими штрафами за недотримання процедури тощо.

Для підтримки експорту НДДКР українських ЗВО доцільно вивчити моделі та процедури ведення ЗЕД передових країн та пом'якшити валютне законодавство. Для того, щоб ЗВО могли чітко та якісно виконувати вимоги замовника, вони повинні мати чітку бізнес-модель з обробки замовлень фірм.

Чіткий опис бізнес-процесу кожного етапу виконання дослідження та оперативне реагування на вимоги бізнесу дозволить ЗВО якісно виконувати дослідження, що відповідають вимогам представників бізнес-спільноти. Процеси в бізнесі протікають набагато швидше, ніж у ЗВО. Якщо університети в ході виконання дослідження діятимуть у звичному для себе темпі, підприємці, які замовили дослідження, не будуть задоволені, що знизить їхню мотивацію продовжувати контракти з ЗВО. Занурення керівництва ЗВО у бізнес-середовище та бізнес-процеси дозволить швидше та якісніше реагувати на зміни та побудувати довгострокову співпрацю академічного та бізнес-середовища.

Державі важливо стимулювати ЗВО, залучати позабюджетні джерела доходу не тільки від студентів на комерційному навчанні, але ще й від бізнесу. ЗВО необхідно самостійно шукати бізнес-процеси, які дозволять їм заробляти. В ідеалі у ЗВО має бути комерційний директор з бізнес-середовища, який би керував бізнес-процесами ЗВО, пов'язаними із взаємодією з корпоративними замовниками НДР та ДКР та комерціалізацією результатів інтелектуальної діяльності.

У провідних українських технічних ЗВО, які виконують замовлення на дослідження для бізнесу, є посади директора наукового парку, який надає послуги для компаній, директора центру розвитку технологічних проектів та підприємництва, директора управління інноваційною діяльністю тощо. Тому бізнес-спільнота, у свою чергу, має бути підготовлена до того, що в її розпорядженні є ресурси ЗВО (лабораторії, обладнання, кваліфіковані дослідники), якими вони можуть користуватися в рамках практичної реалізації інновацій. В Україні виробничі компанії створюють кооперацію з ЗВО, вкладають кошти у поліпшення їх матеріально-технічної бази. Так, група компаній "Автострада" обрала

таку форму взаємодії з Харківським національним автомобільно-дорожнім університетом, Житомирським автомобільно-дорожнім коледжем та Національним транспортним університетом, а група компаній "Метінвест" у червні 2020 року заснувала у Маріуполі власний ЗВО — "Метінвест Політехніка" [6].

Необхідно використати досвід розвинених держав щодо формування університетів прикладних наук, а саме: Університет прикладних наук Середнього Гессена (розташовується у містах Гіссен, Фрідберг та Вецлар (Німеччина); Avans University of Applied Sciences (Нідерланди); Університет прикладних наук Інхолланд (Нідерланди) та інші. Виходячи з закордонного досвіду в Україні пропонуємо реалізувати проект державної підтримки розвитку університетів прикладних наук. Статус університетів прикладних наук може бути присвоєний на період до 15 років невеликим ЗВО, що спеціалізуються на підготовці кадрів за найбільш затребуваними в регіоні профілями, здатними створювати та реалізовувати програми прикладного бакалаврату, технічної магістратури та індустріальної аспірантури, а також націлені на співпрацю з малими та середніми підприємствами регіону.

Головна відмінність університетів прикладних наук у порівнянні з національними дослідницькими і державними університетами повинна полягати в акценті на формуванні прикладних наук компетенцій, затребуваних підприємствами регіону, у тому числі малими та середніми, а не на виконанні фундаментальних досліджень, результати яких можуть бути опубліковані у високорейтингових міжнародних журналах, які не будуть для них пріоритетом.

Освітні програми університетів прикладних наук мають бути максимально узгоджені з потребами регіонального бізнесу, у тому числі пов'язаними з реалізацією перспективних інноваційних проектів щодо організації випуску нової для регіону продукції, та реалізовуватись за безпосередньої участі регіональних компаній. У ролі посередника між університетами прикладних наук та підприємствами-роботодавцями можуть виступити регіональні торгово-промислові палати.

На відміну від інших ЗВО, університети прикладних наук будуть орієнтовані не на розвиток регіональної фундаментальної науки, а на співпрацю з бізнесом та створення та впровадження інновацій. Студенти вивчатимуть теоретичні дисципліни в децю скороченому форматі (у тій мірі, наскільки це дозволяють освітні стандарти), у тому числі використовуючи онлайн-курси з теоретичних дисциплін, розроблені провідними класичними університетами. При цьому викладачі регулярно консультуватимуть студентів для кращого засвоєння матеріалу. Бажано, щоб на засвоєння навчального плану у студента витрачалося не більше 2/3 часу, що використовується для формування нових навичок та знань, а решта часу використовувався на позанавчальну активність, таку як хакатони для студентів різних спеціальностей, вирішення бізнес-кейсів реальних компаній та подання їх перед їх керівництвом цих компаній, практика на виробництві, робота в коворкінгах з малими та середніми підприємствами тощо.

Значна частина робочого часу викладачів університетів прикладних наук має бути присвячена не прове-

денню традиційних аудиторних занять, а прикладним дослідженням (із залученням студентів) та хакатонів, вирішенню бізнес-кейсів конкретних регіональних компаній. Реалізація таких проектів викладачами має оплачуватись як мінімум не гірше за проведення традиційних аудиторних занять.

Для залучення малих та середніх підприємств до стін університету в університетах прикладних наук повинні відкриватись коворкінги з пільговою ставкою оренди для малих та середніх підприємств (на 50% нижче середньої ціни по регіону), за умови, що студенти зможуть також користуватись даними коворкінгами. Регіональні торгово-промислові палати мають активно залучати місцеві малі та середні підприємства до участі у хакатонах та кейс-змаганнях для студентів. Участь представників малого та середнього бізнесу має стати звичайною практикою для будь-яких заходів, де студенти командою створюють продукт для вирішення будь-якої проблеми.

Роботодавці можуть прийти зі своїм запитом, а можуть оцінювати проекти на загальну тематику для студентів. Проекти студентів зі створення стартапів також мають бути підтримані університетами, зокрема матеріально. Це можливо за рахунок створення фонду цільового капіталу, сформованого за рахунок коштів місцевих меценатів та успішних випускників. В університеті прикладних наук важливо створити комфортний простір для створення інновацій та співпраці з представниками регіонального бізнесу. Важливо заохочувати участь у міжнародних проектах, але також підкреслювати переваги регіону базування університету з погляду кар'єрних можливостей та створення власного бізнесу.

Державний проект підтримки розвитку університетів прикладних наук пропонується здійснювати у два етапи. Основною метою першого етапу є приведення освітніх програм у кращу відповідність до потреб регіонального бізнесу. Основною метою другого етапу є перетворення університетів прикладних наук на партнерів регіональних компаній при реалізації прикладних науково-технічних та аналітичних проектів. Основними цільовими показниками програми на першому етапі можуть бути: частка випускників, які працевлаштовані у регіональні компанії після проходження виробничої практики, у тому числі малі та середні; частка викладачів-практиків у наведеній чисельності контингенту професорсько-викладацького складу університету прикладних наук; частка навчального навантаження, яке виконується базовими кафедрами, створеними на базі підприємств-партнерів; кількість договорів з малими та середніми підприємствами на надання коворкінгів.

На другому етапі склад цільових показників доповнюється такими: кількість та вартість замовлень з боку регіонального бізнесу на виконання НДДКР, кількість та вартість замовлень з боку регіонального бізнесу на надання консалтингових послуг; обсяг продукції, створеної та реалізованої за допомогою технологій, розроблених в університеті прикладних наук (викладачами та студентами); обсяг коштів із фонду цільового капіталу університету прикладних наук, виділених на розвиток проектів студентів; частка випускників, які запустили власні стартапи. Бізнес може замовляти університетам як найпростіші дослідження, такі як експертиза, так і складніші замовлення на дослідження, аналіз та розробки.

Стосовно функціонування аспірантури в Україні потребує розробки та впровадження двох апробованих у Європі моделей аспірантури — академічної та індустріальної, а також принципової зміни підходів до фінансування підготовки аспірантів, організації їхнього навчального процесу та дослідницької роботи. Академічна аспірантура передбачає класичне навчання аспірантів на очній формі навчання із традиційним науковим керівництвом. Індустріальна аспірантура передбачає, що аспірант вивчає навчальну програму в університеті, пише дисертацію та паралельно працює в організації-партнері університету за профілем свого дисертаційного дослідження. У рамках індустріальної аспірантури аспірант має два керівники: науковий керівник в університеті і наставник на підприємстві.

Особливістю України є те, більшість аспірантів працюють на підприємствах під час навчання, оскільки держава не забезпечує гідний рівень стипендіальної підтримки та більшість місць в аспірантурі є платними на контрактній основі. Це може розглядатись не як недолік підходу до організації підготовки українських аспірантів, а як передумова становлення та розвитку моделі індустріальної аспірантури в Україні.

Потрібно орієнтуватись на модель індустріальної аспірантури, яка використовується в Данії, Швеції та деяких інших європейських країнах. У європейських країнах фінансування таких програм здійснюється за суттєвої підтримки держави. У Данії, наприклад, фінансування індустріальної аспірантури здійснюється Інноваційним фондом Данії, який фінансується Міністерством науки та вищої освіти Данії, який також займається відбором конкурсних заявок аспірантів. Переваги індустріальної аспірантури для компанії, де працює аспірант, полягають у тому, що аспірант узгоджуватиме з керівництвом компанії мету та завдання свого дисертаційного дослідження, які матимуть прикладний характер та мають потенціал комерціалізації на рівні компанії.

При цьому керівництво підготовкою дисертації здійснюватиметься викладачем ЗВО чи науковим співробітником НДІ під час контролю з боку керівництва компанії. Такі види співпраці при науковому керівництві дозволять роботодавцям використовувати останні досягнення науки, а представникам академічного середовища — краще усвідомити актуальні потреби бізнесу.

Проте в даний час прикладні ефекти від проведення співробітником дисертаційного дослідження за профілем діяльності компанії є далеко не очевидними для більшості представників українського бізнес-середовища. З урахуванням закордонного досвіду стимулювання високотехнологічних українських компаній до співпраці з ЗВО в рамках реалізації програм індустріальної аспірантури потребує додаткової фінансової підтримки з боку держави. На першому етапі така підтримка може здійснюватись за допомогою грантів, що надаються за результатами конкурсного відбору окремих дослідницьких проектів. У разі успішної реалізації пілотних дослідницьких проектів можна буде перейти від вертикальної підтримки окремих ініціатив до горизонтальної підтримки ширшого кола індустріальних партнерів ЗВО, які відповідають певним вимогам.

Одночасно зі створенням умов реалізації моделі індустріальної аспірантури необхідно вдосконалювати

традиційну модель академічної аспірантури, яка передбачає відсутність зв'язку з роботодавцем протягом періоду навчання. Для підвищення віддачі бюджетних інвестицій у підготовку аспірантів за програмами академічної аспірантури та підвищення її ефективності пропонується застосувати механізм державних контрактів інвестування в інтелектуальний капітал. Контрактна система інвестування в освіту існує в Австралії, Латинській Америці та США. У її рамках держава чи приватний інвестор фінансують контракт навчання аспіранта заради отримання частки від майбутніх доходів аспіранта. Після закінчення навчання випускник бере на себе зобов'язання щодо виплати частки свого доходу, щоб компенсувати витрати інвестора на інвестиції в його навчання [7]. Якщо ж випускник втрачає роботу чи отримує зарплату нижчу за прожитковий мінімум, компенсація витрат інвестора чи держави тимчасово не виплачується.

ВИСНОВКИ

На наш погляд, ідея контрактного інвестування в навчання може бути застосована в Україні в рамках механізму державної фінансової підтримки аспірантів в академічній аспірантурі. Умови реалізації цього механізму можуть бути такими: фінансові ресурси держави, призначені для фінансування підготовки академічних аспірантів, розподіляються на конкурсній основі між зацікавленими НДІ та ЗВО. Механізм розподілу може бути аналогічним алгоритму розподілу контрольних цифр прийому. Обсяг фінансування контракту має покривати як оплату навчання, так і виплату гідної стипендії для аспірантів, що дозволяє їм сконцентруватися на написанні дисертації і шукати додаткові доходи; кандидати, які здали успішно вступні випробування, отримують можливість укласти з державою договір на навчання в аспірантурі; аспірант має можливість не оплачувати компенсацію державі у разі, якщо захистить дисертацію протягом року після закінчення навчання; якщо дисертацію не було захищено протягом року після закінчення аспірантури, аспірант повинен відшкодувати збитки державі від витрачених на її навчання коштів.

Відшкодування може бути здійснено одним із наступних способів: переведення частки доходів після виходу працювати державі до повного погашення витрат за навчання в аспірантурі; здійснення трудової діяльності на робочих місцях, визначених державою (наприклад, викладачем у регіональному ЗВО та ін.). Відповідно, у цьому варіанті частка доходу колишнього аспіранта не зараховується на користь держави, а робота з розподілу може припинитися після захисту дисертації. Отже, такий вид державного інвестування в аспірантуру може надати значну допомогу аспірантам, які налаштовані займатися наукою, вчасно захистити дисертацію.

Література:

1. THE World University Rankings 2020: methodology. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2020-methodology#survey-answer> (Дата звернення 20 жовтня 2022).
2. Academic Ranking of World Universities: methodology. URL: <http://www.shanghairanking.com/ARWU-Methodology-2019.html> (Дата звернення 18 жовтня 2022).

3. QS World University Rankings: methodology. URL: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology> (Дата звернення 8 жовтня 2022).

4. Українське радіо (2020). "Дослідницький університет": які переформатування очікують ВНЗ — розкаже Міносвіти. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92372> (Дата звернення 24 жовтня 2022).

5. The European higher education area in 2018. Bologna Process Implementation report. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf (Дата звернення 5 жовтня 2022).

6. УНІАН (2021). Кооперація державної системи освіти та виробничих компаній сприятиме підготовці фахівців — представники бізнесу. URL: <https://www.unian.ua/society/kooperaciya-derzhavnoji-sistemi-osviti-ta-virobnichih-kompaniy-spriyatime-pidgotovci-fahivciv-predstavniki-biznesu-novini-ukrajini-11390548.html> (Дата звернення 20 жовтня 2022).

7. Palacios M. Human capital contracts. Equity-like instruments for financing higher education. Policy Analysis. 2020. № 462. Pp. 2—11.

References:

1. Times Higher Education (2019), "THE World University Rankings: Methodology", available at: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2020-methodology#survey-answer> (Accessed 20 October 2022).
 2. Shanghai Ranking (2019), "Academic Ranking of World Universities: Methodology", available at: <http://www.shanghairanking.com/ARWU-Methodology-2019.html> (Accessed 18 October 2022).
 3. Quacquarelli Symonds (2019), "QS World University Rankings: Methodology", available at: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology> (Accessed 8 October 2022).
 4. Ukrainian Radio (2020), "Research University: what reformatting is expected by the higher education institution — the Ministry of Education tells", available at: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92372> (Accessed 24 October 2022).
 5. The European higher education area (2018), "Bologna Process Implementation report", available at: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf (Accessed 5 October 2022).
 6. UNIAN (2021), "Cooperation between the state education system and production companies will contribute to the training of business representatives", available at: <https://www.unian.ua/society/kooperaciya-derzhavnoji-sistemi-osviti-ta-virobnichih-kompaniy-spriyatime-pidgotovci-fahivciv-predstavniki-biznesu-novini-ukrajini-11390548.html> (Accessed 20 October 2022).
 7. Palacios, M. (2020), "Human capital contracts. Equity-like instruments for financing higher education", Policy Analysis, vol. 462. Pp. 2—11.
- Стаття надійшла до редакції 09.11.2022 р.*

Д. В. Гринь,
аспірант кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут "Інститут державного управління" Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-6923>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.1.119

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ОСІБ

D. Gryn,
Postgraduate student of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute
"Institute of Public Administration" of Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv

THEORETICAL ASPECTS OF PROTECTION OF HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION OF PUBLIC PERSONS

Необхідність упоглибленому дослідженні змісту понять "публічна особа", "честь", "гідність", "ділова репутация", "захист честі, гідності та ділової репутации", "поширення інформації", "недостовірною інформація", "фактичне твердження", "оціночне судження" у контексті публічного управління та адміністрування стала метою написання статті.

Задля того, щоб розкрити сутність проблематики питання захисту честі, гідності та ділової репутации публічної особи в Україні, необхідно розуміти що саме має на увазі українське законодавство, наукова та міжнародна спільнота під вищезазначеними поняттями, оскільки самі по собі визначення не дають всестороннього розуміння сутності цих явищ.

Необхідність розуміння теоретичного, наукового визначення зазначених понять являють собою обов'язковий підготовчий матеріал щодо подальшого його практичного використання зацікавленими особами у справах захисту честі, гідності та ділової репутации публічних осіб на території України.

This article deals with the problems of protection of honor, dignity and business reputation of a public person.

Particular attention is given to need understanding the theoretical definition "public person", "honor", "dignity", "business reputation", "dissemination of information" and "inaccurate information" in relation to public persons on the territory of Ukraine.

The study established that theoretical material, it is determined that political public persons can be called persons engaged in political activities and perform public functions in Ukraine. In turn, public servants are persons engaged in activities in local self-government, judicial and state

authorities, prosecutor's office, military service, other official activities in state bodies or hold public positions and/or have the right to dispose of state resources. It is investigated that the main sign of the above terms is the presence of public interest and the influence of a person on public life. In the context of public administration, scientists propose to consider public servants a public person, under the following conditions: significant social functions, popularity among society through their own activities. It is determined that the list of national public figures is much wider than the list of foreign public figures in accordance with the current legislation of Ukraine.

The conclusion dwells upon the need for the mandatory presence of the composition of the offense, the main condition of which is the "dissemination of inaccurate information", and not the statement of "assessment judgment".

The "dissemination of false information" should be understood as the proof of information that does not correspond to reality or is presented falsely to an indefinite circle of persons by means of information transmission (Internet, media, etc.). Instead, the category of "value judgment" is not refutable, since these are statements that do not contain evidence such as criticism or assessment of actions.

Whether "controversial information" is exactly unreliable is decided by the court in each individual case. This problem is underexplored and requires further research is the analysis of Ukrainian judicial practice in cases of protection of honor, dignity and business reputation of public persons in the context of public administration.

Ключові слова: поняття публічної особи, честь, гідність, ділова репутація, національний публічний діяч, поширення інформації, недостовірна інформація.

Key words: defence of public figure, honour, dignity, business reputation, national public figure, distribution of information, unreliable information.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З появою соціальних мереж, відео-платформ та нестримним розвитком інтернет-ЗМІ швидкість розповсюдження інформації істотно зростає. Кількість інформації, яка щоденно проходить повз населення настільки збільшилась, що викладені "інформаційні продукти" сприймається як достовірний факт. Пропорційно розвитку інтернет-ЗМІ та соціальних мереж, зростає і кількість позовів саме публічних осіб про захист честі, гідності та ділової репутації. Між тим, громадяни дедалі більше отримують відомості про політику та політиків звертаючись до соціальних мереж. Таким чином формується ставлення до того чи іншого публічного діяча або партії.

Поряд з цим в інтернет-просторі різні автори дозволяють собі доволі різкі висловлювання на адресу своїх опонентів, що призводить до конфліктів сторін, судових позовів тощо. У той же час дана сфера державного регулювання залишається неврегульованою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Присвячено чимало досліджень вітчизняних науковців стосовно розкриття поняття "публічна особа", а саме, А.П. Таргоній, Т.Ю. Витко, В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петроє, О.О. Серебряник, А.В. Кардаш, І.Л. Олійник, О.І. Нагнічук, Л. Борисова Н.С. Панова. Науковці з'ясували та розкрили основні риси поняття "публічна особа", зокрема Р.О. Стефанчук, Т.В. Лісніча. Дослідження чисельних праць таких науковців як П. Вовк, З. Галаджун, А. Романова, П. Чернявський, І. Соколова, О. Твердохліб присвячено питанню загальних основ відповідальності у державному секторі за дифамації. Що стосується питань захисту честі, гідності та ділової репутації, то дослідженнями у цій сфері займалися О. Бандурка, В. Осадчий, П. Михайленко, В. Тацій, П. Рабінович, В. Сташис, та інші науковці.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Цілями статті є визначення правових засад регулювання відносин стосовно захисту честі, гідності та ділової репутації публічних осіб в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

За даними дослідження компанії з обробки даних, аналітики та консалтингу KANTAR — 58% населення України читають та переглядають новини постійно, 30% читають та переглядають новини декілька разів на день, 11% — один раз на день та ще 1% населення не слідкують за новинами (під "населенням України" слід розуміти населення від 18 до 60 років, які проживали у містах 50К+ до 24.02.2022 року) [6].

За даними сайту SimilarWeb (який, аналізує трафік понад 80 млн сайтів з усього світу й у відкритому доступі надає основну статистику цього трафіку) у категорії Новини та Засоби масової інформації в Україні за жовтень 2022 — ukr.net займає перше місце — загальна кількість візитів 110.3 М (сума всіх візитів з настільних комп'ютерів та мобільних пристроїв). Наприклад, сума всіх візитів з настільних комп'ютерів та мобільних пристроїв сайту rbc.ua — 52.5М, tsn.ua — 48.8 М [7].

Сучасний рівень подання інформації забезпечує населення швидкою інформативністю стосовно того чи іншого питання або проблеми. Оскільки соціальна сфера та сфера суспільного життя становить найважливішу частину життя населення, то й інформація стосовно цього приводу складає явний суспільний попит. Як вбачається з дослідженої судової практики саме потрапляння в інформативне поле інформації стосовно публічних осіб і викликає бажання останніх захистити себе та свої права.

Слід зазначити, що українське законодавство визначає поняття "публічна особа" у таких термінах: національний публічний діяч, іноземний публічний діяч та політично значуща особа.

Визначення терміну публічний діяч дає Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення".

Закон встановлює, що національний публічний діяч це фізична особа, яка виконує або виконувала в Україні визначні публічні функції, а саме: Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України та їх заступники; Керівник постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України, його заступники; Керівник та заступники керівника Державного управління справами; Керівники апаратів (секретаріатів) державних органів, що не є державними службовцями, посади яких належать до категорії "А"; Секретар та заступники Секретаря Ради національної безпеки і оборони України; народні депутати України; Голова та члени Правління Національного банку України, члени Ради Національного банку України; Голови та судді Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів;

Члени Вищої ради правосуддя, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів; Генеральний прокурор та його заступники; Голова Служби безпеки України та його заступники; Директор Національного антикорупційного бюро України та його заступники; Директор Державного бюро розслідувань та його заступники; Директор Бюро економічної безпеки України та його заступники; Голова та члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та члени Антимонопольного комітету України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції та його заступники, Голова та члени Рахункової палати, Голова та члени Центральної виборчої комісії, голови та члени інших державних колегіальних органів; Надзвичайні і повноважні послы; Начальник Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних Сил України, командувачі Сухопутних військ Збройних Сил України, Повітряних Сил Збройних Сил України, Військово-Морських Сил Збройних Сил України; Державні службовці, посади яких належать до категорії "А"; Керівники органів прокуратури, керівники обласних територіальних органів Служби безпеки України, голови та судді апеляційних судів; Керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних та казенних підприємств, господарських товариств, державна частка у статутному капіталі яких прямо чи опосередковано перевищує 50 відсотків; Члени керівних органів політичних партій [1].

Оскільки у переліку публічних діячів згадується посади категорії А, треба зазначити, що це за посади та хто до них належить.

Закон України "Про державну службу" зазначає, що посади державної служби в державних органах поділяються залежно від порядку призначення, характеру та обсягу повноважень, змісту роботи та її впливу на прийняття кінцевого рішення, ступеня посадової відповідальності, необхідного рівня кваліфікації та професійних компетентностей саме державних службовців.

За українським законодавством посади державної служби в державних органах поділяються на категорії та підкатегорії залежно від порядку призначення, характеру та обсягу повноважень, змісту роботи та її впливу на прийняття кінцевого рішення, ступеня посадової відповідальності, необхідного рівня кваліфікації та професійних компетентностей державних службовців.

Категорії посад державної служби поділяються на: категорія "А" (вищий корпус державної служби), категорія "Б" та категорія "В". Визначення підкатегорій посад державної служби та прирівняння посад державної служби проводиться Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

Отже, до посад категорії "А" Закон України "Про державну службу" відносить наступні посади: Керівника Апарату Верховної Ради України та його заступників; Керівника апарату (секретаріату) постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України; Державного секретаря Кабінету Міністрів України та

його заступників, державних секретарів міністерств; Керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, та їх заступників; Керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів та їх заступників, керівників секретаріатів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх заступників, Голови Державної судової адміністрації України та його заступників; Керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, та їх заступників [2].

Підкатегорії посад прирівняних до посад державної служби категорії "А" зазначено Переліком посад державної служби, що прирівнюються до відповідних підкатегорій, а саме:

до категорії А, підкатегорії А1 належать наступні посади керівних державних органів: Керівник Апарату Верховної Ради України; Державний секретар Кабінету Міністрів України; Керівник Апарату Офісу Президента України; Керівники апаратів (секретаріатів) допоміжних, консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України, Ради національної безпеки і оборони України, Антимонопольного комітету України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого із захисту державної мови, Фонду державного майна України, Конституційного Суду України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Рахункової палати; державні секретарі міністерств; Керівники центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України; Керівники державної служби в інших державних органах, крім членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів та тих, умови оплати праці яких визначені окремими законами.

До категорії А, підкатегорії А2 належать наступні посади перших заступників керівників державних органів (у разі наявності): Керівника Апарату Верховної Ради України, Державного секретаря Кабінету Міністрів України, Керівника Апарату Офісу Президента України; Керівників апаратів (секретаріатів) допоміжних, консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України, Ради національної безпеки і оборони України, Антимонопольного комітету України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого із захисту державної мови, Фонду державного майна України, Конституційного Суду України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Рахункової палати, керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України; Керівників державної служби в інших державних органах, крім членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів та тих, умови оплати праці яких визначені окремими законами.

До категорії А, підкатегорії А2 належать посади заступників керівників державних органів: Керівника Апарату Верховної Ради України, Державного секретаря Кабінету Міністрів України; Керівника Апарату Офісу Президента України; керівників апаратів (секретаріатів)

допоміжних, консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України, Ради національної безпеки і оборони України, Антимонопольного комітету України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого із захисту державної мови, Фонду державного майна України, Конституційного Суду України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Рахункової палати, Керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, керівників державної служби в інших державних органах та тих, умови оплати праці яких визначені окремими законами [3].

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, яка була ратифікована Верховною Радою України, термін публічна особа зазначається як державна посадова особа та позначає:

— будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі Держави-учасниці, яку призначено чи обрано, праця якої оплачувана чи не оплачувана, незалежно від старшинства;

— будь-яку іншу особу, яка виконує будь-яку державну функцію, зокрема для державного органу або державного підприємства, або надає будь-яку державну послугу, як це зазначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці;

— будь-яку особу, що визначається як "державна посадова особа" у внутрішньому праві Держави-учасниці.

Окремо слід зазначити, що з метою вжиття деяких конкретних заходів щодо запобігання корупції державна посадова особа може означати будь-яку особу, яка виконує будь-яку державну функцію або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці. [4]

Визначення терміну іноземні публічні діячі також дає Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення".

Значається, що іноземні публічні діячі це фізичні особи, які виконують або виконували визначні публічні функції в іноземних державах, а саме: Глава держави, уряду, міністри (заступники); Члени парламенту або інших органів, що виконують функції законодавчого органу держави; Голови та члени правління центральних банків або рахункових палат; Члени верховного суду, конституційного суду або інших судових органів, рішення яких не підлягають оскарженню, крім оскарження у зв'язку з винятковими обставинами; Надзвичайні та повноважні послы, повірені у справах та керівники центральних органів військового управління; Керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств; Члени керівних органів політичних партій, представлених у парламенті.

Відзначимо, що перелік національних публічних діячів значно ширший за перелік іноземних публічних діячів відповідно до чинного законодавства України.

Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" також визначає термін політично значуща особа.

Відмічається, що політично значущі особи це фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях [1].

Тобто, цей термін включає в себе і національних і іноземних публічних діячів.

Слід розтлумачити поняття діячів, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях, яке визначається Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення".

Отже, діячі, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях, — посадові особи міжнародних організацій, які обіймають або обіймали посаду керівника (директора, голови правління або іншу) чи заступника керівника в таких організаціях або виконують чи виконували будь-які інші керівні (визначні публічні) функції на найвищому рівні, в тому числі в міжнародних міждержавних організаціях, члени міжнародних парламентських асамблей, судді та керівні посадові особи міжнародних судів. [1]

Міжнародні міждержавні організації (міжнародні організації) це об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міждержавних організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проектів. Уряди діють від імені своєї держави і представляють її інтереси, дотримуючись поваги її суверенітету. Міжнародні міждержавні організації часто називають міжнародними організаціями, хоча останніми можуть називатися також і міжнародні неурядові організації, такі як міжнародні неприбуткові організації, чи мультинаціональні корпорації.

Наразі функціонують такі загальнополітичні організації: Організація Об'єднаних Націй, Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав, Організація Африканської Єдності, Азіатсько-Тихоокеанська Рада та інші.

Військово-політичні організації: Організація Північноатлантичного договору, Західноєвропейський союз та інші.

Міжнародні економічні об'єднання: Світова організація торгівлі, Організація країн-експортерів нафти, Організація чорноморського економічного співробітництва та інші.

Регіональні організації: Європейський Союз, Рада Європи, Ліга Арабських Держав, Організація за демократію та економічний розвиток, Центральноевропейська ініціатива та інші.

Валютно-фінансові організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний Валютний Фонд та інші.

Міжнародними парламентськими асамблеями, наприклад, є: Парламентська асамблея Ради Європи, Парламентська асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі.

Судді та керівні посадові особи міжнародних судів. Прикладом може бути Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй [5, с. 208, 529, 567—569].

Об'єднавши всі поняття, що надає нам законодавство України, стає можливим визначити чи підпадає конкретна особа під поняття публічної особи. Слід окремо відзначити, що теоретичне визначення поняття публічного діяча не охоплює осіб, що займають позиції керівників середньої ланки або нижчі посади у зазначених категоріях.

На основі розглянутих вищезазначених понять можливо зробити висновок, що термін "публічна особа" може набувати різних значень їх можна узагальнити наступним чином: політичні публічні особи та публічні службовці. Політичними публічними особами можна назвати осіб, які займаються політичною діяльністю та виконують публічні функції в Україні. В свою чергу публічні службовці це особи, які займаються діяльністю в органах місцевого самоврядування, органах судової та державної влади, прокуратурі, військовій службі, іншій службовій діяльності у державних органах або посідають державні посади і (або) мають право розпоряджатися державними ресурсами. Слід зазначити, що головною ознакою вищезазначених термінів є наявність громадського інтересу та вплив особи на суспільне життя.

У контексті публічного управління та адміністрування науковці пропонують вважати державного службовця публічною особою, при виконанні останнім таких умов: вагомі соціальні функції, популярність серед суспільства через власну діяльність [9, с. 109—114].

Далі розглянемо поняття "честі, гідності та ділової репутації". Оскільки чинне законодавство не містить визначення понять честі, гідності та ділової репутації в силу того, що такі поняття є морально-етичними категоріями. Одночасно честь, гідність та ділова репутація є особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту.

Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи" від 27.02.2009 року № 1 з метою забезпечення однакового та правильного застосування законодавства дав наступні роз'яснення, що: під "гідністю" слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з "чесною" пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, під "діловою репутацією" фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків [10].

Словник української мови дає дуже стислі тлумачення вищезазначених понять, а саме: гідність — це сукупність рис, що характеризують позитивні мо-

ральні якості. Усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку; честь — це сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; репутація — це громадська думка про кого або що-небудь [11].

Оскільки категорія вищезазначених термінів є морально-етичною та унеможлиблює чітко та однозначно розтлумачити ці поняття, цим і пояснюється розбіжність у термінах законодавця та науки.

Вище зазначалося, що честь, гідність та ділова репутація є особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Зокрема право громадянина на повагу до його честі, гідності та недоторканності ділової репутації прямо закріплено у статтях 297 та 299 Цивільного кодексу України. Зазначеними нормами встановлено, що кожен має право на повагу до його гідності та честі, недоторканності своєї ділової репутації. Більш того, гідність та честь фізичної особи є недоторканими. (13) Оскільки публічна особа у першу чергу є фізичною особою, до речі буде зазначити, що публічна особа також має право на повагу до його честі, гідності та ділової репутації.

Якщо у фізичної особи є право, то повинен бути і механізм захисту такого права. На це законодавець зазначає, що фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності, честі або ділової репутації.

До способів захисту честі, гідності та ділової репутації законодавець відносить право на відповідь, право на спростування інформації, заборона поширення інформації, відшкодування збитків та відшкодування моральної шкоди.

Для того, щоб були підстави захисту та задоволення позову суди вказують на обов'язкову наявність та сукупність юридичного складу правопорушення, яким є сукупність таких обставин:

- 1) Поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;
- 2) Поширена інформація стосується певної особи, тобто позивав;
- 3) Поширення саме недостовірної інформації, інформації, яка не відповідає дійсності;
- 4) Поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [10].

Як вбачається із складу правопорушення, основною умовою є поширення інформації. В термін "поширення інформації" законодавець вкладає наступне: опублікування інформації у пресі, передання інформації по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення інформації в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в інших формах хоча б одній особі.

У судовій практиці України зазначається, що вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, а також розповсюдження серед людей листівок також підпадає під поняття "поширення інформації".

Слід зазначити, що повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватись її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам [10].

Таким чином термін "поширення інформації" є доволі вичерпним.

Наступною ключовою складовою складу правопорушення є поширення саме "недостовірної інформації", як предмета судового захисту, оскільки якщо немає предмета судового захисту, то, як наслідок і немає складу правопорушення, немає чого захищати. Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [10].

У кожній окремій справі про захист честі, гідності та ділової репутації публічних осіб суд повинен визначити чи є "спірне висловлювання" предметом захисту, чи є воно "недостовірною інформацією".

Окремо треба зазначити, що не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати [14].

Разом з тим, слід зазначити, що відповідно до статті 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Протоколів № 1, 2, 4, 7, 11 до Конвенції, кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Саме за цих обставин і виникає проблематика між конституційним правом громадянина на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань і правом іншого громадянина на недоторканість та захист своєї честі, гідності та ділової репутації.

Законодавець розмежував це наступним чином "недостовірною інформацією" є предметом захисту, а "оціночні судження", "думки", "переконання і критика" не може бути предметом судового захисту, оскільки не може бути підтверджена фактами.

Саме тому визначення характеру поширеної інформації є основним питанням, яке підлягає вирішенню у категорії справ про захист честі, гідності та ділової репутації, підлягає також з'ясуванню чи є така інформація "фактичним твердженням" чи "оціночним судженням".

"Фактичне твердження" за висновком Верховного Суду України — це логічна побудова та викладення певного факту чи групи фактів. Факт — це явище об'єктивної дійсності, конкретні життєві обставини, які склалися у певному місці та часі за певних умов. Враховуючи те, що факт сам по собі є категорією об'єктивною, незалежно від думок та поглядів сторонніх осіб, то його відповідність дійсності може бути перевірена та встановлена судом.

"Оціночне судження" (за винятком образи чи наклепу) — це висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [15].

Щоб розрізнити фактичне твердження і оціночне судження, необхідно брати до уваги обставини справи і загальний тон зауважень, оскільки твердження про питання, що становлять суспільний інтерес, є оціночними судженнями, а не констатацією фактів [16].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Термін "публічна особа" у вітчизняному правовому полі може набувати різних значень. Узагальнення дозволяє виділити дві категорії публічних осіб: політичні публічні особи та публічні службовці. Політичними публічними особами можна назвати осіб, які займаються політичною діяльністю та виконують публічні функції в Україні. В свою чергу публічні службовці — це особи, які займаються діяльністю в органах місцевого самоврядування, органах судової та державної влади, прокуратурі, військовій службі, іншій службовій діяльності у державних органах або посідають державні посади і (або) мають право розпоряджатися державними ресурсами. Слід зазначити, що головною ознакою вищезазначених термінів є наявність громадського інтересу та вплив особи на суспільне життя.

Оскільки категорія термінів "честь", "гідність", "ділова репутація" є морально-етичною однозначного тлумачення цих понять законодавцю та науковцям вивести не вдалося, але однозначно можна зазначити, що це позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло.

Задля захисту честі, гідності та ділової репутації повинно обов'язково мати місце наявність складу правопорушення, основною умовою якого є "поширення недостовірної інформації", а не висловлювання "оціночного судження". Під "поширенням інформації" слід розуміти доведення такої інформації до кола осіб засобами передачі інформації (мережа інтернет, засоби масової інформації тощо). "Недостовірною інформацією" це така інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво. Тобто, така інформація викладена у вигляді "фактичного твердження" яким є логічна побудова та викладення певного факту чи групи фактів, його відповідність дійсності може бути перевірена та встановлена судом. Натомість категорія "оціночного суд-

ження" не підлягають спростуванню, оскільки це висловлювання, які не містять фактичних даних такі як критика чи оцінка дій.

Напрямом подальших досліджень є аналіз української судової практики у справах про захист честі, гідності та ділової репутації саме публічних осіб в контексті державного управління та адміністрування.

Література:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, Одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 року № 361-IX. Дата оновлення: 02.09.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 23.10.2022 року).

2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 року № 889-VIII. Дата оновлення: 07.05.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 25.10.2022 року).

3. Перелік посад державної служби, що прирівнюються до відповідних підкатегорій: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.01.2020 року № 16. Дата оновлення: 15.01.2020 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.10.2022 року).

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Організація Об'єднаних Націй від 31.10.2003 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 27.10.2022 року).

5. Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції — К.: Ваіте, 2018. С. 208, 529, 567—569.

6. Дослідження Kantar: українці стали рідше переглядати новини: ІТС.ua — провідний український інформаційний ресурс про ІТ для користувачів та ентузіастів від 25.03.2022 року URL: <https://itc.ua/ua/novini/doslidzhennya-kantar-ukrayinczi-stali-ridshe-pereglyadati-novini-najpopulyarnishimi-lishayutsya-telegramkanali-zsu-ta-oficijnih-institucij/> (дата звернення 30.10.2022 року).

7. Аналіз рейтингу найбільш відвідуваних веб-сайтів у категорії Новини та ЗМІ в Україні за жовтень 2022: сайт SimilarWeb URL: <https://www.similarweb.com/ru/website/ukr.net/#competitors> (дата звернення 03.11.2022 року).

8. Дев'ять онлайн-медіа, що стали найякіснішими: моніторинг ІМІ: Інститут Масової Інформації від 26.09.2022 року URL: <https://imi.org.ua/news/9-onlajn-media-shho-staly-najyakisnishymu-monitoryng-imi-i47972> (дата звернення 04.11.2022 року).

9. М. І. Іщенко, Є. В. Міщук, М. О. Сопілка "Сучасне осмислення понять "публічна особа", "державний службовець" у контексті публічного управління та адміністрування" / Державне управління, 2019 р., № 4, с. 109—114.

10. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репу-

тації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленум Верховного Суду України від 27.02.2009 року № 1 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення 28.10.2022 року).

11. Білодіда І. К. Онлайн-версія "Словника української мови" в 11 томах URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 29.10.2022 року).

12. Пуцята І. "Політичні ток-шоу га українських телеканалів: дотримання принципу об'єктивності" / Наукові журнали та конференції Том 3, № 910 від 2019 року URL: <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.037> (дата звернення 28.10.2022 року).

13. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 року №435-IV. Дата оновлення: 10.10.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 30.10.2022 року).

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11.1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 02.11.2022 року).

15. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року. Дата оновлення 15.06.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 25.10.2022 року).

16. Попов С. "Визнання поширеної інформації недостовірною: ВС роз'яснив, що таке оціночне судження і фактичне твердження" / Судово-юридична газета / Судова практика від 01.12.2021 року URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/221841-viznannya-poshirenoyi-informatsiyi-nedostovirnoyu-vs-roz'yasniv-scho-take-otsinochne-sudzhennya-i-faktichne-tverdzhennya> (дата звернення 05.11.2022 року).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of Criminal Proceeds, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (Accessed 23 October 2022).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About civil service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (Accessed 25 October 2022).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "List of civil service positions, which are equated to the corresponding subcategories", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 26 October 2022).

4. Low, L. A. (2003), "The United Nation Convention Against Corruption: the Globalization of Anticorruption Standards", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (Accessed 27 October 2022).

5. Chubenko, A. Loshytskyi, M. Pavlov, D. Bychkova, S. and Unin, O. (2018), Terminolohichnyj slovnyk z pytan' zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu, finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia ta koruptsii [Glossary on prevention and counteraction to legalization (laundering) of criminal proceeds, terrorist financing, financing of

proliferation of weapons of mass destruction and corruption], Kyiv, Ukraine, pp. 208, 529, 567—569.

6. ITC.ua — the leading Ukrainian IT information resource for users and enthusiasts (2022), "Kantar research: Ukrainians began to watch the news less often", [Online], available at: <https://itc.ua/ua/novini/doslidzhennya-kantar-ukrayinczi-stali-ridshe-pereglyadati-novini-najpopulyarnishimi-lishayutsya-telegram-kanali-zsu-ta-oficijnih-instituczij/> (Accessed 30 October 2022).

7. SimilarWeb (2022), "Analysis of the ranking of the most visited websites in the News and Mass media category in Ukraine for October 2022", [Online], available at: <https://www.similarweb.com/ru/website/ukr.net/#competitors> (Accessed 03 November 2022).

8. Institute of Mass Information (2022), "Nine online media that have become the best: IMI monitoring", [Online], available at: <https://imi.org.ua/news/9-onlajn-media-shho-staly-najyakisnishymy-monitoring-imi-i47972> (Accessed 04 November 2022).

9. Ishchenko, M. I., Mishchuk, Ye. V. and Sopilka, M. O. (2019), "Modern interpretation of the concepts of "public person", "public servant" in the context of public administration and administration", Derzhava ta rehiony, Seriya Derzhavne upravlinnia, vol. 4 (68), pp.109—114.

10. Supreme Court of Ukraine, (2009) "Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine: On judicial practice in cases of protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity № 1", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (Accessed 28 October 2022).

11. Bilodida, I. K. (2022), "Online version of the "Dictionary of the Ukrainian language" in 11 volumes", [Online], available at: <http://sum.in.ua> (Accessed 29 October 2022).

12. Putsiata, I. (2019) "Political talk show on Ukrainian TV channels: observance of the principle of objectivity (on the example of the TV channel 1+1, the program "pravo na vladu")", Academic Journals and Conferences, Vol. 3, no. 910, pp 37—42.

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/435-15#Text> (Accessed 30 October 2022).

14. Council of Europe (1950), "European Convention on Human Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed 02 November 2022).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Information", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2657-12#Text> (Accessed 25 October 2022).

16. Popov, S. (2021), "Recognizing widespread information as untrustworthy: the Supreme Court clarified what an evaluative judgment and a factual statement are", Sudovo-iurydychna hazeta Sudova praktyka, available at: <https://sud.ua/ru/news/publication/221841-viznannya-poshirenoyi-informatsiyi-nedostovirnoyu-vs-roz'yasniv-scho-take-otsinochne-sudzhennya-i-faktichne-tverdzhennya> (Accessed 05 November 2022).

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022 р.